

Міністерство освіти і науки України  
Сумський державний університет

О. С. Бондаренко,  
О. В. Кришевич,  
В. В. Пахомов

**ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ  
СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,  
ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ**

Науково-практичний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету



Суми  
Сумський державний університет  
2019

УДК 343.353

Б81

Рецензенти:

*В. І. Шаkun* – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

*В. В. Кузнецов* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Інституту управління державної охорони України КНУ ім. Тараса Шевченка;

*А. М. Куліш* – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор ННІП СумДУ

*Рекомендовано до видання  
вченою радою Сумського державного університету  
як науково-практичний посібник  
(протокол № 7 від 13 грудня 2018 року)*

**Бондаренко О. С.**

Б81 Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : науково-практичний посібник / О. С. Бондаренко, О. В. Кришевич, В. В. Пахомов. – Суми : Сумський державний університет, 2019. – 313 с.

ISBN 978-966-657-781-1

У науково-практичному посібнику подано комплексну характеристику предмета злочинів, окреслено історико-теоретичні засади дослідження предмета злочинів, вивчено зарубіжний досвід правового регулювання предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Охарактеризовано юридичний зміст неправомірної вигоди, активів у значному розмірі, офіційного документа та декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Окрему увагу приділено впливу предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, на кримінально-правову кваліфікацію.

Для осіб, уповноважених здійснювати офіційну кваліфікацію злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також для наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників та осіб, які є здобувачами всіх рівнів вищої освіти за юридичними спеціальностями.

**УДК 343.353**

© Бондаренко О. С., Кришевич О. В.,  
Пахомов В. В., 2019

ISBN 978-966-657-781-1

© Сумський державний університет, 2019

## ЗМІСТ

	С.
<b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ .....</b>	<b>5</b>
<b>ПЕРЕДМОВА.....</b>	<b>6</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ .....</b>	<b>9</b>
1.1. Історико-теоретичні засади дослідження предмета злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг .....	9
1.2. Зарубіжний досвід правового регулювання предмета злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг .....	42
<b>РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ .....</b>	<b>72</b>
2.1. Неправомірна вигода як предмет злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг .....	72
2.2. Офіційний документ як предмет злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг .....	139
2.3. Декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як предмет злочинів	

у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг .....157

**РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ, НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ КВАЛІФІКАЦІЮ .....184**

3.1. Кваліфікація злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є неправомірна вигода.....184

3.2. Кваліфікація злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є офіційний документ.....214

3.3. Кваліфікація злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування .....232

**ВИСНОВКИ .....248**

**СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....256**

## **ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ**

**КК** – Кримінальний кодекс.

**КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс.

**КУпАП** – Кодекс України про адміністративні  
правопорушення.

**ЦК** – Цивільний кодекс.

**ПК** – Податковий кодекс.

**ЗУ** – Закон України.

**УРСР** – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

**МВС** – Міністерство внутрішніх справ.

**р.** – рік.

**с.** – сторінка.

**ст.** – стаття.

**ч.** – частина.

**п.** – пункт.

**пп.** – підпункт.

## ПЕРЕДМОВА

На сьогодні профілактика, запобігання та протидія будь-яким корупційним проявам залишається першочерговим завданням в Україні. В умовах істотного зростання рівня злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особливого соціального значення набуває проблематика реформування законодавства про кримінальну відповідальність у сфері боротьби з корупцією. Для проведення антикорупційної реформи, проголошеної у 2014 році, до Кримінального кодексу України внесено зміни, якими закріплено поняття корупційних злочинів та посилення заходів відповідальності за них. Більше того, під впливом Конвенцій Ради Європи (Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173), прийнятої 27 січня 1999 р. та ратифікованої Україною 18 жовтня 2006 р., Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 174), прийнятої 4 листопада 1999 р. та ратифікованої Україною 16 березня 2005 р.), і Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, прийнятої 31 жовтня 2003 р. та ратифікованої Україною із заявами 18 жовтня 2006 р., вітчизняним законодавцем було внесено низку змін до КК України. Значною мірою вони торкнулися новелізації предмета злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XVII Особливої частини КК України. Так, у 2011 р. відбулось оновлення змісту поняття «офіційний документ», що є предметом службового підроблення (ст. 366 КК України), і введення нового поняття

«неправомірна вигода» для позначення предмета таких корупційних злочинів, як зловживання владою і службовим становищем (ст. 364 КК України), зловживання повноваженнями службовою особою приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки, одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), підкуп службової особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України), пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України), зловживання впливом (ст. 369-2 КК України), протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369-3 КК України), провокація підкупу (ст. 370 КК України). У 2014 р. відбулася криміналізація декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України), предметом якого є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а у 2015 р. предметом незаконного збагачення (368-2 КК України) стали активи у значному розмірі. Такі нововведення через неоднозначність законодавчих формулювань понятійно-категоріального апарату предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, спричинили чимало правозастосовних проблем,

а відтак ускладнили процес кваліфікації злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XVII Особливої частини КК України і, як наслідок, притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Тому з'ясування сутності та детальна кримінально-правова характеристика вищевказаних понять є нагальною та необхідною для правильної кримінально-правової кваліфікації.

Автори сподіваються, що цей посібник буде корисним насамперед особам, уповноваженим здійснювати офіційну кваліфікацію злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також науковим, науково-педагогічним працівникам та особам, які є здобувачами усіх рівнів вищої освіти за юридичними спеціальностями.



## РОЗДІЛ 1

# ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

### 1.1. Історико-теоретичні засади дослідження предмета злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Вчення про предмет злочину завжди вирізнялося неоднозначністю, адже впродовж декількох століть наукові школи тлумачили сутність поняття «предмет злочину» по-різному. На нашу думку, еволюція поглядів на предмет злочину має три темпоральні проміжки. Перший – дореволюційний або дорадянський. Початок досліджень складу злочину й відповідно його предмета на теренах Російської імперії пов'язують із ХІХ століттям. Правознавці цього періоду не відмежовували об'єкт та предмет злочину, вважаючи ці поняття синонімами, тобто поняття «предмет злочину» повністю поглиналося поняттям «об'єкт злочину». Зокрема, О. Ф. Кістяківський у праці «Елементарний підручник загального кримінального права з детальним викладом кримінального законодавства» зазначав, що об'єктом злочину є предмет, на який спрямовано чи над яким здійснено злочин [93, с. 308]. Позицію науковця підтримував й В. Д. Спасович,

наголошуючи, що злочином є протизаконне посягання на чиє-небудь право, настільки істотне, що держава, вважаючи це право однією з необхідних умов співіснування, за недостатності інших засобів охорони обмежує його непорушність покаранням. Учений вважав, що предметом або об'єктом злочину необхідно називати людину, яка постраждала внаслідок його вчинення [284, с. 84].

Згодом розробники юридичної енциклопедії визначили, що об'єктом (предметом) злочину є життєві блага [156, с. 70]. Позиція ототожнення предмета й об'єкта злочину знаходить своїх прихильників і на наступних наукових етапах. Зокрема, Б. С. Нікіфоров, розглядаючи предмет як складову частину об'єкта, дійшов висновку, що проблема предмета злочину в її теперішньому вигляді, по суті, знімається, адже усувається необхідність у самостійному дослідженні предмета злочину як явища [160, с. 130–132].

Основною проблемою дореволюційного періоду була складність поєднання в терміні «об'єкт злочину» публічного начала, тобто суспільних відносин, що зазнають суспільно небезпечного посягання та приватного, а саме речей матеріального світу, що безпосередньо зазнають злочинного впливу. Видатний правознавець Л. С. Білогриць-Котляревський, намагаючись усунути перешкоду подвійного сенсу поняття «об'єкт злочину», зазначав, що об'єктом злочину із формального боку є правопорядок держави, а з матеріального – життєві блага й інтереси, які охороняються

юридичними нормами [16, с. 163]. Посилаючись на це твердження, було вибудовано концепцію, згідно з якою з'явився термін «об'єкт захисту», що позначав відносини, які охороняються державою, і термін «об'єкт дії», що в майбутньому стає прототипом сучасного визначення «предмета злочину».

Наступний період досліджень поняття «предмет злочину» – це радянський. Його можна поділити на два етапи. Перший (із 1917 р. до кінця 30-х років ХХ століття) насправді, необхідно іменувати занепадом наукових поглядів. Найбільш раннім ґрунтовним дослідженням, присвяченим проблемі розмежування об'єкта та предмета злочину, була праця А. В. Лаптева (1939 р.), що демонструвала, як необхідно відмежовувати предмет у контексті злочинів проти власності [135]. У 1948 р. О. А. Герцензон також наголошував на тому, що поруч із поняттям об'єкта злочину як суспільних відносин необхідно виділити й предмет злочину, в якому цей об'єкт конкретно виражений [64, с. 137]. Отже, зародилася концепція, відповідно до якої предмет злочину є складовою частиною об'єкта, а не тотожним йому поняттям.

Другий період радянського етапу (з кінця 30-х років минулого століття до розпаду Радянського Союзу) характеризувався плюралізмом теорій і концепцій щодо сутності предмета злочину та його місця серед ознак складу злочину. Так, А. А. Піонтковський наголошував, що предмет зазвичай збігається з безпосереднім об'єктом злочину і виокремлювати його необхідно, коли на відміну від об'єкта злочину на предмет не вчиняється

посягання [178, с. 141]. Як приклад, об'єктом хабарництва автор називає нормальну роботу державного апарату, а предметом хабарництва – конкретні матеріальні цінності [133, с. 119].

Іншої позиції додержувався Н. О. Беляєв, зазначаючи, що предметом злочину є ознака об'єкта посягання, впливаючи на який злочинець порушує чи намагається порушити суспільні відносини [132, с. 303]. На нашу думку, найбільш виправданою є позиція М. Й. Коржанського, який стверджував, що на об'єкт злочину (суспільні відносини) можна здійснити лише опосередкований вплив, у той час як прямого впливу зазнають лише матеріальні об'єкти чи особа (потерпілий), а тому необхідно відмежовувати предмет злочину від його об'єкта [106, с. 96]. Підставами для відмежування можуть стати й спрямованість шкоди (на суспільні відносини) і те, що об'єкт злочину є обов'язковим елементом складу злочину, а предмет – його факультативною ознакою. Однак слушною є точка зору В. Я. Тацій, згідно з якою іноді предмет злочину може ставати й обов'язковим елементом складу злочину, зокрема, коли предмет злочину безпосередньо визначений у диспозиції статті кримінального закону [287, с. 100]. Приклад складу злочину, в якого предмет є його обов'язковим елементом, – це зловживання впливом, адже в процесі кваліфікації цього суспільно небезпечного діяння неправомірна вигода відіграє не «допоміжну», а «істотну» роль. Взагалі, у процесі кваліфікації більшості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, окрім

безпредметних, предмет злочину відіграє істотну роль і безпосередньо впливає на встановлення в діях особи складу злочину, притягнення винного до кримінальної відповідальності та обранні міри покарання.

Також упродовж другого етапу радянського періоду зароджується концепція, відповідно до якої предмет злочину є частиною об'єктивної сторони складу злочину. Однак ця позиція зазнала значної критики. Так, В. Я. Тацій вважав помилковою точку зору В. К. Глістіна, що предмети, які не належать до структури суспільних відносин, хоча з ним і пов'язані, повинні належати до ознак об'єктивної сторони [289, с. 40]. На нашу думку, ця концепція виявилася «недієвою» у зв'язку зі складністю відмежування предмета від такої факультативної ознаки зовнішньої сторони складу злочину, як знаряддя за засоби його вчинення. Адже обидві категорії (предмет злочину та засоби і знаряддя злочину) характеризуються матеріальністю та «задіяністю» в процесі вчинення злочину. У науковій літературі існує безліч підходів до окреслення змісту знарядь та засобів вчинення злочину. Зокрема, В. І. Сахаров, наголошував, що знаряддями вчинення злочину можуть бути лише предмети, що використовуються злочинцем для безпосереднього вчинення злочину, а засобами вчинення злочину є різноманітні процеси, що використовуються суб'єктом злочину для його вчинення [268, с. 10–11]; Є. А. Фролов, зазначав, що основною підставою для відмежування вищеокреслених елементів складу злочину є характер використання

речей та інших матеріальних предметів у процесі вчинення злочину. Таким чином, якщо це використання має «активний» характер та предмет застосовується як інструмент впливу на об'єкт, то перед нами – знаряддя і засоби вчинення злочину. Якщо ж, навпаки, річ матеріального світу відіграє «пасивну» роль, зазнає певного впливу, то перед нами – предмет злочину [306, с. 225]. Отже, предмет злочину має тісний безпосередній зв'язок із суспільними відносинами, що охороняються кримінальним законом та на які відбулося посягання, в той час як засоби і знаряддя вчинення злочину більшою мірою пов'язані з конкретною активною вольовою поведінкою особи, спрямованою на вчинення суспільно небезпечного діяння.

На сучасному науковому етапі було запропоновано низку додаткових ознак розмежування понять «предмет злочину» і «знаряддя та засоби вчинення злочину» одне від одного. По-перше, властивості предмета зазвичай використовуються в більш-менш віддаленому майбутньому, а властивості знарядь завжди використовуються злочинцем безпосередньо під час вчинення злочину. Водночас засоби вчинення злочину можуть використовуватися на будь-якій стадії вчинення злочину. По-друге, існування знарядь залежить від наявності у складі злочину предмета або потерпілого від злочину – без предмета посягання або потерпілого від злочину немає і знарядь його вчинення. І навпаки, існування предмета злочину не залежить від наявності у складі конкретного злочину тих чи інших знарядь, а також засобів

вчинення злочину [154, с. 151–152]. По-третє, по-різному вирішується процесуальна «доля» предмета та знарядь і засобів вчинення злочину, адже перший зазвичай повертається потерпілому, у той час як знаряддя та засоби вчинення злочину підлягають конфіскації в дохід держави або ж знищуються [281, с. 76].

Ми вважаємо, що найбільш радикальною є позиція, висловлена Ю. І. Ляпуновим, який вважає, що до складу суспільних відносин не можна включити нічого матеріального. Автор наголошує, що предмет злочину не є ні складовою частиною суспільних відносин, ні їх структурним елементом [146, с. 134]. На нашу думку, складно погодитися з цією концепцією, оскільки вона взагалі не визначає місце предмета злочину як елемента складу злочину, навіть у тих випадках, де він має обов'язковий характер. Тому підтримуємо позицію М. П. Бігмурзіна про те, що висловлена Ю. І. Ляпуновим теза дискредитує основи теоретичного вчення про склад злочину [19, с. 17].

Щодо сутності поняття «предмет злочину», то у другій частині радянської доби основною була позиція щодо матеріальності його змісту. Прихильниками цієї концепції були В. Я. Тацій [289, с. 47], А. Н. Трайнін [292, 179] та інші видатні науковці. Так, А. Н. Трайнін наголошував, що предметом злочину є ті речі, у зв'язку з якими чи з приводу яких вчиняються злочини [292, с. 179]. З ним погоджувався й С. Ф. Кравцов, який вважав, що предметом злочину можуть бути лише речі, майно, природні блага та інші

матеріальні утворення об'єктивного світу, на які безпосередньо впливає винна особа, вчиняючи злочин [112, с. 8].

Ця позиція згодом була розвинена М. І. Пановим, який зазначає, що до предмета злочину відносять лише конкретні матеріальні предмети [173, с. 72]. М. Й. Коржанський предметом злочину називає конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який завдається суспільно небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин [105, с. 173]. Тобто дослідники класичного періоду, як іноді ще називають радянський, були майже одностайні щодо «речового» характеру предмета злочину. Адже злочин вчиняється із спрямуванням на конкретне матеріальне благо і має на меті вплинути на нього (знищити, пошкодити та інше). А «вплив» у його класичному розумінні може здійснюватися лише на те, що об'єктивно існує, тобто на предмети матеріального світу.

Завершальним етапом періодизації наукових досліджень у сфері «предмета злочину» є сучасний або новітній, який розпочався з моменту проголошення незалежності України. Цей етап через відсутність законодавчого окреслення в Загальній частині КК України понять «об'єкт злочину» та «предмет злочину» характеризується загостренням процесу багатоманітності підходів до визначення змісту цих категорій, що на практиці призводить до чималих правореалізаційних незручностей [25, с. 21].



Нині найпоширенішою концепцією щодо юридичної природи предмета злочину є «матеріальна», яку підтримують такі вчені: А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк [264, с. 41] та інші. Водночас традиційна концепція зазнала певної трансформації в баченнях А. А. Музики та Є. В. Лашука, які вважають, що предмет злочину проявляється в матеріальних цінностях [154, с. 110]. Цікавим є використання авторами терміна «матеріальні цінності». З приводу сутності поняття «матеріальність» не виникає жодних сумнівів. Однак поняття «цінності», на нашу думку, є достатньо спірним, адже ця категорія наділена глибоким філософським змістом. Звісно, беручи за основу теорію поділу цінностей на матеріальні, до яких відносять певні предмети або речі, та духовні, до яких належать теорії, думки, можна віднести до матеріальних цінностей такий предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як неправомірну вигоду. Проте дуалістичність поглядів виникає з приводу віднесення до нематеріальних цінностей офіційного документа, що є предметом службового підроблення, адже єдине законодавче визначення поняття «матеріальні цінності», яке міститься в Наказі Державної митної служби України № 397 від 23 квітня 2010 р. «Про затвердження Порядку пропуску на територію Держмитслужби України та до її адміністративних будинків», наголошує, що матеріальні цінності – це речі, що мають певну цінність у вигляді майна, предметів, товарів [219]. Тобто, як влучно наголошує О. Д. Гринь, термін «матеріальні цінності» є

складним для сприйняття, оскільки обмежує коло предметів злочинів [67, с. 26]. Тому вважаємо, що предметом злочину є факультативна ознака складу злочину; речі матеріального світу, на які безпосередньо спрямоване злочинне діяння.

Наступним здобутком сучасного етапу є вдосконалення розподілу ознак предмета злочину. Так, виділяють загальні риси, що характерні для будь-якого предмета злочину: фізичні, соціальні, юридичні. А також спеціальні (індивідуальні) риси, властиві конкретному предмету злочину. Ю. П. Дзюба вважає, що ці ознаки утворюють видову своєрідність предметів злочинів, вказують на функції, які ці предмети виконують у суспільних відносинах видового чи безпосереднього об'єкта злочину, а також обумовлені останніми і в цілому залежать від них [76, с. 274].

В умовах розвитку суспільних відносин і, як наслідок, правовідносин розширюється низка об'єктів злочину. З огляду на це в сучасній кримінально-правовій доктрині зародилася концепція, відповідно до якої зміст предмета злочину певним чином трансформувалася: до нього почали приєднувати й так звані «ідеальні блага», тобто предмети нематеріального світу, сприймати та досліджувати які можна лише теоретично. Зокрема, Г. П. Новосьолов зазначає, що предметом злочину є різноманітні матеріальні або нематеріальні блага (цінності), здатні задовольнити потреби людей [162, с. 53]. Пропозицію розширити зміст поняття «предмет злочину» підтримали й С. В. Землюков, який визначає предмет злочину як матеріальне та нематеріальне благо, з приводу

якого існують певні суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством [259, с. 154]; П. П. Андрушко, який зазначає, що предметом злочину є не лише речі матеріального світу (матеріалізовані об'єкти), а й інші явища об'єктивного світу (нематеріалізовані об'єкти), які мають зовнішнє представлення чи можуть набути його і можуть сприйматись органами відчуття людини [3, с. 83]; та С. А. Кузьмін, який вважає, що предмет злочину взагалі не можна розглядати як певну константу, щось незмінне та матеріально зафіксоване, нездатне до трансформації, а, отже, необхідно поступово відходити від «укоріненого», виключно матеріально-речового сприйняття предмета злочину [129, с. 162].

Спробуємо охарактеризувати декілька предметів злочинів, що впливають із позиції його «комбінованої» природи. Передусім відповідно до цієї концепції предметом злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, може стати *влада* як предмет перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України). Законодавчого визначення влади не існує, тому необхідно звертатися до наукової доктрини, що, до речі, не є джерелом кримінального права, і тому в процесі тлумачення цієї категорії може виконувати лише «опосередковано-рекомендаційну» функцію. Більше того, проблема тлумачення цього терміна ускладнюється й тим, що, як зауважує П. П. Шляхтун, влада є складним за сутністю й багатоманітним за формами вияву явищем суспільного життя [320, с. 147]. Тому її

зміст залежно від об'єкта регулювання тлумачиться по-різному. Зокрема, з точки зору економіки влада – це базовий тип суспільної влади, який виникає та реалізується в межах економічної системи у відносинах між її суб'єктами, яким притаманний особливий за характером, змістом та інтенсивністю вольовий вплив на економічну поведінку контрагентів, на порядок функціонування економічних інститутів із метою використання належних їм переваг [83, с. 166–167]. Якщо економічна влада передбачає розподіл матеріальних благ, то соціальна означає розподіл благ соціальних. Вона пов'язана з визначенням статусу різних груп у структурі суспільства, прав і обов'язків, наданням соціальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом тощо, а також розподіл доходів, різноманітних пільг і привілеїв [320, с. 149]. Натомість у політичному значенні владою є можливість певного класу, групи, клану, партії тощо нав'язувати свою волю решті відповідного суспільства демократичними або недемократичними методами [65, с. 327]. На нашу думку, теоретично для потреб кримінального права предметом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг могла б стати публічна влада, тобто державна організація політичного життя, що здійснюється за допомогою спеціального ієрархічно та територіально організованого апарату, легітимного використання примусу та права видавати нормативні акти, обов'язкові для всього населення [141, с. 19], оскільки саме при посяганні на цю владу особа посягає на існуючий порядок

реалізації державою одних із своїх основних завдань та функцій, що здійснюється нею через правоохоронні органи.

Ще одним предметом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг із точки зору їх комбінованої природи є *службове повноваження*. На нашу думку, з'ясувати зміст цього терміна складно, адже у законодавстві й у науковій доктрині відсутнє його уніфіковане тлумачення. Так, наприклад, С. І. Ожегов зазначає, що службовим повноваженням є офіційно надане будь-кому право будь-якої діяльності, відання справ [169, с. 571]. Натомість Г. Й. Ткач пропонує вважати службовим повноваженням забезпечену законом вимогу уповноваженого суб'єкта належної поведінки і дій, звернену до громадян та юридичних осіб [291, с. 102]. На нашу думку, обидва визначення є занадто обмеженими, адже повною мірою не пояснюють зміст «повноважень». Тому слушною є позиція П. М. Любченка, що «службові повноваження» – це права та обов'язки, якими наділений конкретний спеціальний суб'єкт, і саме за допомогою конкретних повноважень службова особа повинна реалізовувати відповідну компетенцію, якою також є сукупність предметів відання та повноважень [145, с. 28].

Наступний, приклад «нематеріального предмета» злочину, що зі свого боку є складником службових повноважень, – це *службові обов'язки* як предмет службової недбалості (ст. 367 КК України). Відповідно до кримінального закону обов'язки у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням

публічних послуг, можна диференціювати на організаційно-розпорядчі, тобто обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності, та адміністративно-господарські – обов'язки щодо управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, перероблення, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо) [322].

На нашу думку, визначити «ідеальне благо» предметом злочину неможливо, оскільки, по-перше, ілюзорним є механізм впливу на річ, що існує лише теоретично. По-друге, в уяві громадян та законодавця один і той самий «ідеальний предмет» злочину може бути представлений у діаметрально протилежних формах, мати різний зміст, що на практиці призведе до численних юридичних помилок. По-третє, визнання предметом злочину предметів нематеріального світу приховує в собі серйозну загрозу, тому що без істотних пояснень може зруйнувати інститут предмета злочину в кримінальному праві [76, с. 274]. З огляду на вищевикладене ми вважаємо, що концепція «комбінованої природи» предмета злочину не може бути реалізована в контексті злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Також однією з основних «прогалин» сучасної доктрини кримінального права є невизначеність сутності категорії

«безпредметні злочини». Взагалі, на нашу думку, передумовою для виникнення терміна «безпредметні злочини» та численних дискусій, пов'язаних з їх правовою природою, необхідно вважати факультативність предмета злочину. Адже існують випадки, коли предмета злочину не існує, оскільки злочинне посягання спрямоване або безпосередньо на правовідносини, що охороняються кримінальним законом, або на особу. В юридичній літературі не існує сталого підходу до визначення юридичної природи «безпредметних злочинів». Однак, на нашу думку, можна виділити чотири основні способи тлумачення цього поняття: по-перше, «безпредметні злочини» – це злочини, що вчиняються шляхом бездіяльності; по-друге, «безпредметними» є злочини, предмет яких визначений бланкетною диспозицією; по-третє, «безпредметних злочинів» взагалі не існує і на сам кінець, «безпредметними» є злочини, предмет яких не окреслений кримінальним законом [23, с. 57].

Прихильником першої концепції, згідно з якою «безпредметні» – це ті злочини, що вчиняються у формі бездіяльності, є О. І. Чучаєв, який у своєму визначенні предмета злочину наголошує на тому, що матеріальний предмет зовнішнього світу чи об'єкт інтелектуальної власності визнається предметом злочину лише в тих випадках, коли зазнає впливу [299, с. 67], яким традиційно визнають дію, яку певна особа (предмет, явище) виявляє стосовно іншої особи чи предмета. Отже, враховуючи це твердження та ст. 11 КК України [117], яка закріплює, що діяння складається з



двох частин – дії (активної форми поведінки людини) та бездіяльності (пасивної форми поведінки людини), впливом, на нашу думку, необхідно вважати лише дію. Тобто теоретично злочини, вчинені у формі бездіяльності, є «безпредметними». Єдине законодавче визначення терміна «бездіяльність» міститься в Наказі Міністерства фінансів України № 707 від 26 липня 2013 р. «Про затвердження порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фінансовій інспекції України та її територіальних органах», відповідно до якого бездіяльністю є певна форма поведінки особи, що полягає у невиконанні нею дій, які вона повинна була і могла вчинити відповідно до покладених на неї посадових обов'язків і згідно із законодавством України [220]. Прикладом предмета злочину, що може вчинятись у формі бездіяльності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, могла б стати службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб[117]. Однак, незважаючи на логічність цієї концепції, на нашу думку, вона є надто вузькою, адже фрагментарно тлумачить зміст «безпредметних злочинів», беручи до уваги лише форму впливу



суб'єкта злочину на об'єкт та предмет як його складову частину, залишаючи поза увагою змістовне наповнення останнього поняття.

Відповідно до другої концепції тлумачення правової природи «безпредметних злочинів» необхідно здійснювати крізь призму бланкетної диспозиції, наявність якої у статті кримінального закону означає необхідність звернення до іншогогалузевих норм [325], з метою деталізації положень кримінально-правової норми [92]. У наукових колах бланкетні диспозиції позитивно оцінюються вченими. Так, М. І. Панов та Н. Д. Кваснєвська зауважують, що вони дають можливість досягти повноти й чіткості правового регулювання в ситуаціях, якщо одні й ті самі суспільні відносини регламентуються не лише кримінальним правом, а й нормами інших галузей права (чи законодавства), крім того, бланкетні диспозиції надають кримінальному закону більшого динамізму, гнучкості та стислості, одночасно забезпечуючи його відносну стабільність [172, с. 51].

Проте, незважаючи на всі позитивні риси бланкетних диспозицій, на нашу думку, їх наявність у тексті вітчизняного кримінального закону, по-перше, є прямим порушенням ст. 3 КК України, яка містить чіткий перелік законів, що можуть набути статусу кримінальних, по-друге, свідчить про недосконалість структури кримінального закону. Більше того, наявність бланкетних диспозицій зумовлює й чимало правореалізаційних проблем, зокрема, необхідність точного з'ясування правового припису, до якого відсилає кримінальний закон, що в умовах

високого ступеня колізійності вітчизняного законодавства здійснити достатньо проблемно. Тому закономірною є позиція законодавця, який намагається усунути бланкетність диспозицій статей кримінального закону, що передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Зокрема, у 2013 р. з тексту КК України було вилучено поняття «хабар», зміст якого розкривався навіть не в іншому нормативно-правовому акті, а в акті судового тлумачення (Постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» [247]), яка навіть опосередковано не може бути віднесена до кримінального закону, адже кримінальний закон, як і будь-який інший нормативно-правовий акт, повинна ухвалювати лише Верховна Рада України або всеукраїнський референдум [294, с. 15]. Звісно, судові тлумачення обов'язково враховували всі органи, як досудового розслідування, так і суду, під час кваліфікації, розслідування, розгляду та вирішення конкретного кримінального провадження, однак, на нашу думку, законної підстави для використання позиції Верховного Суду України жодний із вищезазначених органів не мав. Крім того, Д. В. Кухтюк влучно зауважує, що обов'язковий характер постанов Пленуму Верховного Суду України взагалі суперечить конституційному принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону [134, с. 28]. Незважаючи на позитивні зрушення, певні елементи бланкетності розділ XVII Особливої частини КК України

все-таки зберіг, зокрема, зміст понять «майно» та «нематеріальні активи», що є елементами поняття «неправомірна вигода», розкривається в інших законодавчих джерелах (ЦК України та ПК України відповідно).

Отже, ураховуючи вищевикладене та сучасний стан викладення правових норм у КК України, на нашу думку, варто погодитися з позицією Ю. Є. Пудовочкіна, який зауважує, що, незважаючи на всі недоліки бланкетних диспозицій, їх існування неминуче, адже воно виправдовується системним характером права, всі галузі і норми якого взаємозв'язані, і законодавчою технікою, що потребує оптимального співвідношення між казуїстичністю й абстрактністю правових приписів [252, с. 65]. Отже, ми вважаємо, що позиція, згідно з якою предмет злочину не може визначатися бланкетною диспозицією, є дуже радикальною. Оскільки досить часто предмет злочину може бути описаний у диспозиції статті лише частково, а з'ясування інших його ознак буде можливим лише за умови звернення до інших нормативних джерел, що фактично не повинно заважати речам матеріального світу набути статусу предмета злочину.

Згідно з третьою концепцією «безпредметних злочинів» взагалі не існує. Прихильники цієї позиції як її аргументацію наводять два докази. Перший із них полягає в тому, що предмет можна виділити в будь-яких суспільних відносинах, що охороняються кримінальним законом, у зв'язку з тим, що абстрактних або безпредметних суспільних відносин не існує [10]. На нашу думку,

ця позиція фактично нівелює загальну теорію кримінального права про ознаки складу злочину та їх основні й факультативні елементи, оскільки, як уже наголошувалося, предмет злочину, на відміну від об'єкта злочину, зазвичай не є обов'язковим елементом складу злочину. Крім того, пріоритетність об'єкта злочину закріплена і законодавчо: по-перше, шляхом законодавчого виокремлення розділів кримінального закону, здійсненого спираючись на об'єкт злочину, а по-друге, в ст. 1 КК України, що містить узагальнений перелік об'єктів злочинів, правове забезпечення охорони яких кримінальний закон визнає своїм основним завданням. Більше того, відповідно до цієї теорії невирішеним залишається й питання щодо правової природи предмета злочину, оскільки фактично відбувається його ототожнення з об'єктом злочину, що, на нашу думку, є грубим порушенням усталених теоретичних приписів.

Друга позиція, доказ обґрунтованості цієї концепції, зводиться до того, що вплив має місце не лише в тих випадках, коли предмет злочину передбачений кримінальним законом, а й тоді, коли можна здійснити лише припущення, що предмет може існувати [132, с. 305]. Ми вважаємо, взявши за основу позицію В. О. Бугайова, якщо та чи інша річ матеріального світу матиме соціальну значущість, то вона відповідно стане джерелом інтересу суб'єкту злочину [31, с. 208] – предметом злочину. До того ж, на нашу думку, концепція «припущення» в контексті кваліфікації злочину є недоречною та цілковито необґрунтованою через те, що здогадка в процесі розслідування та розгляду злочинів суперечить презумпції

невинності. З огляду на вищевикладене ми вважаємо, що практично реалізувати позицію, згідно з якою «безпредметних злочинів» не існує, неможливо.

Останньою, найбільш обґрунтованою, з нашої точки зору, позицією щодо сутності «безпредметних злочинів» є та, що тлумачить їх зміст як злочинів, предмет яких не визначений кримінальним законом України. Є. В. Лащук вважає, що «безпредметними» є ті злочини, предмет яких не визначений, його визначено лише відносно або ж як предмет, що зафіксований у диспозиції певної статті та не має всіх достатніх ознак [136, с. 14]. Однак, на нашу думку, ця позиція є не зовсім коректною. Адже предметом більшості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг є неправомірна вигода. Тлумачення даного терміна є настільки «розмитим», що для з'ясування певних складових «неправомірної вигоди» доводиться вдаватися не лише до системного аналізу інших нормативно-правових актів, а й наукових джерел, які, безумовно, не є обов'язковими джерелами кримінального права. Тобто фактично через недоліки законодавчої техніки, з позиції автора, неправомірна вигода не може бути предметом злочину, адже її сутність визначена лише відносно.

Отже, ми підтримуємо позицію, висловлену М. П. Бікмурзіним, який вважає, що предмет злочину повинен обов'язково визначатися кримінальним законом [19, с. 60]. Причому ступінь такого окреслення може бути диференційованим, наприклад, детальним,

як при тлумаченні «офіційного документа» або ж опосередкованим – при роз'ясненні «неправомірної вигоди». Отже, на нашу думку, субсидіарне застосування правових норм (звернення для з'ясування однієї норми за допомогою до інших правових норм, коли така допомога обмежується лише з'ясуванням змісту понять, наприклад, поняття «гроші» як елемент «неправомірної вигоди», що використовуються в одній нормі, а тлумачаться в іншій [155, с. 81]) не є підставою для позбавлення речей матеріального світу можливості набути статусу предмета злочину.

Ще однією проблемою, пов'язаною з визначенням сутності поняття «предмет злочину», є його ототожнення з потерпілим від злочину [154, с. 78]. Найбільше прихильників ця позиція одержала саме на сучасному науковому етапі, однак не потрібно забувати, що своїм корінням вона сягає періоду ототожнення поняття «предмет злочину» з поняттям «об'єкт злочину». Взагалі складність з окресленням правової природи даного поняття зумовлена його міжгалузевим характером. Так, сутність потерпілого, окрім кримінального права, досліджується й іншими науками, серед яких віктимологія, цивільне право, кримінальний процес тощо. До речі, законодавче визначення поняття «потерпілий» міститься саме у КПК України. Так, відповідно до ст. 55 Кодексу потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [120]. Зважаючи на

джерело, що розкриває зміст цього поняття, на нашу думку, варто підтримати позицію А. В. Сумачева, який наголошує на доцільності вживання терміна «потерпілий» лише в процесуальному сенсі, у той час як у матеріальному – вчений пропонує користуватися кримінологічним поняттям «жертва злочину» [288, с. 12], якою є особа, котрій прямо чи опосередковано завдано будь-якої шкоди від злочинного посягання [85, с. 105].

Нормативне визначення жертви злочину міститься в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, що була ухвалена 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй [74]. Так, відповідно до міжнародно-правового акта жертвами є особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні пошкодження або моральний збиток, емоційні страждання, матеріальний збиток або істотне обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою. Більше того, Декларація у п. 18 розділу В навіть деталізує, хто може бути жертвою зловживання владою: особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні пошкодження або моральний збиток, емоційні страждання, матеріальний збиток або істотне обмеження їх основних прав в результаті дії або бездіяльності, що не є порушенням національних кримінальних



законів, але є порушенням міжнародно-визнаних норм, що стосуються прав людини [74].

Однак, незважаючи на вищевикладене, юридична наука все-таки продовжує використовувати поняття «потерпілий» як для вимог процесуального, так і матеріального права. Як уже зазначалося, вітчизняний законодавець не дає визначення «потерпілий» для потреб кримінального права, тому доводиться спиратися на доктринальну термінологію. У наукових колах відсутня сталість підходів до тлумачення сутності цієї категорії. Так, С. В. Анощенкова наголошує, що в матеріальному сенсі потерпілим є особа, чії права, свободи та законні інтереси були порушенні злочином [4, с. 14]. Аналогічну позицію займає й Б. С. Нікіфоров, стверджуючи, що потерпілими є учасники суспільних відносин, носії відповідних охоронюваних правом інтересів, яким у процесі вчинення злочину завдається шкода [160, с. 50]. Натомість більш широко сутність поняття «потерпілий» тлумачить М. В. Сенаторов, наголошуючи, що потерпілими можуть бути не лише особи (фізичні та юридичні), а й держава, інші соціальні утворення або ж суспільство в цілому, благам, правам чи інтересам яких, що перебувають під охороною кримінального закону, злочином завдається шкода або створюється загроза такої [273, с. 15].

Щодо місця «потерпілого» серед ознак складу злочину, то стала позиція також відсутня. Так, П. С. Дагель наголошує, що ні потерпілий, ні його характеристики не становлять певного елемента



складу злочину [69, с. 19]. Його позицію критикує Є. В. Батюкова, зазначаючи, що ознаки потерпілого належать до складу злочину, однак позбавлені самостійності [14, с. 11]. На нашу думку, необхідно підтримати позицію Б. В. Сидорова, згідно з якою потерпілий, як носій і суб'єкт суспільного інтересу, на який посягає суб'єкт злочину, є ознакою об'єкта злочину [275, с. 16]. Тобто основною причиною для виникнення дискусій стосовно відмежування понять «предмет злочину» та «потерпілий» є те, що обидві ці ознаки є факультативними ознаками об'єкта злочину. Н. А. Лопашенко зауважує, що не потрібно ототожнювати поняття «потерпілий» ні з «об'єктом», ні з «предметом злочину» [142, с. 134]. Категорії предмет і потерпілий від злочину мають низку подібних рис: саме на них спрямовується злочинне діяння; саме завдяки цим факультативним ознакам об'єкта злочину стає можливим розкрити суть суспільних відносин, що були порушені. Але на практиці відсутність розмежування між поняттями «предмет злочину» та «потерпілий» може призвести до неможливості відмежування суспільно небезпечних діянь між собою. Більше того, відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями [104]. Отже, виправданою є позиція Т. І. Присяжнюк, яка наголошує, що фактичне ототожнення в деяких дослідженнях потерпілого з предметом злочину нівелює його значення в кримінально-правовій теорії та практиці, оскільки людина визнається змістовним центром

суспільного розвитку, а тому її розгляд у низці матеріалізованих чи нематеріалізованих соціальних благ, на які фізично впливає злочинець, фактично пропонує відмовитися від концепції першочергової охорони найвищої соціальної цінності [188, с. 14–15].

Тобто, хоча поняття «потерпілий від злочину» та «предмет злочину» можна назвати суміжними, оскільки вони виконують одну функцію серед факультативних ознак об'єкта злочину, проте за своїм змістом вони є абсолютно різними. Так, предметом злочину є матеріальні предмети, а особа як потерпіла від злочину є симбіозом двох природ: біологічної (тіла та фізичного стану людини) та соціальної (освіта, рід діяльності тощо) [107, с. 108]. Крім того, обидві категорії, враховуючи свою сутність, мають абсолютно різні характеристики. Предмет характеризується кольором, розміром, іншими ознаками, а потерпілий наділений певними правами, має обов'язки, зокрема, й обумовлені його специфічним правовим статусом, таким як сфера діяльності. Також для злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, характерним є те, що коло потерпілих не є окресленим і може змінюватись у кожному конкретному випадку, натомість предмет чітко визначений законодавцем, окрім «безпредметних злочинів».

Щодо сучасних наукових доробок, що стосуються предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, то такими, зокрема, є

дисертація О. О. Дудорова «Проблеми кримінальної відповідальності за одержання хабара», в якій автор наполягає на суто майновій природі останнього [77, с. 14], натомість Д. Г. Михайленко у праці «Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара)» [152] та О. М. Грудзур у дослідженні «Кримінально-правова характеристика провокації хабара» [69], на противагу загальним уявленням, характеризують хабар не як предмет злочину, а як його засіб; крім того, автори описують значення хабара для процесу кваліфікації. Неправомірну вигоду, не як предмет злочину, а як характеристику змісту діяння, в дисертації «Кримінальна відповідальність за провокацію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)» досліджує О. Д. Ярошенко [326, с. 113], а Я. В. Ризак у праці «Кримінальна відповідальність за підкуп службової особи юридичної особи приватного права» [255] визнає неправомірну вигоду предметом злочину.

У той самий час кримінологічний аналіз підкупу в дисертації «Підкуп у сфері службової діяльності: кримінологічне дослідження» здійснює В. Я. Цитряк [310]. Частково предмета корупційних злочинів торкаються у своїх порівняльно-правових дослідженнях Д. І. Крупко «Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження)» [124] та Акрам Трад Аль-Фаїз «Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження)» [1].

Щодо «офіційного документа», то аналіз сутності документа взагалі та офіційного й особистого документів як його різновидів, а також посвідчення, штампа, бланка, печатки, здійснив Н. О. Тимошенко у праці «Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут і використання» [290, с. 15]. М. І. Фіалка в праці «Кримінально-правова охорона документообігу» також аналізує поняття «документ» та «офіційний документ» [305, с. 8]. Крім того, поняття «документ», «бланк», «штамп» і «печатка» розробляє й Н. М. Парасюк у дослідженні «Незаконні дії з документами, бланками, штампами, печатками за кримінальним правом України: юридичний аналіз складів злочинів (ст. 357, 358 КК України)» [175, с. 11].

Наукових доробок, присвячених «декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» та «активам у значному розмірі», з огляду на те, що ці поняття є абсолютно новими для кримінального закону, взагалі немає. Тому нагальним є надання кримінально-правової характеристики предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Для реалізації цього завдання важливу роль відіграє класифікація предмета злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XVII Особливої частини КК України (неправомірної вигоди, активів у значному розмірі, офіційного документа і

декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування).

Взагалі слово класифікація латинського походження (від *classis* – клас і *facio* – роблю). У науковій літературі відсутній сталий погляд на зміст поняття «класифікація», так, В. Є. Жеребкін, зазначає, що класифікація – це поділ предметів на класи, зроблений таким чином, що кожен клас займає щодо інших точно визначене і міцно закріплене місце [81, с. 59]. Натомість С. С. Розова виокремлює три основні підходи до тлумачення сутності цього терміна: процедуру побудови класифікації, процедуру використання класифікації та саму класифікацію [258, с. 6]. На нашу думку, зміст категорії «класифікація» розкривається крізь симбіоз усіх вищевказаних значень.

Класифікація є особливим різновидом поділу понять. Проте якщо поділ може здійснюватися за будь-якою підставою, то класифікація – лише за корінною, а одержані в результаті поділу поняття займають постійне, чітко зафіксоване місце [7, с. 28]. Традиційно класифікації поділяють на природні, що здійснюються на основі істотних ознак предмета, та штучні, коли до уваги беруться неістотні (другорядні) властивості й ознаки предмета.

Незважаючи на те, за якою підставою здійснюється класифікація предметів злочинів, природною або ж штучною, вона в будь-якому разі має важливе значення комбінованого характеру. Так, одним з елементів цього значення є теоретичний, який полягає в тому, що для кращого усвідомлення сутності понять, явищ,

процесів, категорій їх прийнято поділяти. Тому дослідження поглядів і концепцій конкретних правознавців завжди пов'язані з аналізом типологізацій (класифікацій), адже саме вони дають можливість з'ясувати погляди вченого на природу предмета злочину, його кримінально-правове і криміналістичне значення. Другий елемент значення – прикладний: класифікація предметів злочинів сприяє встановленню обставин, що належать до предмета доказування, зокрема, тих, що сприяли вчиненню злочину, мотивів суспільно небезпечного діяння, цілей суб'єкта злочину та інших [128, с. 56].

Крім того, у правозастосовній діяльності є випадки, коли у зв'язку з неоднозначністю чи неточністю правової норми уповноважені суб'єкти (слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд) змушені звертатися до актів тлумачення законодавства. Однак досить часто акти офіційного та судового тлумачення не можуть повною мірою розкрити істинне значення поняття, у таких випадках зазначені суб'єкти звертаються до доктринального тлумачення, яке так само для більш ґрунтовного усвідомлення змісту предмета злочинів часто оперує різного роду класифікаціями, а це сприяє правозастосуванню.

На нашу думку, доцільним буде запропонувати поділ предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг за декількома критеріями. Перша група критеріїв – це загальнофілософські. Вони ґрунтуються на розкритті внутрішньої сутності явищ, предметів, і ця

класифікація є природною. Так, дана група критеріїв складається з двох підстав класифікації. Перша з яких – це форма існування предмета злочинів. Згідно з цією підставою предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, може мати матеріальну природу (майно); нематеріальну, (переваги, пільги, послуги, будь-які вигоди нематеріального характеру) та комбіновану природу (нематеріальні активи).

Друга підстава класифікації цієї групи – це форма визначення в кримінальному законі. За формою визначення предмет злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена в розділі XVII Особливої частини КК України, буває прямо визначений (офіційний документ); визначений опосередковано, тобто предмет злочину окреслено лише в загальному ракурсі, а для з'ясування його істинної сутності необхідно звертатися до інших законів, підзаконних актів та актів тлумачення законодавства (активи в значному розмірі), і невизначений кримінальним законом взагалі («безпредметні злочини»).

Наступна група критеріїв є похідною від першої, але вона більш зосереджена не на сутності предмета злочину, а на його дефініції. Ця група підстав є штучною та об'єднує раціонально-філософські (логічні) критерії [258, с. 37]. Першим критерієм другої групи є зміст поняття. За змістом предмет досліджуваного виду злочинів може бути конкретним (гроші) або ж абстрактним (неправомірна вигода). Другий критерій цієї групи – це поділ



предмета злочинів залежно від обсягу поняття. А саме: збірне, коли дефініція є загальним поняттям, в якому мисляться два та більше предмети [7, с. 24], наприклад майно, або ж незбірним (мається на увазі чітко визначений предмет) – постанова про закриття кримінального провадження як предмет службового підроблення.

Третя група критеріїв – це спеціалізовані (кримінально-правові): сутність предмета злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (природний критерій); значення предмета цих злочинів для класифікації суспільно небезпечних діянь (штучний критерій) та ступінь спрощення процесу кваліфікації (штучний критерій).

На нашу думку, за сутністю предмет досліджуваного виду злочинів, ураховуючи міжнародно-правове та вітчизняне законодавче визначення корупції, може бути: власне корупційним або корупційним (неправомірна вигода та активи у значному розмірі) та супутньо корупційним або пов'язаним із корупцією (офіційний документ як предмет службового підроблення, яке може вчинятися з корупційного мотиву, наприклад такого, як безпідставне надання переваг фізичним і юридичним особам або декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як предмет декларування недостовірної інформації, вчиненого з метою приховання реальних доходів державного службовця).

Наступний критерій цієї групи – це роль предмета злочину для складу злочину і відповідно його здатність впливати на процес



кваліфікації. Традиційно предмет злочинів відіграє другорядну роль у процесі кримінально-правової кваліфікації, однак предмет злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XVII Особливої частини КК України, завжди є істотною ознакою складу злочину. Однак, незважаючи на свою «істотну» роль у складі злочину, за ступенем спрощення процесу кваліфікації предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, може як сприяти процесу кваліфікації, наприклад, якщо предметом злочину є офіційний документ, або ж навпаки її ускладнювати, якщо уповноважений суб'єкт вбачає у діянні особи ознаки корупційних злочинів, предметом більшості з яких є неправомірна вигода. Тому їх відмежування переважно здійснюється, спираючись на ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

Історико-теоретичний аналіз, який ми провели, дозволяє простежити за виникненням і формуванням предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, допомагає виявити ті вади, що існували в минулому, для того щоб уникнути їх у перспективі.

## **1.2. Зарубіжний досвід правового регулювання предмета злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг**

Окрім вивчення історико-теоретичних засад дослідження предмета злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XVII Особливої частини КК України, необхідним є і вивчення зарубіжного досвіду, оскільки в усіх державах світу в тих чи інших формах існують злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Наукова доктрина і законодавство різних держав передбачають певні особливості предметів цих злочинів. Компаративістський аналіз таких особливостей, а саме: сутності предмета злочину, його місця серед ознак складу злочину, а також різновидів корупційних предметів злочинів та пов'язаних із корупцією предметів злочинів є важливим, адже його результати сприятимуть розширенню сфери вивчення та можуть бути використані для вдосконалення вітчизняного законодавства. На нашу думку, порівняльно-правову характеристику необхідно здійснювати, зосередивши увагу на правовій доктрині та законодавстві держав континентальної, східноєвропейської, далекосхідної, мусульманської та англо-американської правових сімей. Із нормативно-правових актів зарубіжних країн, які ми проаналізували, а саме: КК Федеративної Республіки Німеччини, КК Французької Республіки, КК Російської Федерації, КК Республіки Білорусь,

КК Китайської Народної Республіки, КК Йорданського Хашимітського Королівства, КК Турецької Республіки, КК Арабської Республіки Єгипет та КК Сполучених Штатів Америки – жоден не містив визначення поняття «предмет злочину». Тому для роз'яснення сутності цієї категорії доводиться звертатися до наукової доктрини, а для окреслення змісту видів предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, – до інших законодавчих актів, тлумачень спеціалізованих суддів, а інколи – й доктринальних джерел.

Почнемо аналіз із розгляду Федеративної Республіки Німеччина, кримінально-правова доктрина якої, замість поняття «склад злочину», оперує поняттям «склад діяння» або «законний склад» [298, с. 385]. Елементами складу діяння, відповідно до КК Федеративної Республіки Німеччина, є вольова дія (бездіяльність), протиправність діяння, караність діяння та вина суб'єкта, що його вчинив [302, с. 282]. Крім того, німецькі правники ознаками, що характеризують склад діяння, називають також і об'єкт діяння (*Tatobjekt* або *Handlungsobjekt*), і благо, яке захищається правом (*Rechtsgut*). Зазначені поняття не є тотожними. Об'єктом діяння (*Tatobjekt*) є конкретні предмети, речі, тіло людини. Так само, речами є не лише ті, що мають зовнішню матеріальну форму вираження, а й «ідеальні блага» [154, с. 11]. Крім того, за німецьким законом на перший план ставиться не матеріальний склад діяння (наявність складу злочину в діяннях

особи), а формальний (заборона діяння кримінальним законом) [114, с. 65].

Відповідно до КК Федеративної Республіки Німеччина відповідальність за корупційні дії у приватній сфері передбачена 4-м та 26-м розділами, а в публічній – 28-м. Єдиним предметом корупційних злочинів (публічно-правових і приватно-правових) є вигоди, тобто будь-які матеріальні чи нематеріальні переваги, які мають будь-яке (грошове та негрошове вираження) [330]. На нашу думку, з одного боку, цей термін є не досить конкретизованим, а тому безліч діянь можуть бути визнані корупційними, проте, з іншого боку, таке трактування покликане якомога більше розширити предмет корупційних дій для їх ефективного подолання та реалізації превентивних антикорупційних заходів.

Що стосується різновидів, пов'язаного з корупцією предмета злочинів у Федеративній Республіці Німеччина, то цікавою видається позиція німецьких юристів, начебто ці злочини об'єднуються не на підставі об'єкта діяння, а на підставі суб'єкта діяння (службової особи чи особи, уповноваженої надавати публічні послуги) [5, с. 41]. Предметом цих злочинів є письмові матеріали, службові письмові матеріали, які вивішують або виставляють для публічного ознайомлення, та рухомі речі. Останні є предметом злочину порушення умов зберігання службових документів. Рухомі речі є предметом цього злочину, якщо вони були ввірені службовій особі [330]. Розділ 2 Книги 1 Німецького цивільного уложення «Речі. Тварини» не містить конкретизації, що

є рухомими речами, однак чітко визначає, що нерухомістю є лише земельна ділянка та її складові частини. Складовими частинами (елементами) земельної ділянки можуть бути речі, що міцно з'єднанні із землею: будівлі та їх складові частини, які використовували для їх зведення; продукти земельної ділянки, доки вони пов'язанні із землею (рослини і насіння) [63, с. 30]. Тобто рухомими речами необхідно вважати всі інші речі, що не віднесені законодавцем до нерухомих. Ними є ті предмети матеріального світу, які можна вільно переміщувати без зміни їх цільового призначення. Незважаючи на відсутність чіткого тлумачення категорії «рухомі речі», німецький законодавець дає їх класифікацію, що, враховуючи рецепцію, цілком відповідає римському приватному праву.

У праві Федеративної Республіки Німеччина поняття «документ», як і правова природа поняття «предмет злочину», тлумачиться досить широко; ним прийнято вважати будь-яку матеріалізовану людську думку, яку можна використовувати в юридичному зверненні для надання доказів і що вказує на автора [338, с. 1494]. З огляду на це І. А. Клепицький вважає, що документ у Федеративній Республіці Німеччина обов'язково повинен мати письмову форму, а отже, будь-який посвідчувальний знак може бути визнаний документом, оскільки основним є те, щоб він висловлював думку особи або засвідчував юридично значущий факт [94, с. 73]. Безперечно, диспозиція ст. 133 КК Федеративної Республіки Німеччина безпосередньо свідчить про письмову форму

службових документів, однак не містить жодної згадки про паперову форму. Отже, предмет цього діяння може бути визнаний як письмовий матеріал, розміщений на відповідних інформаційних стендах, так і в електронних джерелах, виставлений для публічного ознайомлення на офіційних сайтах.

Основна відмінність між КК Федеративної Республіки Німеччина та КК України в контексті цього дослідження полягає в тому, що німецький законодавець корупційним предметом злочинів називає будь-які вигоди, а пов'язаним із корупцією предметом злочинів, окрім офіційного документа, ще й рухомі речі.

Щодо французького кримінального права, то воно не містить поняття «склад злочину», а лише виокремлює елементи злочину. Цими елементами є легальний, матеріальний та моральний. Так, легальний елемент полягає в тому, що діяння є кримінально-караним лише в тому випадку, якщо це передбачено кримінальним законом [302, с. 281]. Матеріальним підґрунтям кримінальної відповідальності, тобто матеріальним елементом злочину, є позитивна або негативна поведінка людини, що карається законом [336, с. 339]. Останній – моральний елемент злочину, тотожний українському поняттю суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння [302, с. 281].

Згідно з КК Французької Республіки предметом корупційних злочинів та проступків є не лише будь-які вигоди, а й подарунки [329]. Сутність будь-яких вигод збігається із міжнародним тлумаченням предмета корупційних діянь, передбаченим

Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції [101], що була ратифікована Французькою Республікою 11 липня 2005 р., а подарунок вважається неправомірним, якщо його вартість перевищує 35 євро.

Стосовно пов'язаного з корупцією предмета злочинів, передбачених французьким законодавством, то новий КК Французької Республіки, на відміну від попереднього, передбачає відповідальність лише за підроблення документа на загальних підставах, однак суб'єктом даного злочину може бути як загальний, так і спеціальний. Незважаючи на такі зміни, документ усе-таки є предметом іншого службового злочину – знищення, привласнення чи незаконного вилучення документа. Правова природа офіційного документа відповідно до КК Французької Республіки збігається з правовою природою офіційного документа в німецькому кримінальному праві.

Щодо решти злочинів даного виду, то ст. 432-15 КК Французької Республіки передбачає відповідальність за діяння, вчинене особою, яка володіє публічною владою, або виконує обов'язки на державній службі, державним бухгалтером, державним депозитарієм або одним із його підлеглих, що виразилось у знищенні, привласненні або незаконному вилученні будь-якого документа або цінного паперу, або державних чи приватних грошових коштів, або векселів, монет або цінних паперів, що їх замінюють, або будь-якого іншого предмета, який був йому переданий у зв'язку з його обов'язками чи

повноваженнями [329]. Отже, предметом цього злочину, крім документа, є цінні папери, векселі, державні та приватні грошові кошти, монети та будь-які інші предмети.

Правова природа цінних паперів, по суті, універсальна. Французьке законодавство відрізняє те, що в контексті кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, воно виділяє вексель серед інших видів цінних паперів, тим самим вказуючи на його особливий статус як предмета кримінально-правової охорони. Поняття векселя у Французькій Республіці надане відповідно до Конвенції, якою запроваджено Уніфікований Закон про переказні векселі та прості векселі [103].

Державними коштами є кошти державного та місцевого бюджетів, а приватними коштами є кошти фізичних та юридичних осіб. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує те, що французький законодавець поряд із грошовими коштами як предметом вищезазначеного злочину окремо виділяє й монети, які відрізняються від інших грошей матеріалом, з якого їх виробляють.

Наступний предмет злочину – це речі. Французьке законодавство додержується концепції, що службова особа може нести відповідальність не лише за знищення, привласнення чи незаконне вилучення рухомого майна, а й нерухомого.

Ще одним предметом даного виду злочинів, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 432-8 КК Французької Республіки, є житло [329]. Так, французьке законодавство визнає житлом



квартири, будинки, офісні приміщення, місця тимчасового перебування (готелі, гуртожитки), складські приміщення.

Предметом злочину, що передбачений ст. 432-9 КК Французької Республіки, є кореспонденція [329], право на повагу якої закріплено в ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [102]. Традиційно кореспонденцією вважали листи, телеграми й телефонні розмови, однак в епоху колосального розвитку технологій сутність поняття «кореспонденція» значно розширилася, зокрема, кореспонденцією почали визнавати й повідомлення, які передають по пейджеру, телефону, на електронну пошту та в соціальних мережах.

Предметом злочину, передбаченого ст. 432-10 КК Французької Республіки, є будь-який збір, внесок, мито, що не підлягають сплаті або перевищують ту суму, яка підлягає сплаті [329]. Традиційно під податком розуміють внески, які встановлює держава лише як суб'єкт публічного права, коли держава виступає (або претендує виступити) від імені та в інтересах усього народу. Тобто це обов'язковий, безумовний, безоплатний платіж, що стягується з фізичних та юридичних осіб на користь бюджету відповідного рівня [59]. Збір, на відміну від податку, має умовну природу, тобто сплачується у разі отримання особою певної вигоди чи права. Мито – це непрямий податок, який накладається на товари, що переміщуються через державний кордон країни. Податкова система Французької Республіки складається з двох рівнів: державного та місцевого. До загальнодержавних податкових платежів належать:

податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, податок на власність, ввізне мито, мито на нафтопродукти, акцизні збори тощо, а до місцевих – земельний податок, податок на будівлі та споруди, податок на професію, податок на використання комунікацій, туристичний збір та інші [183, с. 197].

Відмінною рисою між кримінально-правовою доктриною Французької Республіки та України в контексті цього дослідження, є те, що французькі правники не виділяють жодних аналогів поняття «предмет злочину». Щодо законодавчих відмінностей, то згідно з КК Французької Республіки корупційним предметом злочинів є подарунки та будь-які вигоди, а пов'язаним із корупцією предметом злочинів – документ, житло, кореспонденція, цінні папери, державні та приватні грошові кошти, монети, збори, вклади, мита, речі. Стосовно запозичень зарубіжного досвіду для вдосконалення вітчизняного законодавства, то ним може стати криміналізація одержання подарунка службовими особами, розмір (вартість) якого перевищує законодавчо встановлені обмеження.

Отже, ознайомившись із кримінальними кодексами держав континентальної правової сім'ї (Федеративної Республіки Німеччина та Французької Республіки) в контексті предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, можна зробити висновок, що, по-перше, в контексті корупційного предмета злочинів ці країни передусім орієнтувалися на вимоги міжнародних антикорупційних конвенцій, по-друге, види пов'язаного з

корупцією предмета злочинів у них є різноманітнішими, ніж вітчизняні.

Аналізуючи кримінально-правову доктрину Російської Федерації, варто зазначити, що вона впродовж тривалого часу розвивалася нерозривно від вітчизняної, і тому, між ними відсутні істотні відмінності в системі поглядів на сутність предмета злочину та його місце серед ознак складу злочину. Так, Л. Д. Гаухман називає предметом злочину матеріальну субстанцію, предмет матеріального світу, у зв'язку з яким чи з приводу якого вчиняється злочин, на який безпосередньо впливає злочинець, учиняючи злочин. Крім того, автор відносить предмет злочину до факультативних ознак об'єкта злочину [302, с. 94].

Російський законодавець виділяє «приватну корупцію» окремо – у Главі 23 КК Російської Федерації, що має назву «Злочини проти інтересів служби в комерційних організаціях». Ця Глава передбачає відповідальність за зловживання повноваженнями (ст. 201 КК Російської Федерації); зловживання повноваженнями приватними аудиторами й нотаріусами (ст. 202 КК Російської Федерації); перевищення повноважень приватними детективами чи працівниками приватної охоронної організації, що мають посвідчення приватного охоронця при виконанні ними своїх посадових обов'язків (ст. 203 КК Російської Федерації), а також комерційний підкуп (ст. 204 КК Російської Федерації) [297]. Щодо корупції в публічній сфері, то Глава 30 КК Російської Федерації «Злочини проти державної влади, інтересів державної служби та

служби в органах місцевого самоврядування» визначає цю проблему як одну з можливих у сфері реалізації публічної влади.

Згідно з КК Російської Федерації корупційним предметом злочинів у приватній сфері є гроші, цінні папери, інше майно, послуги майнового характеру, майнові права, а в публічній – хабар як предмет злочинів отримання хабара (ст. 290 КК Російської Федерації), давання хабара (ст. 291 КК Російської Федерації), а також посередництво в хабарництві (ст. 291.1 КК Російської Федерації). Сутність хабара фактично збігається з предметом корупційних злочинів у приватній сфері, тому, на наш погляд, незрозумілою є позиція російського законодавця, який не бажає запроваджувати в текст кримінального закону єдиний термін для окреслення змісту предмета корупційних злочинів.

Щодо пов'язаного з корупцією предмета злочинів, то ним є бюджетні кошти як предмет злочину нецільового використання бюджетних коштів (ст. 285.1 КК Російської Федерації); кошти державних позабюджетних фондів як предмет злочину нецільового використання державних позабюджетних фондів (ст. 285.2 КК Російської Федерації); документ як предмет злочину внесення до єдиних державних реєстрів завідомо неправдивих даних (ст. 285.3 КК Російської Федерації), службове підроблення (ст. 292 КК Російської Федерації), відмова в наданні інформації Федеральним зборам Російської Федерації чи Рахунковій палаті Російської Федерації (ст. 287 КК Російської Федерації) та незаконне видання паспорта громадянина Російської Федерації, а також

внесення завідомо неправдивих відомостей до документів, що спричинило незаконне набуття громадянства Російської Федерації (ст. 292.1 КК Російської Федерації); інформація як предмет злочину відмови в наданні інформації Федеральним зборам Російської Федерації чи Рахунковій палаті Російської Федерації (ст. 287 КК Російської Федерації); паспорт громадянина Російської Федерації як предмет злочину незаконного видання паспорта громадянина Російської Федерації, а також внесення завідомо неправдивих відомостей до документів, що спричинило незаконне набуття громадянства Російської Федерації (ст. 292.1 КК Російської Федерації).

Зважаючи на бланкетність правових норм російського кримінального законодавства, для з'ясування змісту більшості видів предмета злочинів, що пов'язані з корупцією, необхідно звертатися до системного аналізу законодавчих актів, а інколи й доктринальних джерел. Зокрема, сутність бюджетних коштів вдається встановити лише після з'ясування, того що є бюджетом (форма утворення і витрати коштів, призначених для фінансового забезпечення завдань і функцій держави та місцевого самоврядування [35]), і встановлення структури бюджетної системи Російської Федерації, яка, зважаючи на специфіку її політико-територіального устрою, має трирівневу структуру та відповідно до ст. 10 Бюджетного кодексу Російської Федерації включає федеральний бюджет, бюджети суб'єктів федерації та місцеві бюджети [34]. Тому бюджетними коштами в Російській Федерації

потрібно визнавати кошти всіх бюджетів, що є складовими бюджетної системи держави.

Щодо окреслення сутності категорії коштів державних позабюджетних фондів, то ними, враховуючи позицію В. Т. Батичка, є кошти, які акумулюються та витрачаються поза федеративним бюджетом, бюджетами суб'єктів федерації і місцевих бюджетів [13], однак, як і бюджетні кошти, підлягають обліку з боку державних органів контролю.

Наступний предмет злочинів проти державної влади, інтересів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування – це інформація, якою відповідно до федеративного закону «Про інформацію, інформаційні технології та захист інформації» є відомості (повідомлення, дані), незалежно від форми їх надання [163].

Ще одним предметом злочину, якому російський законодавець приділяє особливу увагу, є паспорт громадянина Російської Федерації. Згідно з «Положенням про паспорт громадянина Російської Федерації», затвердженого постановою уряду № 828 від 8 липня 1997 р., паспортом громадянина Російської Федерації є основний документ, що посвідчує особистість громадянина Російської Федерації на території Російської Федерації [165]. Паспорт громадянина Російської Федерації містить відомості про прізвище, ім'я та по батькові особи, стать, дату і місце народження, місце реєстрації, відомості про шлюб і склад сім'ї та деякі інші.

Отже, корупційним предметом злочинів у Російській Федерації є хабар та гроші, цінні папери, інше майно, послуги майнового характеру, майнові права, а пов'язаним із корупцією предметом злочинів – бюджетні кошти, кошти державних позабюджетних фондів, документ, інформація, паспорт громадянина Російської Федерації.

Що стосується сутності предмета злочину в Республіці Білорусь, то Р. М. Ключко наголошує, що шкоду об'єкту злочину завдають шляхом впливу на предмети матеріального світу [301, с. 38], якими є предмет злочину.

Відповідно до КК Республіки Білорусь комерційний підкуп (ст. 252 КК Республіки Білорусь) та підкуп учасників і організаторів професійних спортивних змагань та видовищ комерційних конкурсів (ст. 253 КК Республіки Білорусь) належать до злочинів проти порядку здійснення економічної діяльності. Тобто білоруський законодавець визнає об'єктом цих злочинів відносини у сфері господарської діяльності, а отже, ставить їх в один ряд з ухиленням від сплати податків, зборів (ст. 243 КК Республіки Білорусь), незаконним використанням ділової репутації конкурента (ст. 249 КК Республіки Білорусь), комерційним шпигунством (ст. 254 КК Республіки Білорусь) тощо [296]. На нашу думку, такий підхід суперечить не лише міжнародним приписам, а й внутрішньому законодавству Республіки Білорусь, яка в Законі Республіки Білорусь «Про боротьбу з корупцією» визнає корупцією навмисне використання



державною посадовою або прирівняною до неї особою або іноземною посадовою особою свого службового становища і пов'язаним із ним можливостей, поєднане з протиправним отриманням майна або іншої вигоди у вигляді послуги, заступництва, обіцянки переваги для себе або для третіх осіб, а також підкуп державної посадової особи або прирівняної до неї особи чи іноземної посадової особи шляхом надання їм майна або іншої вигоди у вигляді послуги, заступництва, обіцянки переваги для них чи третіх осіб із тим, щоб ця державна посадова чи прирівняна до неї особа або іноземна посадова особа вчинили дії або утрималися від їх вчинення при виконанні службових (трудових обов'язків) [164, с. 91].

Предмет вищезазначених злочинів дублює предмет злочину – комерційний підкуп, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 204 КК Російської Федерації, оскільки включає: гроші, цінні папери, інше майно та послуги матеріального характеру. У той самий час предметом корупційних злочинів у публічній сфері є незаконна винагорода та хабар, який вважають найбільш поширеним предметом корупційних злочинів. Так, КК Республіки Білорусь передбачає відповідальність за отримання хабара (ст. 430 КК Республіки Білорусь), давання хабара (ст. 431 КК Республіки Білорусь), посередництво в хабарництві (ст. 432 КК Республіки Білорусь) та інсценування отримання хабара, незаконної винагороди або комерційного підкупу (ст. 396 КК Республіки Білорусь). Доволі нетрадиційним, на нашу думку,



видається те, що останній склад злочину в білоруському законодавстві вважається злочином проти правосуддя.

Щодо сутності поняття хабар, то воно окреслено в диспозиції ст. 430 КК Республіки Білорусь, згідно з якою хабарем є матеріальні цінності та вигоди матеріального характеру. Це визначення є доволі «стислим» та потребує більш ґрунтовного роз'яснення. Змістовніше тлумачення категорії хабар міститься в Постанові Пленуму Верховного Суду Республіки Білорусь № 6 від 26 червня 2003 р. «Про судову практику у справах про хабарництво», відповідно до п. 5 якої, хабар – це гроші, цінні папери, речі, переваги майнового характеру, незалежно від їх вартості, що надаються службовій особі виключно у зв'язку з тією посадою, яку вона займає, а також послуги майнового характеру, що надаються безоплатно або на пільгових умовах, але підлягають оплаті (здійснення будівельних, ремонтних, інших робіт тощо) [167]. На нашу думку, недоліком цього поняття є те, що воно не визнає предметом хабара вигоди нематеріального характеру.

Пов'язаним із корупцією предметом злочинів є лише офіційний документ, сутність якого тлумачиться в Постанові Пленуму Верховного Суду Республіки Білорусь № 12 від 16 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини проти інтересів служби». Згідно з постановою офіційними документами називають належно складені та такі, що містять необхідні реквізити, електронні документи, або письмові акти, які засвідчують факти і події, що мають юридичне значення [168]. На нашу думку, це

визначення розкриває юридичний сенс «офіційного документа» не в повному обсязі, оскільки здебільшого концентрує увагу на формі офіційного документа [22, с. 14], залишаючи поза увагою інші важливі ознаки. Щодо різновидів офіційних документів, то в наукових джерелах ними називають електронні документи, що містять юридично значущу інформацію на машинних носіях; письмові заяви, скарги та звернення громадян, адресовані державним органам та громадським організаціям; боргові, платіжні та інші зобов'язальні документи, складені приватними особами, в які було внесено недостовірні відомості; процесуальні документи, пов'язані з кримінальним переслідуванням [108, с. 298–299].

Відмінність КК України і КК Республіки Білорусь у контексті даного дослідження, полягає в тому, що предмет корупційних злочинів в останній наділений суто майновим сенсом і ним в публічній сфері є незаконна винагорода та хабар, а в приватній – гроші, цінні папери, інше майно та послуги матеріального характеру. Єдиний пов'язаний із корупцією предмет злочинів у Республіці Білорусь – офіційний документ, сутність якого КК України тлумачить більш системно та ґрунтовно, зосереджуючи увагу на основних ознаках цього поняття.

Отже, дослідивши кримінально-правову доктрину і законодавство держав східноєвропейської правової сім'ї, ми дійшли висновку, що Російська Федерація та Республіка Білорусь продовжують спиратися на традиції, наголошують на суто матеріальній сутності предмета корупційних злочинів, а види

пов'язаного з корупцією предмета злочинів, порівняно з вітчизняними, у Російській Федерації є ширшими, у той час як у Республіці Білорусь – вужчими.

Китайське кримінальне право, що запозичило низку положень із радянського, також виділяє поняття «склад злочину». Однак, незважаючи на це, у Китайській Народній Республіці існують різні погляди з приводу послідовності елементів у складі злочину. Наприклад, перший підхід передбачає таку послідовність: об'єкт – об'єктивна сторона злочину – суб'єкт – суб'єктивна сторона злочину, другий: об'єкт – об'єктивна сторона злочину – суб'єктивна сторона злочину – суб'єкт [144, с. 19]. Водночас предмет злочину вважають суто матеріальним утворенням, ознакою об'єкта злочину.

Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки вважається одним із найбільш жорстоких, у контексті юридичної відповідальності за корупційні діяння, адже, наприклад, відповідно до ст. 48 КК Китайської Народної Республіки за вчинення хабарництва в особливо великих розмірах передбачено застосування смертної кари. Таке покарання може бути приведено в дію як негайно, так і з відстроченням на два роки та направленням засудженого на виправно-трудові роботи і здійсненням спостереження за його поведінкою [333].

Ще однією особливістю кримінального закону Китайської Народної Республіки є те, що він визнає кримінально-караними лише ті діяння, які були вчинені в публічно-правовій сфері, що, на

нашу думку, *de facto* є порушенням ст. 12 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [101], ратифікованої Китайською Народною Республікою 13 січня 2006 р., згідно з якою держави-учасниці повинні вжити заходів для запобігання корупції у приватній сфері.

Предметом корупційних злочинів у Китайській Народній Республіці є хабар – передавання державному службовцю майна, у відносно великому розмірі або видача державному службовцю іменної комісійної чи агентської винагороди в процесі реалізації економічної діяльності [333]. Тобто хабарем, окрім майна, є і надання неправомірних переваг та послуг матеріального характеру, що виражається, зокрема, у платі державному службовцю за посередництво під час укладання договорів. Крім того, предметом цих злочинів у Китайській Народній Республіці, враховуючи політичний режим цієї країни, є суспільна власність, тобто власність, що належить не конкретній особі, а певній спільноті осіб.

Щодо решти злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, то вони, по-перше, містяться в Главі 6 КК Китайської Народної Республіки «Злочини проти громадського порядку та порядку управління». Так, ст. 280 КК Китайської Народної Республіки передбачає відповідальність за фальсифікацію, підроблення, купівлю-продаж або розкрадання, грабіж, знищення офіційних документів, посвідчень, печаток. Предметом цього злочину є офіційний документ, посвідчення, печатка державних органів і

компаній, підприємств, господарських організацій, народних об'єднань та громадське посвідчення особи. По-друге, Глава 9 «Злочини проти інтересів державної служби» передбачає відповідальність за нестягнення або стягнення в меншому розмірі податку, збору працівником податкового органу, якщо ці дії завдали серйозної шкоди державним податковим надходженням (ст. 404 КК Китайської Народної Республіки), предметом цього злочину є податок і збір; завдання серйозного збитку державним інтересам, якщо під час підписання або виконання контракту працівник державних органів, у результаті своєї кричущої безвідповідальності, став жертвою шахрайства (ст. 406 КК Китайської Народної Республіки), предметом цього злочину є контракт (договір, що визначає взаємні права та обов'язки сторін) [333]. Ми вважаємо, що надання китайським законодавцем контракту особливої кримінально-правової охорони, є позитивним кроком, спрямованим на забезпечення захисту державних інтересів у сфері державних закупівель, виконання державного замовлення тощо та у перспективі може бути запозичений вітчизняним законодавцем.

Отже, КК України від КК Китайської Народної Республіки, в контексті цього дослідження, відрізняє: по-перше, вжиття останньою антикорупційних кримінально-правових заходів лише в публічній сфері, по-друге, суто матеріальний характер предмета корупційних злочинів, по-третє, ширший перелік видів пов'язаного з корупцією предмета злочинів, адже ним, окрім офіційного

документа, є посвідчення, печатка державних органів і компаній, підприємств, господарських організацій, народних об'єднань, громадське посвідчення особи, податок, збір та контракт.

Щодо Йорданського Хашимітського Королівства, то враховуючи те, що КК цієї держави ґрунтується на КК Лівану, зі свого боку за основу брав КК Наполеона 1810 р., поняття «склад злочину» у ньому відсутнє. У наукових джерелах аналогічно до французького права виділяють три елементи злочину: легальний, моральний і матеріальний. Обов'язковими елементами матеріального елемента є діяння, його результат і причинний зв'язок. Обов'язковими складниками морального елемента є вина, вік суб'єкта кримінальної відповідальності, осудність. Легальний елемент означає, що кримінальний закон повинен визнавати певне діяння злочинним і передбачати покарання за його вчинення [2, с. 8, 16].

Що стосується корупційного предмета злочинів, то Глава 1 Розділу 3 «Злочини, що порушують службовий обов'язок» КК Йорданського Хашимітського Королівства передбачає відповідальність за: різні форми хабарництва (ст. 170–173), предметом якого є подарунок, обіцянка або надання будь-яких інших вигод та розкрадання і зловживання службовим становищем (ст. 174), предметом якого є гроші та інше майно [331]. Тобто хабар може мати як матеріальну форму (гроші, майно), так і нематеріальну (обіцянка передати майно, надати послуги нематеріального характеру тощо).

Відповідальність за вчинення інших злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, також передбачає вищезазначений розділ КК Йорданського Хашимітського Королівства. Так, предметом цих злочинів (ст. 203–205) є гроші, інші речі, будь-які документи, зокрема, як їх оригінали, так і проекти таких документів [331]. Проектом документа є попередній текст оригінального документа, що не було належним чином складено, посвідчено, зареєстровано. Доволі цікавою є позиція йорданського законодавця, що визнає проект документа предметом кримінально-правової охорони, адже цей документ не наділений усіма формальними та/або сутнісними ознаками, що характерні для документа, і тому, на нашу думку, не повинен бути предметом злочину знищення, пошкодження документів.

Отже, кримінальне право Йорданського Хашимітського Королівства від кримінального права України, в контексті цього дослідження, відрізняє відсутність аналогів вітчизняному поняттю «предмет злочину» та розширений перелік видів пов'язаного з корупцією предмета злочинів: гроші, речі, оригінали та проекти документів.

Аналіз КК Турецької Республіки засвідчив відсутність аналогів понять «склад злочину» та «предмет злочину». Елементами злочину, як і у Йорданському Хашимітському Королівстві є легальний, матеріальний та моральний.

Єдиним предметом корупційних злочинів у Турецькій Республіці (ст. 202–218 КК Турецької Республіки), після ратифікації Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції 9 листопада 2006 р., замість запровадження нового терміна, залишився «хабар». Однак його зміст було розширено, і ним згідно зі ст. 211 КК Турецької Республіки є гроші, подарунки та інша вигода в будь-якому вигляді, отримані особами, які є чиновниками, особисто або через третіх осіб, за виконання чи невиконання якоїсь дії, яку вони зобов'язані виконувати чи не виконувати на підставі закону, а також різниця між дійсною вартістю придбаного, проданого або відданого з торгів, із цією метою, рухомого або нерухомого майна і його оплаченою вартістю. Хабарем вважається також будь-яка вигода, придбана особами, які хоча не відповідають визначенню чиновника, що міститься в цьому Кодексі, але визнаються чиновниками у визначених спеціальними законами випадках, і які несуть однакову з державними чиновниками відповідальність у частині деяких обов'язків [334]. На нашу думку, незважаючи на те, що це визначення є доволі детальним, воно все ж таки містить категорії, що залишають місце для зловживань при кваліфікації дій осіб, зокрема, поняття «будь-яка вигода».

Щодо решти злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, то ними згідно зі ст. 229 КК Турецької Республіки є розкриття, публікація або розголошення офіційних документів, постанов, наказів, інших відомостей, що стали відомі чиновнику, в зв'язку з



виконання посадових обов'язків або надання можливості їх вивчення третім особам. Предметом цього злочину є офіційний документ, постанова (розпорядчий акт колегіального органу), наказ (розпорядчий акт нормативного характеру, який зазвичай видають одноосібно) та інші відомості, тобто будь-яка інформація, що стала відома чиновнику, у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Крім того, відповідно до ст. 246 КК Турецької Республіки злочином є насильницьке придбання, конфіскація або продаж власності або майна осіб на підставі неправомірного позову чи скасування їх права володіння власністю і майном не для суспільних потреб та без попередньої оплати вартості урядовцями. Предмет цього злочину – власність або майно. Стаття 247 КК Турецької Республіки кримінально-караним називає стягнення чиновником або іншою особою, яка здійснює збори в дохід держави, та їх підлеглими податків, мит, інших зборів розмірами вищевстановлених законами і правилами. Предметом цього злочину є податок, збір, мито, інший збір [334].

Тобто основною відмінністю між КК Турецької Республіки та КК України, в контексті цього дослідження, є те, що турецький законодавець замість запровадження нового терміна для позначення предмета корупційних злочинів зберіг поняття «хабар», шляхом розширення його юридичного змісту, включивши елементи «подарунок» та «будь-які вигоди». Щодо видів пов'язаного з корупцією предмета злочинів, то вони є різноманітнішими, ніж в Україні. Щодо положень для запозичення у вітчизняне

законодавство, то ним може стати ст. 229 КК Турецької Республіки, зокрема, в умовах криміналізації незаконного використання інформації, що стала відома особі, у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8 КУпАП).

Кримінальний кодекс Арабської Республіки Єгипет було розроблено, спираючись на західне законодавство, однак, незважаючи на цей факт, джерелом кримінального права в цій державі визнається й мусульманське право. Так, відповідно до ст. 7 КК Арабської Республіки Єгипет його положення ніяким чином не можуть обмежувати особисті права, передбачені ісламським шаріатом [328]. Поняття «склад злочину» та «предмет злочину», як і в інших мусульманських країнах, у кримінальному праві Арабської Республіки Єгипет також відсутні. Елементами злочину є фізичний (матеріальний) або об'єктивний та психічний (моральний) або суб'єктивний, адже відповідно до єгипетської кримінально-правової доктрини злочин – це вольова дія або бездіяльність людини, і тому він має дві сторони: матеріальну сторону, виражену скоєнням або нескоєнням дії, що зумовлює зміни в навколишньому світі, та моральну – яка обумовлює психічне ставлення суб'єкта до своїх дій [176, с. 22].

В Арабській Республіці Єгипет предметом корупційних злочинів (ст. 103–111 КК Арабської Республіки Єгипет) визнають хабар, тобто будь-яку вигоду, незалежно від різновиду та форми (матеріальну чи нематеріальну), яка отримується, обіцяється, надається як особисто, так і через посередника [328].

Щодо предмета інших злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 147–154 КК Арабської Республіки Єгипет), то його різновидами є документи, звіти, протоколи, проїзні квитки, пропуски та довідки про стан здоров'я. Взагалі звітом є письмове повідомлення про виконання певної роботи, що було подано до відповідного органу контролю. Протокол – це документ, у якому закріплюється процес розгляду та обговорення питання, а також фіксується факт ухвалення колегіального рішення. Проїзним квитком (пропуском) є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, який надає його власнику (особі, що його пред'являє) право проїзду (або проходу на певну територію, об'єкт, приміщення). Медична довідка – це документ установлених форми та змісту, який засвідчує стан здоров'я зазначеної в ній особи.

Тобто кримінально-правова доктрина Арабської Республіки Єгипет та України, в контексті цього дослідження, відрізняються підходами щодо елементів складу злочину, а кримінальне законодавство – різновидами корупційного предмета злочинів (в Арабській Республіці Єгипет ним є лише хабар) та різновидами пов'язаного з корупцією предмета злочинів, які в Україні – обмеженіші.

Отже, кримінальне право країн мусульманської правової сім'ї (Йорданського Хашимітського Королівства, Турецької Республіки та Арабської Республіки Єгипет), в контексті цього дослідження,

відрізняється від вітчизняного: відсутністю поняття «предмет злочину», визнанням предметом корупційних злочинів хабара (у матеріальному та нематеріальному вираженні) та широким переліком видів пов'язаного з корупцією предмета злочинів.

У кримінальному праві держав англо-американської правової сім'ї (зокрема, Сполучених Штатів Америки) не йдеться про склад злочину; замість нього доктрина та судова практика виокремлюють два елементи злочину – «actus reus» (характеризує об'єктивну сторону злочину) та «mens rea» (характеризує суб'єктивну сторону злочину), які повинні поєднуватися, утворювати одне ціле, інакше не буде підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення їй відповідного покарання. При цьому «actus reus» – це вчинене особою протиправне вольове діяння (дія чи бездіяльність), яке часто позначається терміном «поведінка» («conduct»); щодо причинності, то сторона обвинувачення повинна довести, що дії особи були закономірною та безпосередньою причиною небезпечних наслідків. «Mens rea» (у перекладі – «заборонений умонастрій») – це кримінальний намір, стан психіки, що відображає винність особи [266, с. 261–262].

Кримінальна відповідальність за корупційні злочини в Сполучених Штатах Америки передбачена у Федеральному КК Сполучених Штатів Америки (Главі 11 «Хабарництво, підкуп та конфлікт інтересів» Титулу 18 Зводу законів Сполучених Штатів Америки). Так, ними, зокрема, є хабарництво щодо службових осіб та свідків (ст. 201 КК Сполучених Штатів Америки), винагорода

членів Конгресу, посадових осіб та інших осіб із питань, що зачіпають інтереси уряду (ст. 203 КК Сполучених Штатів Америки), отримання чи вимагання винагороди за сприяння в отриманні посади на державній службі (ст. 211 КК Сполучених Штатів Америки) [335]. Крім того, на федеральному рівні відповідальність за корупційні злочини передбачає й Закон Сполучених Штатів Америки про корупцію за кордоном (Foreign Corrupt Practices Act), що поширюється на громадян Сполучених Штатів Америки та юридичні особи Сполучених Штатів Америки, незалежно від держави вчинення корупційного діяння. Відповідно до параграфів 78dd-1(g) і 78dd-2(i) цього закону протиправним є здійснення будь-яких корупційних дій, що полягають у здійсненні або сприянні пропозиції, наданні, обіцянці здійснити виплату, або дозволі на передавання грошової суми, пропозиції, подарунка, обіцянці надати будь-що (або дозволу надати будь-що), що має цінність [337]. Тобто предмет корупційних злочинів у Сполучених Штатах Америки має комбіновану природу (грошове і негрошове вираження). Цікавим є те, що американський законодавець називає предметом корупційних злочинів й інформацію. Так, параграф 78ff Закону Сполучених Штатів Америки про корупцію за кордоном передбачає відповідальність за умисне ненадання інформації, надання неправдивої інформації, передбаченої в положеннях про звітність і внутрішній контроль, у заявці, звіті або іншому документі [337]. Щодо законодавства штатів, то їх кримінальні кодекси не роз'яснюють сутності «хабара», а лише регламентують

кримінальну відповідальність за різні форми хабарництва. Наприклад, КК Штату Каліфорнії кримінально-караними визнає пропозицію та отримання хабара (Глава 4), а в КК Штату Нью-Йорк виокремлюється: давання хабара публічному службовцю, одержання хабара публічним службовцем, надання винагороди публічному службовцю за порушення ним своїх обов'язків, одержання винагороди за порушення публічним службовцем своїх обов'язків, надання та отримання чайових публічним службовцям за виконання дій, що входять до його обов'язків, і насамкінець давання й одержання хабара за призначення на публічну посаду (Глава 11) [332]. Щодо антикорупційної боротьби у приватноправовій сфері, то на федеральному рівні це питання не врегульоване, а на рівні штатів лише деякі (близько 10) визнають комерційний підкуп злочинним.

Щодо видів пов'язаного з корупцією предмета злочинів, то: Глава 31 «Розтрата і розкрадання» КК Сполучених Штатів Америки передбачає відповідальність за привласнення посадовою особою або службовцем Сполучених Штатів Америки чужого майна (ст. 654), предметом якого є гроші та майно; Глава 83 «Поштова служба» передбачає відповідальність за викрадення поштових відправлень посадовою особою (ст. 1790), предметом якого є листи, поштові картки, мішки або будь-які предмети, що містяться в них. Глава 93 «Публічні посадові особи та службовці» передбачає відповідальність, зокрема: за вчинення незаконних дій посадовою особою зі збору та виплаті державних доходів (ст. 1901), предметом

якого є грошові кошти, борги Сполучених Штатів або Штату, державне майно Сполучених Штатів або Штату; за розголошення секретних відомостей службовою особою (ст. 1905), предметом якого є інформація, отримана службовою особою, під час здійснення своїх службових чи посадових повноважень, досліджень або розслідувань, проведених ним, або отримана з доповіді або звіту, представленого в дане відомство або агентство або посадовій особі чи службовцю цього відомства або агентства, що стосується виробничих секретів, стилю роботи, апарату або секретних статистичних даних, розміру або джерела доходу, прибутку, збитків чи витрат будь-якої особи, фірми, товариства, корпорації або асоціації [335].

Головна, відмінна риса кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки від КК України, в контексті даного дослідження, полягає в тому, що перелік видів пов'язаного з корупцією предмета злочинів у цій державі є ширшим, тобто законодавець більш прискіпливо ставиться до протидії явищам, що лише пов'язані з корупцією.

## РОЗДІЛ 2

### ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

#### **2.1. Неправомірна вигода як предмет злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг**

У зв'язку з ратифікацією Україною у 2005 р. Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, а в 2006 р. – Конвенції проти корупції та Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, виникла нагальна потреба оновлення антикорупційного законодавства. Тому було розпочато роботу з удосконалення регулювання відносин у цій сфері, що у 2011 р. увінчалася ухваленням ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» [26, с. 221], а у 2014 р. – ухваленням низки антикорупційних нормативно-правових актів, зокрема ЗУ «Про запобігання корупції», ЗУ «Про очищення влади» тощо.

Одним із напрямів законодавчої діяльності стало оновлення понятійно-категоріального апарату, зокрема, й уведення в законодавство поняття «неправомірна вигода». Нині предметом більшості злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XVII Особливої частини КК України, є неправомірна вигода. У примітці до статті 364-1 КК України є визначення



поняття «неправомірна вигода», під якою необхідно розуміти кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [117].

Дослідження правової природи поняття «неправомірна вигода» необхідно розпочати з аналізу основних аспектів його формування, першим з яких є історичний. Ми вважаємо, що історичним підґрунтям для досліджуваного поняття є поняття «хабар», яке також має декілька аспектів формування. Перший із них – етимологічний, який варто виокремлювати через унікальність цього слова для групи слов'янських мов, адже з-поміж них слово «хабар» є лише в українській. Так, у старослов'янській, найдавнішій зі слов'янських літературних мов, існувало слово «мито» для позначення хабара. Саме слово «хабар» арабського походження й означає «звістка», «новина», а в множині – інформація. В українську мову воно потрапило з турецької, в якій є дієслово «habaga» – дізнаватися. Згодом, як похідне від «плата за повідомлення» слово «хабар» набуло свого традиційного значення – підкуп [185].

Наступний аспект формування поняття «хабар» – ретроспективний. Він полягає в аналізі походження корупції та хабарництва як її прояву, а також хабара як предмета хабарництва [24, с. 20]. В. Я. Цитряк зауважує, що дослідження історичних джерел дає можливість дійти висновку, що корупція зародилася з

появою перших держав [310, с. 97]. Проте ми вважаємо, що насправді корупція виникає набагато раніше (з утворенням перших патріархальних суспільств, у яких для того, щоб отримати можливість звернутися до старійшин роду, необхідно було певним чином «привернути» їх увагу). Більше того, в ті часи існував також звичай приносити дарунки жерцям для здобуття їх прихильності [111]. Тобто з позиції наших предків корупція була своєрідним проявом поваги, прихильності, нормальними взаємовідносинами між людьми. Лише згодом суспільство почало усвідомлювати згубність таких «стосунків» на публічно-правову сферу і торговельні зв'язки. Родоначальником антикорупційних реформ необхідно вважати вавилонського царя міста-держави Лагаша – Урукагіну, який спробував змінити державне управління з метою припинення зловживань чиновників, суддів та службовців храмів [86, с. 52]. Згодом у законах Стародавнього Єгипту відповідальність за хабарництво почали диференціювати, залежно від розміру отриманих неправомірних доходів, а в Стародавній Індії практикували доволі незвичний спосіб боротьби з хабарництвом – стеження за корупціонером. Так, особа, яка була свідком одержання хабара, могла претендувати на частку від нього [24, с. 21].

У середні віки в зв'язку зі стрімким розвитком грошових відносин та зростанням кількості державного апарату почалося масове поширення корупції на європейських територіях [121, с. 307]. Проте на відміну від східних земель, які вже усвідомили

згубність хабарництва, в Європі корупція ще не сприймалась як згубне антисоціальне явище.

Перші згадки про корупцію та хабарництво в Київській Русі датують XIII століттям. У ті часи розрізняли два види хабарництва, а саме: мздоїмство, тобто отримання хабара за вчинення законних дій, та лихоїмство – за вчинення дій незаконного характеру [143, с. 7]. Особливу роль у боротьбі з хабарництвом на теренах Московської держави приділяли в середні віки, оскільки саме цей період ознаменувався посиленням впливу православної церкви (згідно з вченням якої хабарництво є проявом гріховності) на державу. Більше того, крім канонічного права, «беззаконням» корупцію визнає й мусульманське.

Пізніше основним засобом для отримання прихильності міської адміністрації знову стали кошти, які платили як виборним, так і призначеним службовцям. Крім того, іноді єдиним способом отримання посади була її купівля. До XVIII століття службовці взагалі не мали «фіксованого» заробітку і жили лише з коштів, які отримували як «приношення» і дарунки від громадян, до того ж розмір цих «поборів» жодним чином не обмежувався [141]. Тобто хабар визнавався офіційною формою заробітку. У подальшому це призвело до усталеної в нашому суспільстві на генетичному рівні думки, що служба в органах влади – це спосіб «прогодуватися» [147, с. 29].

Чиновники почали отримувати заробітну плату лише за часів правління Петра I, який запровадив низку антикорупційних

реформ, одна з яких (за хабарництво) передбачала покарання у вигляді смертної кари. Доволі іронічним, на нашу думку, є те, що, зважаючи на доволі радикальні заходи протидії корупційним проявам того періоду, однією з найбільш скандальних корупційних справ у XVIII столітті була справа князя О. Д. Меншикова – одного з приближених імператора Петра I, який крадіжками, хабарництвом і шантажем зумів на територіях Росії і завойованих землях України та Польщі накопичити значні кошти, майно та цінності [143, с. 7].

На відміну від XVIII століття нове XIX ознаменувалося для Російської імперії початком активної боротьби з корупційними проявами, зокрема, у 1866 р. до Уложення про покарання кримінальні та виправні було внесено декілька змін, серед яких і встановлення кримінальної відповідальності за хабарництво та здирство. Ці зміни були зумовлені поширенням ідеології суспільного договору, відповідно до положень якої громадяни повинні сплачувати податки державі, та зі свого боку зобов'язувалася створювати справедливі закони й здійснювати контроль за їх неухильним виконанням та додержанням [121, с. 308].

На нашу думку, найбільших обертів корупція, незважаючи на активні законодавчі заходи з боротьби з нею, набирає саме у XX столітті. Зокрема, Декрет Ради народних комісарів «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р. визнав хабарництвом давання хабара, одержання хабара, а також пособництво в його даванні та

одержанні, а Декрет Ради народних комісарів «Про боротьбу з хабарництвом» від 16 серпня 1921 р. уточнив склад одержання хабара (особисто або через посередника). Положення цього Декрету без істотних змін були відображені в першому КК УРСР 1922 р. [170, с. 378]. У КК УРСР 1926 р. дещо змінився підхід стосовно встановлення відповідальності за хабарництво, яку було запроваджено уже на рівні окремого розділу III «Урядові (службові) злочини» Особливої частини, в якому окремими статтями передбачалася відповідальність за: одержання хабара (ст. 105 КК УРСР), давання хабара і посередництво в хабарництві (ст. 106 КК УРСР) та за провокацію хабара (ст. 107 КК УРСР) [56]. Наступний КК УРСР [119] 1960 р. також передбачав відповідальність за одержання хабара (ст. 168 КК УРСР) і провокацію хабара (ст. 171 КК УРСР) та розділив кримінальну відповідальність за посередництво у хабарництві (ст. 169 КК УРСР) і давання хабара (ст. 170 КК УРСР) на дві окремі статті. Предметом цих службових злочинів був хабар, що мав суто матеріальне вираження: гроші, інші матеріальні цінності, матеріальні блага, які передавались у власність хабароодержувача, а також послуги матеріального характеру, які йому надавались [269, с. 198].

У 1995 р. було ухвалено ЗУ «Про боротьбу з корупцією» [193], який опосередковано розкрив сутність корупції та подав перелік корупційних діянь, що характеризувалися виключно матеріальною природою, тому КК України в 2001 р. передбачав кримінальну відповідальність лише за одержання, давання, пропозицію та

провокацію хабара. Згодом, у 2011 р. було ухвалено ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» [205], що докорінно змінив зміст корупції, новелізував понятійно-категоріальний апарат, зокрема, ввів нові поняття «безпосереднє підпорядкування», «близькі особи», «конфлікт інтересів», «корупційне правопорушення», «неправомірна вигода», а також доповнив перелік заходів запобігання корупції (обмеження щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; спеціальна перевірка щодо осіб, які претендують на зайняття посади; врегулювання конфлікту інтересів; антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів; участь громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції). У 2014 р. ЗУ «Про запобігання корупції» [204] оновив понятійний апарат, наприклад, дав визначення «подарунка»; передбачив створення Національного агентства з питань запобігання корупції; удосконалив механізм проведення спеціальної перевірки, здійснення фінансового контролю та врегулювання конфлікту інтересів тощо.

Третім складовим елементом формування поняття «хабар» є змістовний. У кримінально-правовій доктрині ніколи не існувало уніфікованого визначення цього терміна. Так, зокрема, Т. В. Порхун зазначає, що хабар – це гроші, цінності, які дарують посадовцеві з метою заохотити його посприяти у вирішенні якоїсь справи [185]. Натомість О. О. Дудоров більш системно підходить

до окреслення сутності хабару, наголошуючи, що термін хабар об'єднує об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Суть перших полягає в тому, що хабар – це винагорода, здатна покращити майнове становище хабароодержувача, предмет, який має певну мінову і споживчу вартість, а суть суб'єктивного розуміння зводиться до того, що предметом хабара можуть бути блага, які задовольняють найрізноманітніші потреби, бажання, примхи людини, а відтак, здатні вплинути на службову поведінку особи [77, с. 519–521]. Однак, незважаючи на певні розбіжності між такими тлумаченнями поняття «хабар», усе ж таки всі науковці завжди наполягали на його матеріальній природі. Тобто, на нашу думку, історичним аспектом формування поняття «неправомірна вигода» є віднесення до неї грошей, інших матеріальних коштів, майна, а також переваг, пільг та послуг майнового характеру, що були предметом хабара.

Щодо методології розмежування понять «хабар» та «неправомірна вигода», то окремі науковці, зокрема, Я. В. Ризак та В. І. Тютюгін, наполягали, що ці терміни – тотожні [256, с. 125], а їх поділ є цілковито штучним [293]. Більше того, О. О. Кашкаров взагалі припускав, що буквальне тлумачення кримінального закону (ст. 368 КК України) визнавало хабарем будь-які привілеї, переваги, послуги [90, с. 398]. І відповідно поняття «хабар» і «неправомірна вигода» є синонімами за змістом [91, с. 187]. Однак, на нашу думку, таке формулювання диспозиції статті КК України не мало на меті відобразити нематеріальну природу переваг, пільг та послуг, а стало традиційною для вітчизняного законодавця



помилкою законодавчої техніки. Підтвердженням цього було судове тлумачення терміна «хабар», яке повністю наголошувало на його матеріальній природі.

Ми вважаємо, що, конструюючи термін «неправомірна вигода», законодавець бачив перед собою лише ціль (привести законодавство у відповідність до міжнародних норм: передбачити юридичну відповідальність за корупційні дії у приватному секторі економіки), але не знав, якими засобами забезпечити досягнення цієї мети. Так, не було окреслено співвідношення двох предметів корупційних злочинів – традиційного та інноваційного, що й призвело до численних труднощів у правозастосуванні.

Друга група вчених висловлювала діаметрально протилежну позицію. Зокрема, О. М. Шармар наголошувала, що неправомірна вигода і хабар співвідносяться як частина і ціле. Хабар є частиною неправомірної вигоди, послуги, пільги й переваги, які не мають матеріального змісту (похвальна характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи, інтимний зв'язок тощо), не можуть визнаватися предметом хабара, але за логікою послуги нематеріального характеру є складовою неправомірної вигоди [316]. Її погляди поділяла й Л. П. Брич, зазначаючи, що порівняння дефініцій «хабар» і «неправомірна вигода» призводить до висновку: зміст категорії «хабар» є вужчим за обсягом, ніж зміст «неправомірної вигоди» [30].

На нашу думку, ця теза також сприяла ускладненню правозастосування, адже не окреслювалося: коли саме має місце



хабар, а коли неправомірна вигода в майновому еквіваленті, та чому предметом підкупу службової особи публічного права є лише предмети матеріального світу (гроші, майно, матеріальні послуги), а предметом підкупу службової особи приватного права можуть бути й послуги, пільги та переваги нематеріального характеру?

Отже, з метою усунення правореалізаційних проблем (труднощів під час кваліфікації корупційних злочинів, а як наслідок – труднощів у притягненні до кримінальної відповідальності й обранні міри покарання), врахувавши численні доктринальні обґрунтування й рекомендації щодо можливості усунення зазначених недоречностей, законодавець ухвалив ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», яким абсолютно замінив поняття «хабар» поняттям «неправомірна вигода» [195].

На нашу думку, така дія, замість спрощення правозастосування, спричинила ще більше незручностей. Так, можна виділити два основні недоліки, пов'язані з вилученням поняття «хабар». По-перше, ми погоджуємося з позицією, висловленою у Висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», що

кримінально-правове поняття «хабар» має досить тривалий історичний період формування та закріплення в національному кримінальному законодавстві, є усталеним та зрозумілим не лише для тих, хто застосовує правові норми, а й для звичайних громадян [56].

По-друге, замінюючи термін «хабар» «неправомірною вигодою», законодавець посилався як на вимоги міжнародної спільноти (Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції), так і європейської (вимоги Європейського Союзу висунуті для підписання угоди про асоціацію та спрощення візового режиму). Однак жоден міжнародний припис не містив безпосередньої вказівки щодо вилучення поняття «хабар» із кримінального закону. Єдине, що вимагалось від України, – це розширити зміст поняття «корупція» та сутність предмета корупційних злочинів.

Вважаємо, що Україні необхідно було звернутися до досвіду провідних європейських держав та певним чином трансформувати визначення хабара, шляхом розширення його змісту. Ми переконані, що на практиці таке халатне ставлення до питання оновлення понятійно-категоріального апарату призведе до ускладнення процесів протидії та боротьби з одним із найбільш деструктивних суспільних явищ. На нашу думку, в майбутньому така ситуація буде погіршуватись, і не лише тому, що корупційні злочини вигідні, як тим, хто отримує неправомірну вигоду, так і тим, хто її пропонує, обіцяє та надає, оскільки хабарництво теж

мало таку саму специфіку, а й тому, що нові формулювання занадто складні та неточні.

Отже, вважаємо, що подолати вищевказані правозастосовні недоліки можна шляхом внесення низки змін до всього масиву кримінального й антикорупційного законодавства, зокрема, визначивши предметом корупційних злочинів хабар, яким є будь-які переваги матеріального та/або нематеріального характеру, що мають як грошове, так і негрошове вираження.

Наступний аспект походження поняття «неправомірна вигода» – міжнародно-правовий, який також має декілька аспектів виникнення. Перший із них – це нормативний. У 1999 р. було прийнято Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією [115], яка визначила склади корупційних діянь, розширила суб'єктний склад корупційних злочинів (відповідальність за вчинення корупційних дій тепер повинні нести не лише фізичні особи, а й юридичні), передбачила створення на національному рівні спеціальних органів, діяльність яких повинна бути спрямована на боротьбу з корупцією.

Згодом, у 2003 р. було прийнято Конвенцію проти корупції [101], яка визначила основні превентивні заходи, спрямовані на подолання корупції, зокрема, в рамках цієї конвенції було запропоновано розробити кодекс поведінки державних службовців; забезпечити прозорість здійснення державних закупівель; вжити необхідних заходів із метою надання членам суспільства

можливості одержувати інформацію про організацію та процеси ухвалення рішень; спрощення адміністративних процедур тощо.

Незважаючи на різні антикорупційні заходи, що були закріплені в конвенціях, обидва нормативно-правові документи розширили сферу протидії корупції, оскільки передбачали вжиття заходів для її подолання у приватноправовій сфері. Зокрема, до цих заходів належать: сприяння розробленню стандартів і процедур, призначених для забезпечення добросовісності в роботі відповідних приватних юридичних осіб, зокрема кодексів поведінки для правильного, добросовісного та належного здійснення діяльності підприємцями й представниками всіх відповідних професій; запобігання зловживанню процедурами, які регулюють діяльність приватних юридичних осіб, зокрема процедурами, що стосуються субсидій і ліцензій, що надають державні органи для здійснення комерційної діяльності [101]; встановлення кримінальної відповідальності за умисне вчинення під час здійснення підприємницької діяльності вимагання чи одержання безпосередньо чи опосередковано будь-якими особами, які обіймають керівні посади в приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, будь-яких вигод чи обіцянки такої вигоди для них особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки отримання такої вигоди з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень, на порушення їх обов'язків [115].

Другою передумовою формування міжнародно-правового аспекту поняття «неправомірна вигода» є сутнісна, що полягає у введенні в міжнародно-правовий та науковий обіг нового поняття «неправомірні переваги». Цей термін у перекладі українською мовою інтерпретується як «неправомірна вигода», але не завжди. Так, в офіційному перекладі Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції лише один раз згадує про «неправомірну вигоду» (ст. 19), в інших випадках – про «неправомірну перевагу» (статті 15, 16, 18, 21, 25), хоча мовою оригіналу в усіх цих статтях йдеться про англійський термін «undue advantage». В офіційному перекладі Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією п'ять статей (статті 2, 3, 7, 8, 12) вживають термін «неправомірна перевага», тоді як про «неправомірну вигоду» не зазначено в жодній статті. Отже, складається враження, що офіційні перекладачі міжнародних нормативно-правових актів зовсім не звертаються не лише до спеціалістів із кримінального права, а й до положень чинного кримінального закону та його понятійного апарату [265, с. 18–19], оскільки логічним би було запозичити у вітчизняне законодавство поняття «неправомірні переваги». Щодо тлумачення останнього поняття, то воно не міститься в жодній із вищезазначених конвенцій, тому для з'ясування його змісту необхідно звертатися до Керівництва для законодавчих органів щодо здійснення Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, в п. 196 якого зазначено, що неправомірна перевага може бути як матеріального, так і нематеріального характеру, мати

грошове і негрошове вираження [260, с. 75]. Тому, на нашу думку, міжнародно-правовим аспектом формування поняття «неправомірна вигода» є віднесення до неї переваг, пільг, послуг нематеріального характеру, а також будь-яких інших вигод нематеріального або негрошового характеру.

З'ясувавши основи виникнення поняття «неправомірна вигода», пропонуємо проаналізувати цей термін. На нашу думку, по-перше, поняття «неправомірна вигода» є комплексним, адже знаходиться на межі двох наук – економіки та юриспруденції. Так, О. Д. Вовк та І. А. Єфіменко зауважують, що економіка є не лише чинником правогенезу, а й постійно повторюваних відносин, які набувають правового характеру і втілюються в соціальних цінностях, на підставі яких ці відносини схвалюються [58, с. 139]. Крім того, Т. О. Шкляр наголошує, що взаємовплив між правовою та економічною системами полягає у взаємному функціонуванні їх спільних елементів [319, с. 69].

Більше того, на нашу думку, поняття «неправомірна вигода» було розроблене на межі двох наук, ще й у зв'язку з колосальним впливом корупції на економіку. Адже, як зауважує І. М. Шабас, саме в економічній сфері отримують найбільші прибутки, а отже, є простір для поширення корупційних схем і зв'язків [314]. Так, по-перше, саме через корупцію на всіх рівнях публічної влади обсяг іноземних інвестицій в Україні дуже незначний [267, с. 135]. По-друге, корупція сприяє розвитку «тіньової» економічної діяльності [159, с. 16], бо насильницьке влиття посадових осіб у бізнес

призводить до порушення бізнес-циклу, виробничого циклу [110, с. 50]. Однак найбільше занепокоєння, як влучно зауважує В. І. Шакур, викликає те, що тіньова економіка стимулює в суспільстві протиправну поведінку, яка, у свою чергу, провокує людину на вчинення злочину [315, с. 370]. Тому фактично підприємцям простіше реалізовувати своє конституційне право в обхід закону, оскільки «відкрита» підприємницька діяльність на практиці є майже неприбутковою, через необхідність постійних «подарунків» та «послуг» для державних службовців. По-третє, корупція сприяє зростанню рівня економічної організованої злочинності, адже створює можливість «плідної співпраці», як з представниками органів досудового розслідування, так і суду. Більше того, наявність корумпованих зв'язків для організованих злочинних формувань і зв'язок корумпованого чиновника з такими формуваннями – це оптимальна з точки зору досягнення злочинного результату і безпеки функціонування формула існування корупції та організованої злочинності. Організована злочинність зацікавлена створити відповідні позиції у владних структурах для відстоювання в них своїх інтересів, забезпечення сприятливих умов для протиправної діяльності й уникнення відповідальності, а корупція зі свого боку зацікавлена в можливостях організованих злочинних угруповань (фінансових, організаційних тощо) [109, с. 18]. По-четверте, саме через вчинення дій, предметом яких є неправомірна вигода, обсяг податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів скорочується, що також

зумовлює загострення кризових процесів, як в економіці окремих регіонів, так і в економіці всієї держави. І на завершення, корупція сприяє і деформуванню державних видатків, оскільки корумповані політики та чиновники схильні скеровувати державні кошти у сфери, де неможливо здійснити суворий контроль та є можливість одержання неправомірної вигоди [11, с. 42].

Окрім комплексності, поняття «неправомірної вигоди» характеризується і системністю, тобто цілісністю, взаємозалежністю та взаємовпливом між її складовими частинами. Усвідомити сутність терміна «неправомірна вигода» можна лише здійснивши ґрунтовний аналіз її елементів (категорій), зміст яких розкривається в численних нормативно-правових та наукових джерелах.

Перший елемент поняття «неправомірна вигода», що в переважній більшості випадків є її основним предметом, – це *кошти*. Кошти (гроші) – особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів. Кошти виконують функції мірила вартості та засобу обігу. Більше того, гроші є засобом накопичення та оплати.

Цей термін не є уніфікованим, адже, наприклад, ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [239] повністю заміняє поняття «грошові кошти» поняттям «кошти», а Цивільний кодекс України [309] поряд із поняттям «грошових коштів» виділяє і тотожне поняття «гроші». На нашу думку, більш доцільним є



друга позиція, тому ми пропонуємо оперувати як поняттям «грошові кошти», так і поняттям «гроші».

З економічної точки зору Б. Г. Скоков та І. А. Краївська називають гроші одним із найважливіших явищ у житті людини [278, с. 7]. Д. І. Коваленко більш глибоко аналізує зазначену категорію, наголошуючи, що гроші – це продукт історичного розвитку, що має товарну форму [96, с. 14]. Його позицію розділяє та розвиває П. С. Єщенко, називаючи гроші економічною категорією, яка характеризує обмін у товарній економіці [80]. В. Кравчук, Д. Науменко, а також А. Глибовець дають визначення грошей через розкриття однієї з їх функцій, наполягаючи, що грошові кошти є платіжним інструментом [113, с. 9]. Вищевикладені визначення відображають природу та значення грошей, однак, на нашу думку, найбільш повним є тлумачення, надане Е. Райхлінім, який зазначає, що гроші – це те, що може функціонувати як міра вартості та засобу заощадження [253, с. 11].

Проте (незважаючи на численні економічні визначення) підґрунтям для визначення предмета злочину під час кваліфікації діяння особи повинне стати не економічне, а юридичне (законодавче) визначення. Однак у законодавця відсутня стала позиція щодо сутності поняття «грошові кошти». Так, згідно із ст. 192 ЦК України: гроші – це законний платіжний засіб, обов'язковий для приймання за номінальною вартістю на всій території України [309]. Це визначення, на нашу думку, має загальний характер, у той час як спеціальним є визначення,

викладене у п. 4 Розділу 1 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України № 1541 від 28 грудня 2009 р., відповідно до якого грошовими коштами є готівка, кошти на рахунках в органах Державного казначейства, у банках та депозити до запитання [210]. Це тлумачення є «вужчим» за змістом, оскільки визначає сутність «грошових коштів» лише в державному секторі економіки. Однак виникає питання: яке саме визначення необхідно брати до уваги під час кваліфікації корупційних дій? Так, аналізуючи сфери дії цих нормативно-правових актів, перше повинне стосуватися приватної сфери, а друге – публічної.

Щодо сутності грошей, то це поняття є родовим, а його еволюція як міра вартості пов'язана з процесом демонетизації золота, тобто втрати благородним металом грошових функцій [18]. Історично першою формою грошей, що збереглися до сьогодні, є монета. Вважається, що перші монети з'явилися в Китаї та в країнах Близького Сходу в VIII–VII століттях до н. е. Це були здебільшого мідні монети. Близько XX століття до н. е. в Ассирії почали карбувати монети із золота. Назва «монета» походить від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в 269 р. до н. е., де почали карбувати срібні монети «нуммі» за зразком грецьких «драхм». Пізніше в Римі було введено нову грошову одиницю «денарій». Ця монета практично п'ять

століть залишалася основною грошовою одиницею Риму та підвладних йому земель [96, с. 18].

Нині визначення монет міститься у Правилах визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розміщених та обігових монет національної валюти України, затверджених Постановою правління Національного банку України № 422 від 23 жовтня 2013 р., відповідно до яких справжні монети – це введені в обіг Національним банком як законний засіб платежу металеві грошові знаки, що мають установлену форму, технічні характеристики, геометричні розміри, у яких розрізняють лицьовий бік (аверс), зворотний бік (реверс) й обріз (гурт), на яких зображені малий Державний Герб України, написи з елементами захисту, номінал, найменування держави, рік виготовлення [222]. На нашу думку, в контексті корупційних злочинів монети як частина «неправомірної вигоди» не завжди є грошима в їх класичному розумінні. Адже, як наголошує Я. В. Ризак, якщо монети мають «нумізматичну цінність», то їх необхідно вважати «майном» [256, с. 123].

Наступним видом грошей, що фактично стали заміниками монет, є паперові [96, с. 20]. Б. Г. Скоков та І. А. Краївська визначають паперові гроші як нерозмінні на метал (золото) гроші, які випускає держава для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяє їх певним курсом [278, с. 16]. Різновидом паперових грошей є банкноти, визначення яких містяться у вже названих Правилах визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розміщених та обігових монет національної валюти України, згідно

з якими справжні банкноти – це введені в обіг Національним банком як законний засіб платежу паперові грошові знаки, що мають прямокутну форму встановленого розміру і виготовлені на спеціальному папері з елементами захисту, на яких зазначені реквізити (номінал, рік виготовлення, серія та номер), інші елементи дизайну і захисту [222].

Ще однією формою грошей є кредитні. Це поняття, як і поняття «грошей», є родовим, ці грошові кошти виникають як заміщення майнових зобов'язань держави та приватних осіб [278, с. 17]. Однак, незважаючи на їх «особливу», порівняно з іншими грошима, функцію, вони все ж є засобом платежу [321, с. 28]. Кредитні гроші мають декілька різновидів, перший з яких – це вексель. Правова природа векселів була окреслена ще в Конвенції Ліги Націй 1930 р., яка запроваджувала Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі [103]. Ця конвенція була ратифікована Україною лише у 1999 р., на підставі чого у 2001 р. Верховною Радою України був ухвалений ЗУ «Про обіг векселів в Україні» [233]. Взагалі векселем згідно зі статтею 14 ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок» є цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векседавця або його наказ третій особі сплатити після настання терміну платежу визначену суму власникові векселя (векселедержателю) [251]. А. І. Щетинін зауважує, що вексель є документом суворо визначеної форми і з певними реквізитами, наявність яких є обов'язковою і без яких цінний папір не має юридичної сили [321, с. 30]. Векселі бувають

двох видів: прості та переказні. Основною відмінністю між ними є особа, яка має право їх видавати. Так, простий вексель видає боржник, а переказний – позичальник.

Окрім векселів, різновидом кредитних грошей є й чек. У ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [239] наголошено, що розрахунковий чек повинен мати паперову форму, а в ЦК України [309] та Постанові Національного банку України № 22 від 21 січня 2004 р. «Про затвердження інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» [207] така вказівка відсутня. Тобто, на нашу думку, вітчизняний законодавець є доволі послідовним у розробленні проблем для правозастосування. З огляду на це знову виникає питання: яким саме нормативним джерелом органам досудового розслідування необхідно керуватися для встановлення предмета злочину, адже наявність або відсутність письмової форми чеку стане вирішальним аспектом для кваліфікації дій особи? Щодо видів чеків, то розрізняють іменні чеки і чеки на пред'явника. Іменний чек містить вказівку на особу, якій повинні бути виплачені гроші, натомість чек на пред'явника такої вказівки не має, тому одержати грошові кошти має право будь-яка особа, яка пред'являє такий чек [321, с. 55].

Різновидом грошей є електронні гроші. В. О. Рябов зауважує, що хоча вони з'явилися нещодавно, але з упевненістю можна говорити, що електронні гроші мають низку переваг, порівняно з «реальними грошима» [261], зокрема, це простота і швидкість розрахунків.

Нормативне визначення поняття «електронні гроші» відображене в ст. 15 ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», згідно з якою ними є одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовими зобов'язаннями цієї особи, що виконуються в готівковій або безготівковій формах. Закон також закріплює, що випуск електронних грошей в Україні мають право здійснювати лише банки [239].

Термін «електронні гроші» є збірним, адже, як наголошують В. Кравчук, Д. Науменко та А. Глибовець, це поняття часто застосовують для позначення широкого спектра платіжних інструментів (цифрові гроші, цифрова готівка, електронна готівка, інтернет-гроші, кібер-гроші, інше), що ґрунтується на інноваційних технологічних рішеннях [113, с. 6]. Крім того, П. М. Сенищ та В. М. Кравець зазначають, що електронним грошам властива внутрішня суперечність, з одного боку, вони є засобом платежу, з іншого – зобов'язанням, яке підлягає виконанню у звичайних не електронних грошах [270, с. 16]. Основним недоліком електронних грошей є те, що вони стають найбільш зручним предметом для вчинення корупційного злочину. Наприклад, платіжною карткою, якою є електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів, із рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі

своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [239].

На нашу думку, наступним видом грошей, незважаючи на позицію законодавця, що відносить цей різновид до особливих видів майна, є валютні цінності, якими згідно зі ст. 1 ЗУ «Про національний банк України» [229] є матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засіб валютно-фінансових відносин. Нормативно-правовим актом, що розкриває сутність цієї категорії через окреслення видів валютних цінностей, є декрет Кабінету Міністрів України № 15-93 від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [243]. Згідно зі ст. 1 документа першим різновидом валютних цінностей є валюта України, тобто грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України. Другий вид валютних цінностей – це іноземна валюта, тобто іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної зарубіжної держави, а також вилучені з обігу або такі,



що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях зарубіжних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України [243]. Наступним видом валютних цінностей є платіжні документи та інші цінні папери, як у валюті України, так і в іноземній. Частково цінні папери вже розглядалися під час дослідження кредитних грошей, складовими яких є боргові цінні папери (вексель та розрахунковий чек). Усі ж інші різновиди цінних паперів, незважаючи на позицію В. В. Посполітака, що цінні папери за юридичним змістом не є особливим видом майна, а звичайною річчю [186, с. 93], ми пропонуємо вважати валютними цінностями. Щодо сутності цієї категорії, то цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передавання прав, що впливають із цього документа, іншим особам [309].

Законодавець класифікує цінні папери на основі чотирьох критеріїв. По-перше, за порядком розміщення – на емісійні та неемісійні; по-друге, за формою існування – на документарні та бездокументарні; по-третє, за формою випуску – на іменні, ордерні та на пред'явника; по-четверте, за статусом у цивільному обороті –



на пайові, інвестиційні, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні, а також товаророзпорядчі [251].

Крім того, різновидом валютних цінностей є банківські метали, такі як золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках, прошарках, що мають сертифікат якості, а також монет, вироблених із дорогоцінних металів [243].

Отже, грошима в складі неправомірної вигоди є монети, паперові гроші, електронні гроші, кредитні гроші та валютні цінності.

Наступною складовою частиною поняття «неправомірна вигода» законодавець називає «інше майно», тим самим підкреслюючи, що «гроші» є складовою частиною «майна». Майно – це окрема річ, сукупність речей, які є об'єктами майнових прав і можуть бути предметом різних цивільних прав (продаж, пожертвування, найм, оренда, страхування, управління майном, факторинг). Цивільне право відносить до майна як особливого об'єкта також майнові права та обов'язки, а господарське – інші цінності, враховуючи нематеріальні активи, які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. До особливих видів майна належать тварини, підприємство як єдиний майновий комплекс, гроші (грошові кошти), валютні цінності, цінні папери, результати робіт, послуги,

результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Поняття «майно» може охоплювати будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи чи активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них (п. «d» ст. 2 Конвенції ООН проти корупції). Отже, у широкому розумінні майно – це відповідні матеріальні цінності, майнові права та обов'язки, матеріальні й нематеріальні блага, юридичні документи тощо. Якщо майно виступає у формі предметів, вилучених з обігу або обіг яких обмежений (наприклад, вогнепальна зброя чи наркотичні засоби), то вчинене щодо нього кримінально каране діяння кваліфікується з урахуванням правил сукупності злочинів. Щодо людини, то, незважаючи на існування такого поняття, як «торгівля людьми» (вживається, зокрема, у ст. 149 КК), вона не є і ніколи не може бути майном.

У вітчизняному законодавстві поняття «майно» переважно є штучно звуженим, адже до нього включені лише матеріальні активи, у той час як нематеріальні активи (право інтелектуальної і промислової власності, а також інші онтологічні права), законодавець виділяє як окремий складник речових правовідносин взагалі і складових «неправомірної вигоди» зокрема. Крім того, в національному законодавстві відсутнє уніфіковане тлумачення цієї категорії. Зокрема, поняття «майно» міститься в ЦК України, ПК України, а також Господарському кодексі України. І якщо перші

два законодавчі акти визначають майно як окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, то останній – як сукупність речей та інших цінностей. На нашу думку, перше визначення є правовим, у той час як друге – наповнене економічним змістом. Тобто знову можна простежити зв'язок між економікою та юриспруденцією. Однак якщо раніше ми вбачали «єдність» цих наук під час тлумачення категорій, то в цьому разі вони по-різному розкривають сутність поняття «майно».

Першим компонентом поняття «майно» є «речі». Досліджуючи сутність поняття «речі», необхідно визначати їх філософський та юридичний аспект. Н. В. Аполинська зазначає, що у філософському сенсі – це те, що має дійсну (фізичну) природу, існує в реальному світі [6]. Дослідженням юридичного сенсу речей займалися ще правознавці стародавнього світу. Вони розглядали річ як матеріальну субстанцію та наділяли її волевим змістом, тобто визнавали, що річчю є і право на неї. Водночас у римському праві досить чітко класифікувати власне матеріальні речі за різними підставами. Зокрема, виділяли речі рухомі та нерухомі; подільні та неподільні, прості та складні; родові та видові; споживчі та неспоживчі; головні та побічні; прості та складні [149, с. 66–68].

Нині відповідно до цивільного законодавства річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [309]. Щодо чинної законодавчої класифікації речей, то за основу вона бере римське вчення про види речей. Так, по-перше, виділяють речі нерухомі (земельні ділянки, а також об'єкти,

розміщені на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення) та рухомі (речі, які можна вільно переміщувати у просторі); по-друге, подільні речі (речі, що можуть бути «вільно» поділені) та неподільні (речі, поділ яких призведе до втрати їх цільового призначення); по-третє, речі, визначені родовими ознаками (речі, цінність яких визначається за їх кількістю, числом, вагою, мірою) та речі, визначені індивідуальними ознаками (речі, які наділені лише їм властивими ознаками, що вирізняють їх з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи їх); по-четверте, речі головні та приналежні (речі, пов'язані з основними своєю належністю та спільним призначенням); по-п'яте, речі споживчі (речі, які внаслідок одноразового їх використання знищуються або припиняють існувати в первісному вигляді) та неспоживчі (речі, призначені для неодноразового використання, які зберігають при цьому свій зовнішній вигляд упродовж тривалого часу); по-шосте, складні речі (декілька речей утворюють єдине ціле, що дає можливість використовувати його за призначенням, вони вважаються однією річчю) та складові частини речі (все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження чи істотного понівечення); по-сьоме, речі, які є власністю українського народу (земля, її надра, атмосферне повітря, водні ресурси та інші природні об'єкти, які розміщені в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної

(морської) економічної зони) та речі, що є державною власністю, комунальною власністю, а також приватною власністю [309].

Наступною складовою поняття «майно» є «майнові права». Жоден із нормативно-правових актів, що дають визначення «майна», не тлумачить сутність майнових прав. Єдине нормативне визначення, яким, на нашу думку, можна буде скористатися, надане у ст. 3 ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», згідно з якою майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, зокрема права, які є складовими частинами права власності (право володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (право на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [238]. Крім того, для окреслення сутності майнових прав важливою є і ч. 2 ст. 190 ЦК України, у якій зафіксовано, що майнові права є неспоживчою річчю та визнаються речовими правами [309]. Сутність речового права можна з'ясувати лише звернувшись до наукової доктрини. Так, Г. Г. Харченко наголошує, що речовим правом є панування над об'єктом [308, с. 164]. Причому в теорії цивільного права прийнято розрізняти речове право на «своє» майно та на чуже майно (сервітут, емфітевзис, суперфіцій тощо).

Ще одним елементом поняття «майно», що нерозривно пов'язаний із майновим правом, є майнові обов'язки. Майнові обов'язки можуть бути предметом злочину лише в комплексі з

майновими правами, адже вони взаємозалежні. Законодавче визначення цієї категорії відсутнє, тому в процесі правореалізації доводиться звертатися до основ теорії держави та права, згідно з якою обов'язок – це антипод права [283, с. 10].

Окрім змісту поняття «майно», пропонуємо розглянути і його особливі види. Першим особливим видом майна є підприємство як єдиний майновий комплекс, тобто всі види майна, призначені для діяльності підприємства, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше призначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом [309]. Другим особливим видом майна, на нашу думку, необхідно визнавати тварин (біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, зокрема, домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові) [226]. Через те, що поширення на них правового режиму речей є не зовсім вдалим, бо не всі характеристики речей можуть бути сліпо екстрапольовані на тварин, зокрема, неможливо класифікувати тварин за критеріями, сталими для інших речей.

У теорії кримінального права ретельно розроблена характеристика ознак майна, що нині є не лише предметом злочинів проти власності, а й складовою частиною «неправомірної вигоди». Отже, майно як об'єкт злочину проти власності характеризується єдністю таких груп ознак: 1) фізичні ознаки, що вказують на реальне існування речей у реальних умовах простору і

часу; 2) економічні особливості, що підтверджують його обмін та споживчу цінність, відокремлення майна від природного середовища або його створення знову, його грошова вартість; 3) юридичні ознаки, тобто майно, яке повинне бути чужим для злочинця, і не повинно бути предметом злочинів, відповідальність за які передбачено іншими розділами Особливої частини Кримінального кодексу України.

Третім складовим елементом поняття «неправомірна вигода» є «переваги». Переваги – це додаткові матеріальні або інші вигоди чи можливості, які суб'єкт повинен порівняно з іншими. Синонімами переваги є «пріоритет», «привілей», «першість», «вищість», «виключне право». Переваги можуть полягати у праві на позачергове або першочергове одержання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі. Переваги – це ті блага, які одержує особа, коли є конкуренція, тобто якщо декілька суб'єктів претендують на одне й те саме благо.

Конкурентоспроможність у широкому сенсі полягає у здатності певного суб'єкта (або об'єкта) конкурувати в боротьбі. Поняття конкурентної переваги переважно розвивається в економічній теорії і посилається на характеристики, властивості продукту або бренда, які створюють для фірми певні переваги над його прямими перевагами і можуть належати до самого продукту або до додаткових послуг, до форм виробництва або продажів, специфічних для фірми чи продуктів. Окрім конкурентних переваг, споживчі переваги також відрізняються як інструмент для вивчення

попиту, який дозволяє їм визначати, які продукти є та як вони користуються попитом для цільової аудиторії, а отже, і отримати гарантований дохід. Рішення споживачів про споживання конкретних товарів є основою для формування ринкового попиту. Проте конкурентна перевага може бути врахована не лише у сфері товарних відносин, а й у ставленні до ринку праці.

Наприклад, протизаконним є надання переваги особі, яка з однаковими та іноді дещо нижчими рівнями професійних навичок та інших якостей, необхідних для заповнення вакантної посади, одержує таке право не на підставі результатів конкуренції або навіть суперечить цим результатам. Негативною ознакою цього терміна є те, що жоден нормативно-правовий акт не визначає їх сутності для потреб антикорупційної сфери, тобто знову необхідна вдача до кримінально-правової доктрини. Так, А. В. Савченко та О. В. Кришевич зазначають, що переваги – це додаткові матеріальні та інші вигоди або можливості, які суб'єкт має порівняно з іншими, що ставлять його у нерівне становище з іншими особами [263, с. 18]. М. І. Хавронюк зазначає, що переваги можуть полягати у праві на позачергове або першочергове одержання матеріальних благ, послуг чи пільг, які належать особі за законом, а незаконне одержання цих переваг має місце там, де це відбувається без законних підстав і з порушенням інтересів інших осіб [307, с. 35], а Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін наголошують, що перевагами є особливі привілеї, що створюють додаткові



можливості для конкретних осіб, які вигідно вирізняють їх від інших [118, с. 797].

Отже, систематизувавши вищевикреслені визначення, ми вважаємо, що статтю 1 ЗУ «Про запобігання корупції» потрібно доповнити визначенням такого змісту: *перевагами* є умови, що створюють для конкретних осіб виключні права на що-небудь. Їх можуть надавати особі, яка або взагалі не має законних підстав на її отримання або ж якщо ці підстави відсутні на даний момент. Також надання, одержання, пропозиція або ж обіцянка цих переваг повинна порушувати інтереси інших осіб чи створювати загрозу такого порушення.

Щодо видів переваг, то на відміну від поняття «хабар», що охоплювало виключно переваги матеріального характеру, поняття «неправомірна вигода» об'єднує як переваги матеріальної природи (безпідставне надання чергової відпустки в літній період всупереч встановленому графіку або ж надання основної відпустки до моменту виникнення в особи права на неї; одержання квартири від держави, особою, яка хоч і перебувала на обліку, як така, що має право на першочергове одержання житла, але у відповідному списку таких осіб була не першою, тобто одержала житло поза чергою [158, с. 853]), так і нематеріальної (надання престижної роботи або сприяння призначенню особи на посаду, що не відповідає її кваліфікації, а також робочим умінням та навичкам; залишення на службі в поліції, після реорганізації, поліцейського з менш високими кваліфікацією та досягненнями в службовій

діяльності; визнання особи переможцем конкурсу, якщо вона не мала підстав на здобуття перемоги або ж ці підстави були недостатніми; сприяння у вступі до вищого навчального закладу, у разі якщо особа не має достатнього рівня теоретичної підготовки, тобто не склала або склала недостатньо успішно вступні іспити, має недостатній середній бал документа про освіту, що підтверджує попередньо здобутий освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень; надання додаткових привілеїв під час вступу до вищого навчального закладу особі, яка відповідно до умов вступу до конкретного вищого навчального закладу, їх не мала (права на першочергове зарахування) тощо).

Наступний предмет, що є складовою «неправомірної вигоди» – це «пільги». Нормативне визначення цієї категорії відсутнє, тому в науковій доктрині вже виникло декілька поглядів на правову природу поняття «пільга». Зокрема, Я. В. Ризак зазначає, що під пільгами необхідно розуміти різноманітні можливості, встановлені законодавством для різних категорій осіб, що полягають у звільненні їх від певних обов'язків або ж у наданні їм додаткових можливостей [256, с. 123]. Натомість Т. О. Пікуля наголошує, що пільга є не можливістю, а правом особи на полегшене виконання обов'язків [179, с. 67]. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та В. І. Тютюгін взагалі намагаються поєднати дві вищеокреслені позиції, наполягаючи, що пільги – це додаткові права чи часткове звільнення від виконання певних обов'язків, що надаються окремим категоріям осіб [118, с. 797].

На нашу думку, для спрощення правозастосовної діяльності ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» повинна бути доповнена поняттям «пільги» такого змісту: *пільги* – це права особи на спрощене виконання або не виконання обов'язку взагалі, а також на отримання додаткових, порівняно з іншими особами, можливостей, які виникають в особи у зв'язку з її особливим професійним, соціальним статусом, віком чи гендерною належністю.

Щодо різновидів пільг, то першою підставою класифікації є форма існування. На підставі цього критерію пільги поділяють на матеріальні (зокрема, звільнення від оплати комунальних платежів), а також нематеріальні (наприклад, скорочення робочого часу). Другим критерієм поділу є термін дії пільг, згідно з яким пільги бувають: постійні, тобто ті, що діють тривалий час (безкоштовний проїзд у громадському транспорті у зв'язку з інвалідністю); тимчасові, що встановлюються на певний період (податкова знижка для осіб, що здобувають вищу освіту) та надзвичайні, які виникають у зв'язку з певними обставинами (соціальні пільги для дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування). Останнім критерієм для класифікації пільг є сфера їх дії. За цим критерієм, по-перше, виділяють податкові пільги. Однією з основних засад податкового законодавства є соціальна справедливість, тобто встановлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків, одним із засобів забезпечення цієї справедливості є податкові пільги, якими відповідно до ст. 30 ПК України є

передбачені податковим і митним законодавством звільнення платників податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності передбачених законом підстав [181]. Податкові пільги можна надавати такими чотирма способами, як: податкова знижка (так платник податків може включити до податкової знижки суму коштів або вартість майна, перерахованих (переданих) платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, які на дату перерахування (передачі) таких коштів та майна відповідали законодавчим умовам розміром, що не перевищує чотирьох відсотків суми його загального оподаткованого доходу звітного року; зменшення зобов'язання після нарахування податку та збору (право на формування податкового кредиту для платника податку на додану вартість); установлення зниженої ставки податку та збору (п'ять відсотків – для доходів у вигляді дивідендів за акціями та корпоративними правами, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів з акцій, інвестиційних сертифікатів, які виплачують інститути спільного інвестування); звільнення від сплати податку та збору (звільнення від сплати податку на додану вартість операцій із постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, зокрема навчання аспірантів і докторантів, навчальними закладами, що мають ліцензію на постачання таких послуг) [181].

По-друге, за сферою дії пільги можуть бути фінансово-кредитними. До них належать: пільги, що надають юридичним особам для реалізації проектів у сфері житлово-комунального господарства [213]; пільги, що надають молодим сім'ям та самотнім громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла [240]; пільги, що надають фермерським (сільським) господарствам [212] тощо.

По-третє, за сферою дії пільг виділяють соціальні пільги. Цим терміном оперує значна кількість нормативно-правових актів, зокрема, ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та інші, однак жоден із них не дає визначення. Щодо доктринального тлумачення цієї категорії, то К. Б. Пивоварська пропонує визначати соціальні пільги як різновид пільг, що пов'язані з життєзабезпеченням громадян та зумовлені зниженням рівня їх доходів нижче за прожитковий мінімум або втратою (зниженням) працездатності [177, с. 28].

Соціальні пільги, на відміну від попередніх різновидів, мають складну, розгалужену структуру. По-перше, до них належать житлово-комунальні пільги, зокрема, такі як зменшення плати за житло чи/та комунальні послуги, безоплатна приватизація житла та інші.

По-друге, соціальними пільгами є медико-реабілітаційні або пільги в галузі охорони здоров'я. Зокрема, законодавством

передбачено: безоплатний чи пільговий відпуск ліків за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування для деяких категорій громадян, наприклад, хворих на онкологію, сифілісом, діабетом, ревматизмом тощо [196]; забезпечення на пільгових умовах санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони, податкової міліції, державної пожежної охорони, Державної кримінально-виконавчої служби, служби цивільного захисту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та членів їх сімей [215].

По-третє, до соціальних пільг належать проїзд у транспорті. Так, ч. 5 ст. 102 Бюджетного кодексу України передбачає, що правом безкоштовного проїзду в громадському транспорті користуються: ветерани війни, ветерани праці, особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, інваліди всіх категорій, діти-інваліди, громадяни, які постраждали від аварії на ЧАЕС, багатодітні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та інші [35].

Четвертий вид соціальних пільг – це трудові. Прикладами цих пільг є: пільгове зарахування до вищого навчального закладу поза конкурсом; обов'язкове працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, які вступали за цільовим направленням; переважне право на залишення на роботі, при скороченні штату, особи, які мають більш тривалий професійний стаж та досвід роботи; переведення вагітної жінки чи жінки, яка має дитину до

трьох років на більш легку роботу; пільги для працівників, що поєднують роботу з навчанням (заохочення, надання додаткових оплачуваних відпусток, обмеження надурочних робіт тощо). Також відповідно до ст. 9-1 Кодексу законів про працю України підприємства, установи, організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть установлювати додаткові трудові пільги для працівників [97]. Наприклад, згідно із ЗУ «Про національну поліцію» [231] такими пільгами є пільги під час розподілу житла і виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатного поліцейського.

Останнім різновидом соціальних пільг є пенсійні, які, на нашу думку, потрібно поділяти на ті, що пов'язані з професійною діяльністю, зокрема, науково-педагогічні працівники, жінки, які працюють у сільському господарстві, мають право вийти на пенсію не за віком, а за терміном трудового стажу; а також на ті, що пов'язані із соціальним статусом особи, наприклад, жінки, яка виховали п'ять і більше дітей, мають право на пільгові умови призначення пенсії незалежно від наявного трудового стажу.

Щодо відмежування поняття «переваги» від поняття «пільги», то традиційно їх убачають як синоніми, тобто «привілей» (особлива перевага, пільга, яку закон надає окремим особам, групам осіб, класу (класам), станові; певна перевага кого-небудь, право на виняткове ставлення до себе порівняно з іншими); «вигода» (те, що дає добрі наслідки, якийсь зиск; зручність у чомусь, сприятливі умови); «пріоритет» (першість у чому-небудь, переважне, провідне

значення кого-, чого-небудь) [36, с. 1111, 130–131, 1142]. Однак, на нашу думку, для потреб антикорупційної та кримінально-правової сфери їх необхідно розуміти як частину і ціле, тобто переваги є частиною пільг. Безумовно, в наукових колах виникають дискусії з приводу доцільності виокремлення «переваг» від «пільг», однак, на нашу думку, зважаючи на необхідність протидії будь-яким проявам корупції, переваги, принаймні на даному етапі, потребують самостійної кримінально-правової охорони.

П'ятим структурним елементом поняття «неправомірна вигода» є «послуга». Ця категорія, як зауважує В. В. Резнікова, є складним поняттям, що по-різному тлумачиться адміністративним, цивільним та господарським правом [254, с. 67]. В. Приходько більш конкретизує зміст послуги, зазначаючи, що нею є корисний результат дії (діяльності), що полягає в корисному ефекті, який задовольняє потреби людини [189, с. 82]. Законодавче визначення цього терміна міститься в п. 17 ст. 1 ЗУ «Про захист прав споживачів», відповідно до якого послуга – це діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного, визначеного договором, матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [225]. На нашу думку, застосування такого визначення для потреб антикорупційної сфери буде недоречним, адже воно не розкриває ролі послуги в контексті корупційних діянь. Тому для уникнення непорозуміння в тлумаченні цієї категорії необхідно ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» доповнити новим



абзацом, який буде містити визначення поняття «послуги». Згідно з яким *послуги* – це діяльність виконавця, спрямована на вчинення на користь замовника чи третіх осіб певних дій або утримання від їх вчинення.

Щодо видів послуг, то Я. В. Ризак пропонує виділити такі: транспортні, технічного сервісу, електрозв'язку, мобільного зв'язку та з доступу до Інтернету, з надання персоналу, з управління будинком, із розроблення, документації та запровадження системи управління, поштового зв'язку, ресторанного господарства, з відпочинку, з оздоровлення, з працевлаштування, з тимчасового розміщення (проживання), освітні, ритуальні тощо [256, с. 123].

Вважаємо, що послуги можна класифікувати за декількома критеріями. По-перше, залежно від форми існування послуги бувають: матеріального характеру (ремонт квартири) та нематеріальні (надання професійних консультацій). По-друге, залежно від сфери існування послуги можна поділити на три групи. Перша з них – це адміністративні послуги. Визначення адміністративної послуги міститься у ст. 1 ЗУ «Про адміністративні послуги», відповідно до якого нею є результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [191].

Адміністративні послуги можна класифікувати за багатьма критеріями, однак, на нашу думку, найбільш важливим для

антикорупційної сфери є лише два. Так, залежно від суб'єкта, який може надавати адміністративні послуги, бувають: державні, які надають органи державної влади та державні підприємства, установи, організації, а також органи місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих повноважень за рахунок коштів державного бюджету, та муніципальні, які надають органи місцевого самоврядування, а також органи виконавчої влади та підприємства, установи, організації в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету [248]. Другим критерієм класифікації адміністративних послуг є їх поділ залежно від оплатності, згідно з яким адміністративні послуги бувають оплатні (причому плата за послугу повинна бути не джерелом прибутку для органів публічної адміністрації, а лише покривати витрати на її надання), а також безоплатні.

Друга група послуг за сферою їх дії – це соціальні. Тлумачення змісту цієї категорії міститься в ст. 1 ЗУ «Про соціальні послуги», так, соціальними послугами є комплекс заходів щодо надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [245]. Відповідно до ст. 5 вищезазначеного Закону існує декілька різновидів соціальних послуг: *соціально-побутові послуги*, тобто послуги із забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої

механізації, здійснення соціально-побутового патронату, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставлення медикаментів тощо; *психологічні послуги*, які полягають у наданні консультацій із питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосуванні психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад; *соціально-педагогічні послуги* – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб; *соціально-медичні послуги* – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія; *соціально-економічні послуги* – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій; *юридичні послуги* – надання консультацій щодо питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних

життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо); *послуги з працевлаштування* – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи; *інформаційні послуги* – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги), об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги), а також інші [245].

По-третє, за сферою дії послуги можуть бути цивільно-правовими. Законодавче тлумачення цих послуг досить вузьке, адже згідно зі ст. 177 ЦК України послуга є об'єктом цивільного права [309]. На нашу думку, для потреб цивільного права послуги – це діяльність, спрямована на задоволення потреб суб'єкта конкретного виду цивільних правовідносин. У цивільно-правовій сфері послуги необхідно групувати на основі сфери їх надання, наприклад, на банківські послуги, послуги з охорони (майна особи, її життя та здоров'я), послуги зберігання, прокату та інші [27, с. 156].

Щодо відмежування послуг від майна, то послуги є результатом діяльності особи, що можуть мати як матеріальне, так і

нематеріальне вираження, у той час як майно згідно з чинним законодавством – це суто матеріальна категорія (предмети матеріального світу).

Наступною складовою частиною поняття «неправомірна вигода» є «нематеріальні активи», які, як вже зазначалося, на нашу думку, повинні бути складовою частиною «майна». Тому ми вважаємо, що ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» необхідно доповнити абзацом такого змісту: *майно* – це будь-які активи (матеріальні та нематеріальні), виражені в речах, правах та обов'язках.

Незважаючи на штучність виокремлення цієї категорії, її зміст досить детально розкрито у пп. 14.1.120 п. 14.1 ст. 14 ПК України, де визначено, що нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, зокрема промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку, в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами [181].

Нематеріальний актив – це немонетарний актив, що не має матеріальної форми та може бути ідентифікований. Придбаний чи одержаний нематеріальний актив визнається, якщо є ймовірність того, що суб'єкт господарювання отримає майбутні економічні вигоди, пов'язані з його використанням, і його вартість може бути достовірно оцінена.

Активи – все, що належить підприємству (готівка, дебіторська заборгованість, обладнання та майно підприємства). Існує три види активів: 1) оборотні активи – грошові кошти та фонди, акції, які швидко можуть бути перетворені на готівку (зазвичай упродовж року); 2) довгострокові основні засоби, які використовує підприємство у виробництві товарів та послуг (наприклад, будівлі, споруди, земля, обладнання); 3) інші активи, які включають такі нематеріальні активи, як патенти і торговельні марки (що не мають природного або юридичного характеру, але є цінними для підприємства), інвестиції в інші компанії або довгострокові цінні папери, «витрати майбутніх періодів» та різні інші активи (залежно від профілю того чи іншого підприємства). Актив виявляється, якщо він: а) може бути відокремлений, тобто його можна відділити або відокремити від суб'єкта господарювання та продавати, передавати, ліцензувати, здавати в оренду або обмінюватися індивідуально чи разом із відповідним контрактом, ідентифікованим активом або зобов'язанням; незалежно від того, чи буде суб'єкт господарювання мати намір це робити, або б) виникає внаслідок договірних чи інших законних прав, незалежно від того, чи можуть вони бути передані або відокремлені від суб'єкта господарювання, або від інших прав та зобов'язань.

Придбані (створені) нематеріальні активи зараховують на баланс підприємства за їх первісною вартістю. Початкова вартість придбаного нематеріального активу складається з ціни (вартості) покупки, мита, непрямих податків, що не підлягають

відшкодуванню, та інших витрат, безпосередньо пов'язаних із його придбанням та приведенням до умов, придатних для використання. Первісна вартість нематеріальних активів збільшується на суму витрат, пов'язаних із поліпшенням цих нематеріальних активів та збільшенням їх можливостей та умов використання, що збільшить спочатку очікувані майбутні економічні вигоди. У балансі сума нематеріальних активів відображається як довгострокові активи за їх залишковою вартістю, яка визначається як різниця між початковою вартістю та сумою накопиченої амортизації.

Отже, нематеріальні активи є юридично визнаними необоротними активами підприємства у формі різних прав, що мають передбачувану мету, реальну вартість і здатні приносити прибуток або іншу користь власникові (користувачеві).

Щодо класифікації нематеріальних активів, то, на нашу думку, їх варто поділяти залежно від того, з яким правом (правом інтелектуальної власності чи правом власності) вони пов'язані, поділивши їх на дві групи. Так, перший вид об'єднує нематеріальні активи, що є результатами інтелектуальної діяльності, які так само можна поділити на чотири великі групи.

Перша група – це об'єкти авторського права. До них відносять: літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми,

хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, зокрема твори, виконані способами, подібними до фотографії; твори ужиткового мистецтва, а також твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; сценічні обробки вищезазначених творів і обробки фольклору, придатні для сценічного показу; похідні твори; збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; інші твори [190].

На нашу думку, доцільним є зосередження уваги на авторських договорах, що є основною формою використання творів літератури, науки і мистецтва. За таким договором автор зобов'язаний передати або створити і передати замовлений твір для використання, а користувач зобов'язаний використати або почати використання твору передбаченим договором способом в обумовленому ним обсязі у визначений термін і виплатити автору визначену



договором винагороду. Існують такі види авторських договорів: видавничий, на депонування рукопису, постановочний, сценарний, художнього замовлення, про використання в промисловості неопублікованого твору декоративно-прикладного мистецтва [88, с. 80–82].

Друга група – це об'єкти суміжного права, якими відповідно до ст. 35 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» є виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів; фонограми, відеограми, а також передачі (програми) організації мовлення [190]. Також виконанням є подання творів, фонограм, відеограм, виконань шляхом гри, декламації, співу, танцю як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою технічних засобів (теле- і радіомовлення, кабельного телебачення тощо), а також показ кадрів аудіовізуального твору в їх послідовності (із звуковим супроводом або без нього). Фонограма – це звукозапис на відповідному носії (магнітній стрічці чи магнітному диску, грамофонній платівці, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального твору. Фонограма є вихідним матеріалом для виготовлення її примірників (копій). А відеограмою є відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень (із звуковим супроводом чи без нього), крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору. Відеограма, так само, як і

фонограма, є вихідним матеріалом для виготовлення її копій. Передача (програма) організації мовлення – продукт творчої діяльності, створений самою організацією ефірного або кабельного мовлення чи на її замовлення за рахунок її коштів іншою організацією [88, с. 27].

Третя група результатів інтелектуальної діяльності, що є складовою нематеріальних активів, – об'єкти промислової власності. Об'єктами права промислової власності (патентного права) є винаходи, корисні моделі та промислові зразки. Винаходом (корисною моделлю) законодавець називає результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології [234], а промисловим зразком – результат творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання [235]. Право власності на всі об'єкти права промислової власності посвідчується патентом.

До четвертої групи належать інші права: права на сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, комерційні таємниці та інші, а також права на комерційні найменування (позначення), що полягають у правах на фірмові найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні позначення. Сортом рослин є окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) у рамках нижчого з відомих ботанічних таксонів (рід, вид, різновидність) незалежно від того, чи задовольняє вона умови виникнення правової охорони [236]. Порода тварин – це селекційне досягнення у тваринництві.

Топографія інтегральних мікросхем – це зафіксоване на матеріальному носії просторово-геометричне розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми (мікроелектронний виріб кінцевої або проміжної форми, призначений для виконання функцій електронної схеми, елементи і з'єднання якого неподільно сформовані в об'ємі й (або) на поверхні матеріалу, що становить основу такого виробу, незалежно від способу його виготовлення) та з'єднань між ними [237]. Раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес. Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці [309].

Щодо комерційного найменування, то ним є найменування, під якими підприємницькі юридичні особи і фізичні особи – підприємці виступають у цивільному обороті та індивідуалізують

цих осіб серед інших його учасників. Торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, придатних для вирізнення товарів та послуг, що виробляються та надаються однією особою, від товарів та послуг, що виробляються та надаються іншими особами. Щодо географічного позначення, то ним є назва географічного місця, яка використовується для позначення товару, що походить із цього географічного місця та має особливі властивості, певні якості, репутацію або інші характеристики, виключно, головним чином або в основному зумовлені характерними для цього географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих природних умов із характерним для цього географічного місця людським фактором [187, с. 402, 407, 439].

Особливу увагу, на нашу думку, необхідно звернути на можливість передавання власником об'єкта інтелектуальної власності певних прав (майнових) на використання іншій особі. Передавання таких прав реалізовується шляхом укладання договору ліцензії. Об'єктами ліцензійних договорів можуть бути: авторські права, програми для електронних обчислювальних машин і бази даних, товарні знаки, патентні права, ноу-хау, інжинірингові послуги тощо. Специфічними ознаками ліцензійного договору є такі: запропонований до продажу інтелектуальний продукт є нематеріальним; ліцензіат набуває право на використання визначених договором майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності; матеріальні об'єкти, що передаються за ліцензійним

договором, є лише носіями інформації, яка є інтелектуальною власністю; основний елемент об'єкта ліцензії – патентне право, не стає майновою власністю покупця, а передається йому в тимчасове користування на певний термін; власник патенту при виданні ліцензії зберігає за собою майнові права на об'єкт інтелектуальної власності [87, с. 79–81]. Відповідно до ЦК України [309] ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності може бути виключною, одиничною, невиключною, а також іншого виду, що не суперечить закону. Виключну ліцензію видають лише одному ліцензіату, вона виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, обмеженій цією ліцензією, та видання ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта в зазначеній сфері. Одиничну ліцензію видають лише одному ліцензіату, вона виключає можливість видання ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, обмеженій цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта в зазначеній сфері. Невиключна ліцензія не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, обмеженій цією ліцензією, та виданні ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері.

Другий вид об'єднує нематеріальні активи, що є проявами реалізації однієї з правомочностей права власності, а саме права користування. По-перше, права користування природними ресурсами: надрами (розроблення корисних копалин); іншими

ресурсами природного середовища (право на використання водних, біологічних та інших ресурсів, які будь-яким чином впливають на рівень екологічної безпеки та життєдіяльності підприємства, населеного пункту, регіону тощо); геологічною та іншою інформацією про природне середовище (право на використання геологічної, геоморфологічної та іншої інформації про стан і можливості господарського використання елементів природного середовища, природного середовища в цілому, яка міститься в звітах, картах й інших матеріалах). По-друге, права користування майном: право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою, відповідно до закону; право користування будівлею; право на оренду приміщень тощо) [181].

Вони не визнаються як нематеріальні активи, але відображаються у витратах звітного періоду, впродовж якого вони витрачаються на: дослідження, підготовку та перепідготовку персоналу, рекламу та просування продукції на ринку, створення, реорганізацію та переміщення підприємства або його частини, покращання ділової репутації підприємства, вартість публікацій та вартість створення товарних знаків.

На нашу думку, передумовою для виокремлення «нематеріальних активів» від «майна» у структурі «неправомірної вигоди» стала тернистість співвідношення права власності та права інтелектуальної власності, спричинена безліччю теорій щодо правової природи останнього. Переважною серед цих теорій у

вітчизняному приватному праві є теорія згідно з якою право інтелектуальної власності є особливим різновидом права власності, що має специфічний об'єкт, термін дії, порядок набуття, припинення тощо. Проте, незважаючи на це, для потреб антикорупційної сфери об'єкти права інтелектуальної власності все ж таки необхідно визнавати «майном» на загальних підставах, у зв'язку з тим, що всі вони, будучи нематеріальними, у будь-якому разі здатні втілюватись у фізичні (матеріальні) предмети, які мають певну економічну цінність [161, с. 113], тобто набувати загальних рис майна. Крім того, незрозумілим є внесення до переліку нематеріальних активів права користування (майном, майновими правами), що за своєю суттю, враховуючи тріаду правомочностей права власності, є виключно майновим. Тобто складається враження, що законодавець намагається навмисно ігнорувати закони логіки під час розроблення понятійно-категоріального апарату нормативно-правових актів.

Ще одним різновидом нематеріальних активів, який складно віднести до жодної з вищевказаних видів та груп є *гудвіл*. Великий тлумачний словник сучасної української мови називає гудвілом умовну вартість ділових зв'язків фірми, підприємства; престиж [36, с. 265], а відповідно до пп. 14.1.40 п. 14.1 ст. 14 ПК України гудвілом або вартістю ділової репутації є нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті

використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо [181].

Нині одним з елементів нематеріальних активів є *криптовалюта*. Основна її перевага – анонімність, оскільки персональні дані власника електронного гаманця є таємницею (сукупність символів, що унеможлиблює визначення власника). Тому неможливо ідентифікувати ім'я або адресу такого користувача, а історія транзакцій – це відкрита інформація.

В Україні, яка входить до п'ятірки за кількістю створених біткойн-гаманців, правовий режим криптовалюти на законодавчому рівні не визначений. Лише в ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та передачу коштів в Україні» зазначено, що електронні гроші – одиниці цінності, що зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб оплати іншими особами, ніж особа, яка їх видає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, оформленим в готівковій чи безготівковій формі. Видання електронних грошей може здійснювати виключно банк, він також видає електронні гроші, бере на себе зобов'язання щодо їх повернення. Незважаючи на те, що НБУ пояснює легітимність використання кібервалюти, де її визначають як сурогат, що не є нормативним роз'ясненням і в принципі підлягає критиці. Відповідно до пункту 1.13 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» встановлено, що емітентом електронних платіжних засобів є виключно банк. Крім того, банк, який емітує електронні



гроші, зобов'язується їх погасити, на відміну від банків, що не є емітентами.

Очевидною проблемою, яка існує між цими суб'єктами, є захист прав. У листі до НБУ зазначається, що всі ризики для використання в розрахунках «віртуальна валюта/криптовалюта» несе учасник під час їх обчислення. В Україні криптовалютні операції підлягають стандартному оподаткуванню. Єдиний спосіб регулювати використання криптографічних продуктів – це просто відмовитися від анонімності користувачів і створити для державних органів можливість одержання інформації про операції конкретного користувача. Крім того, вам потрібно ввести той, який відповідає ліцензії на діяльність з обміну криптами, що мінімізує відмивання грошей або фінансування тероризму.

Сьомим структурним елементом поняття «неправомірна вигода» є будь-які інші вигоди (нематеріального чи негрошового характеру). В. І. Тютюгін та Ю. В. Гродецький до вигод нематеріального характеру відносять інформацію, а до негрошового – корпоративні права, такі як право брати участь в управлінні справами товариства, вийти в установленому порядку з товариства, одержувати інформацію про діяльність товариства [293, с. 277]. Натомість В. І. Осадчий не розділяє вигоди нематеріального і негрошового характеру й аналізує їх у сукупності, визнаючи ними похвальну характеристику, рекламу товарів та послуг, а також протегування [166, с. 145]. Найбільш змістовно тлумачать сутність будь-яких вигод нематеріального чи негрошового характеру

О. М. Джужа, А. В. Савченко та В. В. Черней, наголошуючи, що ними є вигоди, які не мають матеріальної форми чи які неможна виміряти (оцінити) у грошовому еквіваленті, але які можуть бути формою неправомірної вигоди (зокрема, отримання службовою особою будь-яких відомостей та/або даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях чи відображені в електронному вигляді; присвоєння службовій особі почесних звань, що не мають державного значення або нагородження її медалями чи орденами, засновані певними відомостями або громадськими організаціями; задоволення сексуальних потреб службової особи; реалізація нею певних корпоративних прав; організація масових акцій на підтримку рейтингу службової особи або лобіювання її інтересів у відповідних інстанціях, «красномовні», виправдовувальні або похвальні виступи у засобах масової інформації на адресу службової особи [158, с. 855–856].

На нашу думку, існування поняття «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру» є порушенням вимог щодо ясності і недвозначності правової норми, закріпленої в рішенні Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 [257]. Більше того, цей термін не відповідає принципу правої визначеності (згідно з яким норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав можливість, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, до певної міри передбачити наслідки, що її може спричинити вчинена дія [327]), що так само є складником принципу

верховенства права. На нашу думку, незважаючи на важливість та актуальність завдання щодо викорінення корупції, все-таки відверте ігнорування законодавцем конституційних принципів абсолютно не виправдане. Тому варто погодитися з думкою М. І. Козюбри, що додержання вимог принципу правової визначеності забезпечить адаптацію поведінки індивіда до нормативних умов правової дійсності, впевненості особи у своєму правовому становищі, захисті довіри особи до надійності свого правового становища [99, с. 4], а також, як зауважує Л. Л. Богачова, сприятиме вдосконаленню механізмів правотворчості й правореалізації, слугуватиме додатковою гарантією захищеності людини від свавілля державної влади [21]. Крім того, судова практика впродовж одного року дії правової норми, відповідно до якої будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру є складовою частиною неправомірної вигоди, не містить жодного факту притягнення до кримінальної відповідальності за злочини з таким предметом.

З огляду на це, на нашу думку, внесення до структури поняття «неправомірна вигода» елемента «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру» є зайвим, оскільки повністю поглинається іншими елементами «неправомірної вигоди»: перевагами, пільгами та послугами нематеріального характеру.

Наступним елементом поняття «неправомірна вигода» є вказівка на те, що неправомірну вигоду пропонують, обіцяють,

надають та одержують. Категорії «пропозиція» та «обіцянка» є оцінними та суміжними, адже не існує певних стандартизованих вимог для того, щоб встановити, чи мала місце обіцянка неправомірної вигоди або ж лише її пропозиція. Так, А. В. Байлов пропонує *пропозицією* неправомірної вигоди визнавати очевидне виявлення наміру здійснити винагороду всупереч установленому порядку, крім того, цей намір повинен бути адресований конкретній особі – суб'єктові злочину [8, с. 29]. Наприклад, Чернівецьким районним судом Вінницької області Особу 1 було визнано винною у вчиненні замаху на злочин, передбачений ч. 1 ст. 369 КК України, у зв'язку з тим, що вона після виявлення начальником сектору карного розшуку Чернівецького районного управління Управління МВС України у Вінницькій області, Особою 2, в її автомобілі подрібнених рослин коноплі, що є особливо небезпечним наркотичним засобом, обіг якого заборонений, бажаючи не допустити подальшого документування цього факту і таким чином уникнути відповідальності за вказаний злочин, діючи умисно, звернулася до Особи 2 з пропозицією передати їй грошові кошти сумою 850 гривень як неправомірну вигоду. Незважаючи на те, що злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежали від волі Особи 1 (Особа 2 відмовилася від неправомірної вигоди та одразу покликала понятих), все-таки суд кваліфікував дії Особи 1 як закінчений замах на пропозицію надання неправомірної вигоди службовій особі [55]. Прикладом пропозиції неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 369 КК України)

Сторожинецьким районним судом Чернівецької області, були визнані й дії Особи 1. Так, Особа 1 запропонувала Особі 3 (військовослужбовцеві, який здійснював охорону державного кордону) за неперешкоджання у протиправній діяльності з переміщення тютюнових виробів через державний кордон України неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів сумою 400 євро, що в гривневому еквіваленті станом на 5 квітня 2016 року становило 11 832,75 гривень [53].

Натомість *обіцянка* неправомірної вигоди на відміну від її пропозиції є не лише висловом про готовність надання неправомірної вигоди, а й завіренням, що воно буде здійснене. Ця форма, як наголошують А. В. Савчено та Ю. Л. Шуляк, є більш конкретизованою, оскільки може передбачити коригування суми, форми чи виду неправомірної вигоди, місця, часу, способів й адресатів майбутнього одержання тощо [264, с. 288]. Наприклад, Виноградівським районним судом Закарпатської області було ухвалено вирок із приводу визнання Особи 3 винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України (обіцянка службовій особі надати їй неправомірну вигоду, за вчинення дій в інтересах того, хто обіцяє таку вигоду, з використанням службового становища). Злочинні дії Особи 3 (працівника правоохоронного органу, який перебував на посаді молодшого інспектора прикордонної служби 2 – водія 1-ї кулеметної групи кулеметного відділення 2 прикордонної застави прикордонної комендатури швидкого реагування кінологічного навчального

центру Державної прикордонної служби) полягали в такому: вона зателефонувала та надала службовим особам відділу прикордонної служби «Вилок» Мукачівського прикордонного загону Особі 4 та Особі 5 обіцянку надати їм неправомірну вигоду (грошові кошти) сумою 3 000,00 гривень за вчинення дій в її інтересах [43]. Кримінальний закон передбачає юридичну відповідальність і для тих осіб, які одержують обіцянку прийняти неправомірну вигоду, зокрема Арцизьким районним судом Одеської області було встановлено, що Особа 1 отримала від Особи 2 обіцянку надати їй неправомірну вигоду розміром 500,00 гривень за вирішення питання, що стосується реєстрації речових прав на нерухоме майно. На підставі одержаних доказів суд визнав Особу 1 винною за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, та затвердив угоду про визнання винуватості між старшим прокурором та підозрюваним (Особою 1) [39].

Наступні дві категорії («надання» та «одержання») є більш традиційними для вітчизняного правозастосування, тому з'ясувати їх зміст нескладно. Так, *наданням* неправомірної вигоди є діяння (дії або бездіяльність) особи, що надає неправомірну вигоду, спрямовані на безпосереднє чи опосередковане передавання матеріальних чи нематеріальних цінностей або на надання спеціальному суб'єктові переваг, пільг, послуг, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру (результати яких є предметом неправомірної вигоди), за виконання або невиконання нею обумовлених дій в інтересах особи, що здійснює надання такої

неправомірної вигоди чи третіх осіб [68, с. 263]. Наприклад, Амур-Нижньодніпровський районний суд міста Дніпра на підставі встановлених у судовому засіданні обставин засудив Особу 1 за фактом учинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України, а саме за надання службовій особі неправомірної вигоди за вчинення нею в інтересах того, хто надає таку вигоду будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Так, Особа 1 надала оперуповноваженому сектору боротьби з незаконним обігом наркотиків Амур-Нижньодніпровського районного відділу Дніпровського міського управління Головного управління МВС України в Дніпропетровській області Особі 2 неправомірну вигоду розміром 4 000,00 гривень, з метою уникнення реєстрації раніше вчиненого нею (Особою 1) злочину в журналі єдиного обліку правопорушень, що полягав у незаконному придбанні та зберіганні наркотичного засобу [37]. Крім того, вироком Апеляційного суду Львівської області Особу 1 було визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України, а саме: надання неправомірної вигоди за вчинення службовою особою, яка займає відповідальне становище, в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади та службового становища. Зокрема, Особа 1 вчинила незаконні дії, що полягали в такому: надала слідчому Залізничного районного відділу Львівського міського управління Головного управління МВС у Львівській області неправомірну вигоду сумою 5 000,00 гривень [38].



Одержанням є свідоме, вольове прийняття службовою особою майна, грошових коштів, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів або будь-яких вигод нематеріального чи негрошового характеру за правомірне чи неправомірне використання наданої їй влади та/чи службових повноважень. Так, Городоцький районний суд Хмельницької області визнав одержанням неправомірної вигоди дії Особи 2, сільського голови (посадової особи органів місцевого самоврядування), що полягали в отриманні, зловживаючи службовим становищем, неправомірної вигоди (грошових коштів сумою 37 880 гривень) за виділення Особі 3 на території Юринецької сільської ради Городоцького району Хмельницької області поза межами населеного пункту у власність 4 гектари земельної ділянки сільськогосподарського призначення [45]. Одержанням неправомірної вигоди Богородчанським районним судом Івано-Франківської області були визнані й дії Особи 3, яка працювала на посаді лісника Глибоківського лісництва та, переслідуючи корисливі мотиви і діючи всупереч інтересам служби, з використанням свого службового становища одержала від Особи 4 неправомірну вигоду у вигляді грошей загальною сумою 14 600 гривень за відпуск лісопродукції породи дуб з обходу № 2 кварталу № 63 виділу № 39, які були ввірені останній, без накладної та офіційної оплати [40].

Важливим є те, що неправомірну вигоду можна отримувати як завдяки активним діям, так і шляхом бездіяльності, як безпосередньо, так і в завуальованій формі, зокрема, шляхом



укладення законного договору. Тобто способи одержання неправомірної вигоди можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають [118, с. 140]. Чимало наукових дискусій виникає з приводу встановлення факту одержання майна чи грошових коштів, адже неточною залишається необхідність з'ясування того, чи повинно це майно бути одержаним службовою особою у власність чи лише в користування? Ми вважаємо, що «одержанням» є як отримання майна чи коштів у власність, так і в користування (постійне та тимчасове), оскільки, навіть отримавши лише правомочності володіння та користування, суб'єкт злочину може одержати для себе певний зиск.

На нашу думку, включення таких елементів, як «пропонують», «обіцяють», «надають» і «одержують» до структури дефініції, «неправомірна вигода» є грубим порушенням теоретичного вчення про склад злочину, адже насправді вони характеризують об'єктивну сторону складу злочину.

Одразу доцільно відзначити, що український законодавець залишив поза увагою визначення, яким було б доцільно доповнити примітку ст. 354 КК України. Відповідно до тлумачного словника України прохання – це: 1) ввічливе звертання до будь-кого з метою домогтися чогось, спонукати будь-кого зробити, виконати щось; прохання або 2) письмове клопотання, заява, складена за офіційно встановленою формою. Виходячи з цього, у статтях 354, 368, 3683 і 3684 КК України під проханням неправомірної вигоди необхідно розуміти ввічливе звернення щодо надання неправомірної вигоди з

метою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду.

Наступний елемент поняття «неправомірна вигода» – це вказівка на підставу її обіцянки, пропозиції, надання, одержання. Так, єдиною законодавчою *підставою* визнання вигоди неправомірною є відсутність для неї законних підстав. Законною підставою для вигоди необхідно вважати її належне юридичне закріплення: по-перше, законодавче, або нормативне (законною буде та винагорода, яку одержуть посадові особи органів місцевого самоврядування за вчинення нотаріальних дій [214] та не перевищує законодавчо встановлених розмірів державного мита), по-друге, договірне (законною є винагорода, яку одержує, наприклад, аудитор відповідно до умов цивільно-правового договору з надання публічних послуг).

На нашу думку, підставою визнання вигоди неправомірною є й її адресування особі, що наділена службовими повноваженнями та пов'язаними із ними можливостями. Тобто, наприклад, якщо приватний нотаріус як особа, яка займається незалежною професійною діяльністю, укладаючи договір із клієнтом, за «додаткову вигоду» (порушуючи вимоги ст. 43 ЗУ «Про нотаріат»), посвідчує документи без належного з'ясування особи, яка надає такі документи, а також її компетенції [232], то така вигода визнається неправомірною.

Отже, підсумовуючи вищевикладене та охарактеризувавши юридичний зміст поняття «неправомірна вигода», можна зробити висновок, що це поняття має два аспекти формування (історичний і міжнародно-правовий) та є комплексним і системним.

## **2.2. Офіційний документ як предмет злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг**

Охарактеризувавши юридичний зміст неправомірної вигоди, пропонуємо зосередити увагу на офіційному документі. Взагалі офіційний документ – це різновид документа. Останній термін має декілька теорій походження. Перша з них наполягає на тому, що документ уперше з'явився в праіндоевропейській мові, в якій він означав жест витягнутих рук, пов'язаний із передаванням, прийняттям чи отриманням чогось [262, с. 314]. Відповідно до другої теорії документ походить від латинського слова *documentum* та має значення «взірець», «доказ», крім того, його вживали й у значенні «те, що навчає» та «навчальний приклад» [317, с. 6]. З часом це поняття набуло юридичного сенсу і почало означати «письмовий доказ», «доказ із книги, що підтверджує записи, офіційні акти» [262, с. 314]. На нашу думку, таке тлумачення документа було достатньо обмеженим, адже враховувало лише його процесуальну суть (джерело доказів), натомість залишало поза

увагою матеріальне призначення документа (знаряддя і предмет злочинного діяння).

Поступово поняття документа еволюціонувало, набуваючи нових значень і форм: в радянські часи документом почали називати засіб закріплення різними способами інформації про факти об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини. Нині сутність документа відповідно до ЗУ «Про інформацію» розкривається через загострення уваги не лише на його змісті (інформації), а й на його формі, адже документом названо матеріальний носій, який містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі [200].

Щодо різновидів документів, то існує безліч підстав для їх типологізації, зокрема, за способом фіксації, за змістом, за найменуванням тощо. Однак, зважаючи на те, що предметом нашого дослідження є офіційний документ, найбільш актуальною є класифікація документів за походженням. Відповідно до цього критерію виділяють дві групи документів, перші з яких – це особисті (іменні), зокрема, паспорт, трудова книжка, посвідчення особи, перепустки, свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб тощо. Друга група – це службові або офіційні документи. Ці документи, як зауважує Л. О. Букалєрова, мають важливе управлінське значення, а отже, і наслідки незаконного використання повноважень у сфері документообігу настільки

суспільно небезпечні, що держава охороняє їх кримінально-правовими засобами [32, с. 475].

Щодо сутності поняття «офіційний документ», то в науковій літературі існують різні підходи до його тлумачення. Так, одні вчені визначають цю категорію доволі змістовно, наприклад, Ю. І. Ляпунов наголошує, що офіційний документ – це матеріальний носій інформації, письмовий акт федеральних органів влади та державного управління, органів місцевої влади і самоврядування, який засвідчує певні факти, явища, що мають юридичне значення, певну форму та реквізити [300, с. 636]. Ще більш конкретизують зміст офіційного документа М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, зазначаючи, що ним є документ, що складається і видається від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій будь-яких форм власності, який посвідчує конкретні факти і події, що мають юридичне значення, складається належним чином за формою і має необхідні реквізити [157, с. 1061]. Більш «вузько», наголошуючи на суб'єкті, який уповноважений видавати чи посвідчувати офіційний документ, роз'яснює його сутність Н. О. Тимошенко, зауважуючи, що офіційним документом є лише той, який видають чи посвідчують установа, орган, громадянин-підприємець, приватний нотаріус, аудитор чи інша особа, яка має право у зв'язку зі своєю службовою чи професійною діяльністю видавати чи посвідчувати такі документи [290, с. 15]. Тобто автор, порівняно з іншими науковцями, зосереджує увагу лише на одній

характеристиці офіційного документа, яку і розкриває більш ґрунтовно, шляхом розширення переліку суб'єктів, що можуть стати джерелом «походження» офіційного документа.

На нашу думку, найбільш вдалим доктринальним тлумаченням терміна «офіційний документ» є визначення П. Ю. Летнікова, який вважає, що ним є інформація, закріплена за допомогою письмових знаків в електронному вигляді або на матеріальному носії, що походить від державних органів влади або управління, юридичних, а також приватних осіб (але перебуває в обігу державних органів влади або управління, або засвідчену посадовими особами чи нотаріусом), що підтверджує події або факти, які мають юридичне значення [139, с. 15].

У нормативних джерелах, як і в наукових, відсутній сталий підхід до окреслення правової природи офіційного документа, адже практично кожна галузь законодавства роз'яснює його сутність по-своєму, що в кінцевому підсумку призводить до проблем із кваліфікацією дій особи. Так, у міжнародно-правовій сфері під офіційним документом розуміють письмове підтвердження фактів та подій, що мають юридичне значення, або з якими чинне законодавство пов'язує виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків фізичних або юридичних осіб [208]. У сфері охорони здоров'я офіційним документом є аудиторський звіт, складений за результатами внутрішнього аудиту, який містить відомості про хід внутрішнього аудиту, стан системи внутрішнього контролю, аудиторський висновок [218].

Щодо нормативного окреслення поняття «офіційний документ» у кримінально-правовому значенні для потреб розділу XVII Особливої частини КК України, то ст. 366 КК України має посилкову диспозицію, тому для з'ясування його змісту необхідно звертатися до примітки до ст. 358 КК України. Відповідно до якої офіційними документами є документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили або здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, зокрема самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [117].

Ми вважаємо, що таке визначення, порівняно з визначенням «неправомірної вигоди», є достатньо обґрунтованим і змістовним. Така ситуація зумовлена тим, що на відміну від останнього поняття, яке перебуває на стадії нормативного вдосконалення, поняття «офіційний документ» у зв'язку з тривалим періодом існування кримінальної відповідальності за підроблення та

спеціальне підроблення є вже сформованим. Однак упродовж тривалого часу (з моменту ухвалення КК України щодо внесення останніх змін до структури поняття «офіційний документ») його зміст був неконкретизований і розмитий, що зі свого боку спричиняло зменшення кількості випадків притягнення до кримінальної відповідальності за службове підроблення. Щодо сучасних неточностей у формулюванні поняття «офіційний документ», то у висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо підроблення документів, печаток, штампів та бланків)» наголошується на тому, що в судовій практиці існує дві основні тенденції щодо окреслення предмета злочину, передбаченого ст. 366 КК України. Перша з них ґрунтується на тому, що законодавець у примітці до ст. 358 КК України оперує не лише поняттям «офіційний документ», а й поняттям «документ». Тому предметом службового підроблення може бути як перший, так і другий [82, с. 34].

На нашу думку, навіть з огляду на те, що іноді окреслити межу між офіційними документами і документами досить складно, така позиція є хибною. Як уже зазначалось, офіційний документ є різновидом документа, а тому йому властиві всі риси документів у цілому, крім того, в конкретних випадках одні й ті самі документи, зокрема, офіційне листування, можуть як визнаватися, так і не визнаватися офіційними. Проте ми вважаємо, що основна



конкретизуюча ознака офіційного документа, що дає можливість відмежувати його від документа та визнати його предметом злочину, передбаченого ст. 366 КК України, – це його роль. Так, на відміну від документів, що підтверджують громадські, особисті, історичні та інші неюридичні факти [139, с. 15], офіційні документи мають правове значення, оскільки посвідчують (підтверджують) певні юридичні факти, тобто стають підставою для надання прав та обов'язків або ж їх скасування.

Відповідно до другої тенденції, прихильниками якої є такі науковці, як М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, суди визнають предметами службового підроблення лише офіційні документи, тому що документ, як матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці, оптичному диску або на іншому носії, є лише базисом (основою) для поняття «офіційного документа» і може набути статусу офіційного лише у тих випадках, якщо його зміст стосується відносин, урегульованих правом, і якщо його видають або використовують у встановленому законодавством порядку для посвідчення конкретних подій і фактів, що мають юридичне значення [157, с. 1024–1025]. Крім того, переважна більшість документів не має істотного суспільного значення, а тому не є предметами кримінально-правової охорони на відміну від офіційних документів, які відіграють важливу роль як у сфері приватноправових, так і у сфері публічно-правових відносин.

Вважаємо, що вищезазначена проблема зумовлена двома чинниками. Перший – це недодержання правил законодавчої техніки у процесі конструювання визначення офіційного документа: неспроможністю законодавця оминати тавтологію. На нашу думку, усунути цю проблему можна шляхом внесення змін до структури поняття «офіційний документ». Зокрема, у примітці до ст. 358 КК України слова «документи, що мають зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію» замінити словами «матеріальні носії інформації, зафіксовані на будь-яких джерелах». Другим чинником труднощів у правозастосуванні під час з'ясування правової природи предмета службового підроблення є недосконалість тлумачення кримінального закону. Усунути цей недолік можна спираючись на узагальнення Верховного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України, а також роз'яснення Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних і кримінальних справ.

Щодо юридичного змісту «офіційного документа», то, на нашу думку, аналізувати його потрібно крізь призму основних ознак. Однак, зважаючи на те, що в науці кримінального права відсутній сталий підхід до окреслення сутності цього терміна, то відповідно відсутні і його уніфіковані ознаки. Так, О. О. Дудоров виокремлює три ознаки офіційного документа: походження від уповноваженого суб'єкта, формальна визначеність та виконання офіційним документом особливої, посвідчувальної, функції в системі документообігу [78, с. 92]. Л. О. Букалєрова розширює цей перелік,

стверджуючи, що ознаками офіційного документа є й установлена законом форма і те, що офіційні документи підпадають під дію системи реєстрації, суворої звітності та контролю [32, с. 476].

На нашу думку, найбільш ґрунтовно ознаки офіційного документа були розглянуті в узагальненні Верховного Суду України про практику розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачений ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) [82], відповідно до якого виділяють п'ять ознак, яким повинен відповідати документ, щоб набути статусу офіційного. Так, по-перше, він повинен містити інформацію. По-друге, така інформація повинна бути зафіксована у певній формі (письмова, цифрова, знакова), а також мати певні реквізити, що передбачені законом чи іншими нормативно-правовими актами. По-третє, інформація повинна бути зафіксована на відповідних матеріальних носіях. По-четверте, документ повинен бути складений, засвідчений, виданий чи поширений іншим способом службовою особою від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань громадян, а також підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності. По-п'яте, офіційним є лише той документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, що спричинили чи здатні спричинити явища правового характеру, чи може бути використана як документи-докази у правозастосовній діяльності, які складають, видають чи посвідчують повноважні

(компетентні) особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян, юридичні особи незалежно від форми власності і організаційно-правової форми, а також окремі громадяни, зокрема самозайняті особи, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з додержанням визначених законом форм і вимог [82, с. 31].

Ми вважаємо, що, незважаючи на повноту такого роз'яснення, воно все-таки є занадто широким, а тому складним для сприйняття. Тому ми пропонуємо більш лаконічну характеристику ознак поняття «офіційний документ».

Першою ознакою є зміст документа. Так, офіційним документом буде лише той, що містить певну інформацію, якою відповідно до ЗУ «Про інформацію» є будь-які відомості та/або дані, що можуть бути збережені на матеріальних носіях та/або відображенні в електронному вигляді [200].

Другою ознакою є форма офіційного документа. За своєю формою офіційні документи можуть бути трьох видів. По-перше – це письмові. Чинне українське законодавство не містить визначення терміна «письмова форма», тому для з'ясування правової природи цієї категорії доцільно звернутися до міжнародно-правових норм. Так, згідно зі ст. 1 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про міжнародні майнові права на рухоме обладнання, ратифікованої Україною у 2012 р., письмова

форма – це запис інформації (зокрема, інформації, що передається засобами дальньої передачі), який здійснений у матеріальній чи іншій формі, що згодом може бути відтворений у матеріальній формі, і який належним чином відображає згоду на такий запис особи, яка його надає [100].

Другий різновид офіційного документа, за його формою, – це друкований. Нормативно-правове окреслення сутності цієї категорії також відсутнє, але Національний стандарт України «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» (ДСТУ 4163-2003) [230], затверджений Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 55 від 7 квітня 2003 р., у п. 7.1 наголошує, що документами, виготовленими за допомогою друкарських засобів, є документи, виготовлені на конторській друкарській машинці та за допомогою комп'ютерної техніки.

По-третє, за формою офіційні документи бувають електронними, тобто такими, інформація в яких зафіксована у вигляді електронних даних, ураховуючи обов'язкові реквізити документів [199]. Специфіка цих документів, як зауважує О. Е. Чекотовська, полягає в тому, що особа здатна їх сприймати лише за допомогою спеціальних технічних та програмних засобів [312, с. 135]. Однак, незважаючи на таку особливість електронного документа, він має таку саму юридичну силу, як і традиційні друковані чи письмові документи. Проте його юридична сила

зберігається лише в інформаційному просторі електронних ресурсів, у той час як у роздрукованому варіанті електронний документ її втрачає [148, с. 16].

Третьою ознакою офіційного документа, яка тісно пов'язана з формою документа, є наявність певних передбачених законом реквізитів. Кожний вид документа має свій формуляр, тобто сукупність реквізитів, розміщених у певній чітко окресленій послідовності. Розміщення цих реквізитів зазвичай відбувається на бланку, тобто аркуші паперу з відтвореними на ньому реквізитами, які містять постійну інформацію [180, с. 154].

Щодо сутності реквізитів, то вони є основними сталими елементами документа, розміщеними в певній послідовності. І. М. Плотницька пропонує поділяти реквізити офіційних документів на постійні, які друкують на бланку в процесі його виготовлення, та змінні, що фіксують на бланку в процесі його заповнення [180, с. 147]. Натомість О. В. Воробей, І. М. Мельников та О. Г. Волошин виділяють дві групи реквізитів, включаючи до першої: сукупність необхідних позначень документа (текст, відбитки печаток, штампів, номер тощо), а до другої – сукупність даних, що індивідуалізують документ (номер, найменування, дата видачі, організація та особа, яка їх видала) [61, с. 11].

На нашу думку, остання класифікація є більш нормативно наближеною, оскільки відповідно до вищезгаданого Національного стандарту України «Державної уніфікованої системи документації. Уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації.

Вимог до оформлення документів» (ДСТУ 4163-2003) [230] також виокремлюють два види реквізитів.

Перші з яких – це обов'язкові, зокрема: назва організації, назва виду документа, реєстраційний індекс документа, заголовок до тексту документа, текст документа та підпис. Причому останній є обов'язковим і для електронних документів і використовується для ідентифікації автора та/або особи, яка його підписувала, іншими суб'єктами електронної документації.

Друга група – це факультативні реквізити, тобто ті, що мають допоміжний (необов'язковий) характер. До них належать: зображення Державного Герба України; зображення емблеми організації або товарного знака; зображення нагород; код організації; код форми документа; назва організації вищого рівня; назва структурного підрозділу; посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь; місце складання або видання документа; гриф обмеженого доступу до документа; відмітка про наявність додатків; гриф погодження документа; візи документа; відбиток печатки; прізвище виконавця і номер його телефону; відмітка про виконання документа і направлення його до справи; відмітка про наявність документа в електронній формі; запис про державну реєстрацію тощо [230].

Четвертою і найважливішою ознакою поняття «офіційний документ» є його матеріальний носій, адже саме матеріальна природа офіційного документа є однією з найважливіших підстав для виділення його як предмета злочину. Пропонуємо



проаналізувати найбільш актуальні для сучасного суспільства матеріальні носії офіційних документів.

Найбільш поширеними є паперові документи. Паперовим вважається той офіційний документ, який виготовлений на папері або на матеріалі, що за своїми властивостям подібний до паперу. Щодо класифікації паперу, то існує безліч критеріїв для його групування, наприклад, за способом друку, за масою, за наявністю покриття, сферою застосування тощо. На другому місці за поширеністю – електронні носії, зокрема, карти пам'яті, магнітні диски, оптичні диски тощо. Матеріальними носіями офіційних документів, що у зв'язку зі своєю неоднозначною природою спричиняють найбільше наукових дискусій, є фото-, аудіо- та відеоплівки. На нашу думку, зважаючи на законодавчу позицію, документи, що містяться на таких матеріальних носіях, необхідно вважати офіційними. Адже КК України [117] та КПК України [120] чітко закріплюють, що фото-, аудіо- та відеоплівки за умови, що містять інформацію, яка має особливе значення, можуть визнаватись «офіційними документами».

П'ятою ознакою «офіційного документа» є його специфічна і неоднозначна роль. Першим компонентом цієї ролі є матеріальний, який полягає в тому, що офіційний документ повинен підтверджувати чи посвідчувати певні події, явища, факти, що спричинили або здатні спричинити наслідки правового характеру. Посвідчувальна природа офіційного документа має істотне значення для відмежування справжнього документа від



підробленого, адже ключовою відмінністю між ними є те, що підроблені документи засвідчують події, явища, факти, які не існували в минулому та не існують нині, тобто вони є помилковими [126, с. 18].

Другий компонент ролі офіційного документа – процесуальний. Суть цього компонента виражена в ч. 2 ст. 98 КПК України, яка закріплює, що речовими доказами можуть бути документи за умови, що вони були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, зокрема предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення [120].

Останньою ознакою терміна «офіційний документ» є суб'єкт, який наділений компетенцією його складати, видавати або посвідчувати. І. Гричанін та Ю. Щиголєв наголошують, що офіційний документ завжди має офіційне джерело [68, с. 37], яке, на нашу думку, має чотири групи різновидів. До першої групи входять публічні службовці, які уповноважені складати, видавати, посвідчувати офіційні документи. Цю групу, залежно від різновиду публічної служби, можна розділити на дві підгрупи: компетентні особи органів державної влади, тобто державні службовці (громадяни України, які займають посади державної служби в

органі державної влади, іншому державному органі, їх апараті (секретаріаті), одержують заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснюють установлені для цих посад повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також додержуються принципів державної служби) [197], та компетентні особи органів місцевого самоврядування, тобто посадові особи органів місцевого самоврядування (особи, які працюють в органах місцевого самоврядування, мають відповідні повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримують заробітну плату за рахунок місцевого бюджету) [244].

Щодо другої групи, то до неї належать керівники громадських об'єднань та уповноважені особи громадських об'єднань, які мають право представляти громадські об'єднання в правовідносинах із державою та іншими особами і вчиняти дії від імені громадського об'єднання без додаткового уповноваження.

До третьої групи належать уповноважені особи юридичних осіб усіх організаційно-правових форм та форм власності, наділених правом надавати публічні послуги. Передусім цим правом наділені особи, визначені в установчих документах юридичної особи: по-перше, це керівники юридичних осіб та, по-друге, всі інші працівники юридичної особи, за дорученням керівника (власника) чи іншого уповноваженого суб'єкта юридичної особи.

Представниками останньої групи є фізичні особи, які уповноважені складати, видавати та посвідчувати документи з

метою надання їм статусу офіційних. За загальним правилом документи, що виходять від приватних осіб, не можуть визнаватись офіційними, однак за умови їх подальшого використання чи безпосереднього зв'язку із діяльністю з надання послуг публічного характеру, вони все-таки можуть набути статусу офіційних. Четверта група суб'єктів, як і перша, може бути поділена на дві підгрупи. Першу підгрупу становлять громадяни, яким законом надано право складати, видавати чи посвідчувати певні документи. Така можливість виникає в особи у зв'язку з її професійною або ж службовою діяльністю, наприклад, у фізичної особи – підприємця, яка видає наказ про прийняття на роботу. До другої підгрупи належать самозайняті особи, тобто фізичні особи – підприємці або особи, що провадять незалежну професійну діяльність, за умови, що така особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Вважаємо, що поняття «самозайнята особа» є неоднозначним, тому визначити перелік таких осіб доволі складно. Насамперед ними є фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю, однак безпосередньо в процесі її здійснення використовують працю найманих працівників; по-друге, ними є й особи, які займаються незалежною професійною діяльністю, тобто беруть участь у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності. Крім того, до незалежної професійної діяльності належить і діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією,

ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінників, інженерів чи архітекторів, осіб, зайнятих релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю, за умови, що такі особи не є працівниками або фізичними особами – підприємцями та використовують найману працю не більше ніж чотирьох фізичних осіб [181].

Із вищевикладеного можна зробити висновок, що законодавець значно розширив перелік суб'єктів, які уповноважені складати, видавати або посвідчувати офіційні документи. Однак не всі науковці розділяють цю позицію, зокрема І. А. Клепицький вважає, що розглядати документи, які посвідчують юридичні або приватні особи (нотаріуси) як офіційні, враховуючи, що поняття «офіційність» виникає із сфери державного управління і жодним чином не стосується приватно-правових відносин, є недоречним [94, с. 70]. На нашу думку, офіційними документами можуть визнаватись і ті документи, що виходять від, наприклад, приватних нотаріусів, аудиторів, арбітражних керуючих за умови їх подальшого використання у сфері державного управління.

Отже, юридичний зміст поняття «офіційний документ» розкривається крізь симбіоз його шести ознак.

### **2.3. Декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як предмет злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг**

Різновидом офіційного документа є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Її виокремлення в окремий предмет кримінально-правової охорони пов'язане, передусім, із політичною кризою, а також з євроінтеграційними вимогами, що у 2014 р. призвело до низки революційних реформ для України, зокрема, вкотре було оновлено антикорупційне законодавство; одним із пакета антикорупційних законів, як уже наголошувалося, став ЗУ «Про запобігання корупції», з тексту якого випливає, що законодавець нарешті усвідомив, що, по-перше, корупція є системним явищем, яке в сучасних умовах вимагає комплексного підходу [75, с. 117]; по-друге, корупція – це латентне та масове соціальне явище, тому більш ефективними заходами її усунення є не заходи, спрямовані на її постфактичне подолання, тобто суворі покарання, а продуктивні превентивні заходи: обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; обмеження щодо одержання подарунків; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; обмеження спільної роботи близьких осіб;

запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, правила етичної поведінки для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; фінансовий контроль; заборона на одержання пільг, послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування; антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів; спеціальна перевірка та запобігання корупції в діяльності юридичних осіб [204].

Одним із різновидів таких заходів є вимоги щодо фінансового контролю. Так, визначені законом особи, зокрема ті, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також ті, які лише претендують на зайняття чи обрання на такі посади або ж звільняються з них, зобов'язані подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством [204].

Електронна форма декларації має низку істотних позитивних рис, що відрізняє її від паперової. Ми вважаємо, що ці риси можна об'єднати трьома групами. Перша – це позитивні риси для суб'єктів декларування: спрощення введення даних суб'єктом декларування; забезпечення захищеного протоколу автентифікації для входу в систему електронного декларування; запобігання помилкам із боку суб'єкта декларування під час введення даних [79].

Друга група об'єднує позитивні риси для суб'єктів контролю, зокрема, можливість використання перехресної перевірки інформації з використанням баз інших державних органів; надання доступу до системи електронного декларування іншим державним базам даних; оптимізація процедур оброблення декларацій майнового стану персоналом Національного агентства з питань запобігання корупції і створення ефективного процесу перевірки декларацій [79]; можливість оперативного виявлення та реагування на неправомірні дії, наприклад, незаконне збагачення.

До третьої групи належать позитивні риси для третіх осіб (громадських активістів, журналістів, громадян тощо), які бажають ознайомитися з деклараціями осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: надання відкритого он-лайнного доступу та засобів пошуку за відкритими даними, що містяться в деклараціях, і можливості їх завантаження; створення відкритого інтерфейсу програмування для розробників для забезпечення захищеного доступу до відкритих даних із декларації майнового стану та їх завантаження в різних форматах [79].

Однак, зважаючи на те, що електронне декларування нині перебуває на стадії формування, воно все-таки не позбавлене й певних недоліків. По-перше, основною проблемою електронного декларування є забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом, що міститься в деклараціях від розголошення, а також усіх інших даних від зовнішнього неправомірного втручання. Так,

досі залишається відкритим питання з приводу можливості Національного агентства з питань запобігання корупції гарантувати належний захист інформації в Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

По-друге, перезавантаженість системи, оскільки більшість суб'єктів декларування, враховуючи терміни подання декларацій, заповнюють її практично одночасно. Така ситуація спроможна спричинити колосальне притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП), тобто несвоєчасне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [98].

По-третє, помилки в деклараціях, зумовлені збоями роботи системи електронного декларування, зокрема, щодо країни громадянства суб'єкта декларування або членів його сім'ї.

По-четверте, недоліки технічного характеру, такі як неможливість роздрукування декларації, неможливість збереження частково заповненої декларації і прив'язаність системи електронного декларування до конкретного комп'ютера та відповідно необхідність заповнення декларації повністю одразу.

На нашу думку, запровадження системи електронного декларування, безперечно, є дієвим засобом антикорупційного фінансового контролю, оскільки цей законодавчий крок істотно розширює перелік суб'єктів перевіряння декларацій. Водночас,



зважаючи на те, що це процес нині перебуває на стадії становлення, він має ряд недоліків, які потребують нагального вирішення, оскільки можуть впливати на кримінально-правову кваліфікацію декларування недостовірної інформації.

Сама ж вимога щодо фінансового контролю не є антикорупційною новелою. Так, у 1995 р. набрав чинності ЗУ «Про боротьбу з корупцією», в якому закріплювався обов'язок щодо декларування доходів особами, уповноваженими на виконання функцій держави, а також наведений перелік таких осіб. Окрім державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, відповідно до ст. 6 Закону, щорічній публікації в офіційних виданнях державних органів України підлягали відомості про доходи, цінні папери, нерухоме та цінне рухоме майно і банківські вклади Президента України, Голови Верховної Ради України та його заступників, голів постійних комісій Верховної Ради України та їхніх заступників, народних депутатів України, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, Голови та членів Конституційного Суду України, Голови та суддів Верховного Суду України, Голови та суддів Вищого спеціалізованого суду України, Генерального прокурора України та його заступників, а також членів їхніх сімей. Однак фактичне декларування доходів і видатків вищезазначеними особами розпочалося лише з 6 березня 1997 р., коли Наказом Міністерства фінансів України № 58 було затверджено форму декларації про доходи, зобов'язання

фінансового характеру та майновий стан державного службовця та особи, яка претендує на зайняття такої посади [325, с. 6–7].

Новий антикорупційний закон, ухвалений у 2011 р., «Про засади запобігання і протидії корупції» запровадив додаткові правові механізми подолання корупції, а також усунув прогалини та невизначеності в правовому регулюванні, існування яких лише сприяло її поширенню серед осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [17, с. 32], зокрема, було збережено вимогу щодо фінансового контролю та одночасно більш детально зафіксовано процедуру подання, перевірки, оприлюднення антикорупційних декларацій. Більше того, КУпАП передбачав юридичну відповідальність за несвоєчасне подання декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, передбаченої Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» [205].

Нововведенням чинного антикорупційного закону у сфері фінансового контролю (у зв'язку з тим, що порушення вимог фінансового контролю завжди було одним із найбільш поширених адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією) стало розширення меж юридичної відповідальності та переліку правопорушень, предметом яких є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Так, нині за декларування недостовірної інформації (неподання та внесення до такої декларації завідомо неправдивих відомостей) особа несе кримінальну відповідальність. Криміналізація цього

суспільно небезпечного діяння обумовлена: 1) несприятливою динамікою такого виду діянь; 2) історичним розвитком нової групи суспільних відносин на підставі соціальних, політичних, економічних змін у державі; 3) необхідністю кримінально-правової гарантії охорони конституційних прав та свобод; 4) наявністю міжнародно-правових зобов'язань України щодо протидії корупційним правопорушенням [182, с. 148]. Водночас у наукових колах відсутня єдність із приводу необхідності такої криміналізації. Так, зокрема, В. П. Попович вважає, що декларування недостовірної інформації само по собі не досягає рівня суспільної небезпечності для того, щоб визнаватися злочином, як того вимагає ч. 1 ст. 11 КК України, оскільки фактично є «способом» приховування раніше вчинених злочинів. Тому, на думку дослідника, цілком достатнім було б обмежитися лише адміністративною відповідальністю, як то було до ухвалення ЗУ «Про запобігання корупції» [184]. На нашу думку, необхідно погодитись із позицією К. К. Полькіна, відповідно до якої криміналізація діяння є способом захисту нової моделі фінансового контролю в рамках державної програми боротьби з корупцією [182, с. 150]. Отже, до ухвалення ЗУ «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівнювали до офіційного документа і лише нещодавно законодавець усвідомив її значущість у сфері протидії корупції.

Щодо сутності поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», то воно є багатограним. Адже, передусім, йому властиві всі ознаки офіційного документа, по-друге, цей термін є інструментом антикорупційного фінансового контролю; на правовій природі останнього ми пропонуємо зосередити особливу увагу, оскільки це поняття є складноструктурним. Так, у широкому (об'єктивному) сенсі «фінансовий контроль» є функцією державного управління, тобто системою спостережень та перевірок фінансової діяльності певних суб'єктів (об'єктів) [73, с. 255], що здійснюється компетентними органами держави, місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями. Натомість вузький (суб'єктивний, антикорупційний) сенс утворюють дві складові: економічна, яка визнає фінансовим контролем вартісний контроль, що передбачає математичну та логічну перевірку поданих даних, та юридична, згідно з якою, враховуючи позицію Н. Ю. Мельничука, фінансовий контроль полягає в нагляді, що об'єднує конкретні форми, методи та важелі використання фінансових ресурсів і законності отриманих доходів уповноваженими суб'єктами [151, с. 287].

Нормативне окреслення дефініції «фінансовий контроль» для потреб антикорупційної сфери відсутнє, законодавець лише здійснює перелік заходів, які необхідно вважати його компонентами. Так, зі змісту VII Розділу ЗУ «Про запобігання корупції» [204] випливає, що до нього належать: подання декларацій особами, уповноважених на виконання функцій

держави або місцевого самоврядування; облік та оприлюднення таких декларацій; їх перевірка, а також моніторинг способу життя суб'єктів декларування.

Що ж до змісту поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», то з огляду на результати анкетування працівників поліції з питань предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, пропонуємо ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» та ст. 366-1 КК України доповнити новим абзацом (приміткою) такого змісту: *декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – це електронний офіційний документ, який заповнюють і подають особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особи, які претендують на зайняття чи обрання на такі посади; особи, які звільняються з цих посад, на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції, у встановлені законодавством терміни, на підставі яких здійснюють моніторинг способу життя декларанта та фінансову перевірку його доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру.*

На нашу думку, аналіз сутності поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» необхідно здійснювати, спираючись на її основні елементи, викладені на електронному бланку декларації. Чинний антикорупційний закон істотно новелізував структуру та зміст цих

елементів, що допоможе їх сприйняттю суб'єктом декларування, оскільки скоротить обсяг інформації загального характеру, натомість елементи, які стосуються доходів та витрат, будуть викладатися більш конкретизовано.

Детальну форму декларації затверджено Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції № 3 від 10 червня 2016 року «Про функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [250]. Форма антикорупційної декларації містить не лише виклад основних елементів декларації, а й роз'яснення щодо її заповнення та візуальне зображення елементів для заповнення в системі електронного декларування.

Так, перший елемент – це персональні дані, тобто прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків (серія та номер паспорта громадянина України, якщо особа через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомила про це відповідний орган центрального органу виконавчої влади, відповідальний за формування державної податкової політики, і має про це відмітку в паспорті громадянина України). Даний елемент має два компоненти: персональні дані суб'єкта декларування та персональні дані членів його сім'ї. Членами сім'ї відповідно до ст. 1 КПК України є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний

брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [120]. Натомість ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» тлумачить цей термін вужче, називаючи членами сім'ї другого з подружжя, дітей, зокрема повнолітніх, батьків, осіб, які перебувають під опікою і піклуванням, інших осіб, які спільно проживають і пов'язані з декларантом спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [204].

Таке визначення поняття «членів сім'ї» впливає зі ст. 3 Сімейного кодексу України, відповідно до якої сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Тобто членами сім'ї є лише особи, які наділені симбіозом трьох ознак: спільним проживанням, поєднані спільним побутом та мають взаємні сімейні права та обов'язки. Важливим є те, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [277].



Однак, як наголошує М. І. Хавронюк, існують випадки, коли доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру чоловіка (дружини), дітей, батьків, рідних братів і сестер, діда, баби, онуків, усиновлювачів, усиновлених, інших осіб, які проживаючи спільно, не підлягають декларуванню. Зокрема, якщо вони не пов'язані спільним побутом, або, проживаючи спільно та будучи певною мірою пов'язані спільним побутом, не несуть жодних взаємних прав та обов'язків [307, с. 172].

Окрім базових персональних даних, перший елемент антикорупційної декларації включає й дані про місце реєстрації та фактичного проживання, місце роботи (проходження служби) або місце майбутньої роботи (проходження служби), займану посаду, або посаду, на яку претендує, та категорію посади (якщо така є) суб'єкта декларування. Вважаємо, що певні незручності можуть виникнути з тлумаченням поняття «фактичне місце проживання», адже відповідно до ЦК України та ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [242] фізична особа може мати декілька місць проживання: постійне та тимчасове. Крім того, останній нормативно-правовий акт оперує й поняттям «місце перебування особи», визнаючи ним адміністративно-територіальну одиницю, на території якої особа проживає менше ніж шість місяців за 1 рік. На нашу думку, законодавцеві необхідно більшу увагу приділити питанню «місця проживання фізичної особи», тому що на практиці можуть мати місце ситуації, коли державний службовець зареєстрований за однією адресою, наприклад у місті



Києві, сукупно (більше шести місяців за 1 рік) проживає в місті Вінниці, а в зв'язку з роз'їзним характером роботи змушений винаймати житло в місті Бар Вінницької області, тобто має там місце перебування. Ми вважаємо, що у п. 1 ч. 1 ст. 46 ЗУ «Про запобігання корупції» слова «фактично проживає» необхідно доповнити, зазначивши «постійно фактично проживає», наголосивши, що під словом «постійно» мається на увазі більше шести місяців за один рік.

Другим елементом декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є окреслення відомостей про об'єкти нерухомого майна, що належать суб'єктові декларування (членам його сім'ї): на праві власності, тобто праві особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших (одноосібно, сумісно і частково); на праві користування (праві вилучення корисних властивостей речі (майна) на безоплатній чи платній основі); праві оренди, тобто на праві строкового платного володіння майном [309]. Такі відомості включають: інформацію щодо виду, характеристики та місцезнаходження майна, дати набуття права на нього, вартості майна на дату набуття його у власність, володіння або користування. Також закон, у разі перебування нерухомого майна у спільній власності, зобов'язує декларанта зазначати персональні дані інших співвласників або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб –

підприємців, а в разі перебування в користуванні чи оренді декларанта, персональних даних власника такого майна, або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Більше того, законодавець передбачає, що в декларації повинні бути зазначені дані про нерухомість: земельну ділянку, садибу, житловий будинок (квартиру) чи інше нерухоме майно, незалежно від форми укладення правочину (простої письмової, нотаріально посвідченої, державної реєстрації).

Важливим є й те, що декларант зобов'язаний зазначати й відомості про об'єкти незавершеного будівництва (об'єкт будівництва, на який видано дозвіл на будівництво, понесені витрати на його спорудження та не прийнятий в експлуатацію відповідно до законодавства) [227], об'єкти, не прийняті в експлуатацію або право власності, на які не зареєстроване в установленому законом порядку. Ці відомості містять: інформацію про місцезнаходження об'єкта; інформацію про власника (співвласників) або користувача земельної ділянки, на якій здійснюють будівництво об'єкта. Зазначені відомості надаються в разі, якщо такі об'єкти належать суб'єктові декларування або членам його сім'ї на праві власності відповідно до ЦК України та місце на земельних ділянках, що належать суб'єктові декларування або членам його сім'ї на праві приватної власності (спільної власності), оренди чи користування, незалежно від правових підстав набуття такого права, та повністю або частково побудовані

з матеріалів чи за кошти суб'єкта декларування або членів його сім'ї.

Наступний елемент декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – інформація про рухоме майно, що має значну цінність (дані щодо виду та характеристики майна, дата набуття прав на нього (права власності, володіння або користування) та вартість майна на дату набуття прав на нього). Традиційно до такого майна належать коштовності, предмети антикваріату, самохідні наземні транспортні засоби (легкові й вантажні автомобілі тощо), морські, річкові і повітряні судна. Цікавим є той факт, що законодавець вимагає від декларанта фіксувати відомості про транспортні засоби та інші самохідні машини і механізми незалежно від їх вартості, у той час як дані про інше цінне нерухоме майно зазначають лише у тих випадках, коли їх вартість перевищує 50 мінімальних заробітних плат, установлених на 1 січня звітного року, що належить суб'єктові декларування або членам його сім'ї на праві приватної власності, зокрема спільної власності, або перебуває в його володінні або користуванні незалежно від форми правочину, внаслідок якого набуто таке право. Крім того, як і у випадку з відомостями про нерухоме майно, що перебуває у спільній власності (володінні, користуванні), декларант повинен зазначати персональні дані решти співвласників (володільців, користувачів) або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням

коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Четвертий елемент декларації – це відомості про цінні папери, які належать суб'єктові декларування або членам його сім'ї, з відображенням даних стосовно виду цінних паперів, його емітента, дати набуття цінних паперів у власність, кількості та номінальної вартості цінних паперів. У разі передавання права управління цінними паперами третій особі в декларації також зазначаються дані щодо останньої (персональні дані або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців).

П'ятим елементом декларації є дані про інші корпоративні права (права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами) [66], що належать суб'єктові декларування або членам його сім'ї, із зазначенням найменування кожного суб'єкта господарювання, його організаційно-правової форми, коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, частки в статутному (складеному) капіталі товариства, підприємства, організації в грошовому та відсотковому вираженні.

Як відомо, Основний закон передбачає можливість обмеження підприємницької діяльності державних службовців та інших осіб, наділених публічними правами [271, с. 41]. Перелік таких осіб міститься в чинному антикорупційному законі; відповідно до останнього особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування, посадовим та службовим особам органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи тощо) заборонено займатися підприємницькою діяльністю. Проте у той самий час ці особи мають право на окремі правомочності корпоративних прав, наприклад, право на отримання певної частки прибутку (дивідендів) від діяльності господарської організації та активів у разі ліквідації такої організації відповідно до закону.

Цей елемент антикорупційної декларації передбачає й надання даних про юридичні особи кінцевим бенефіціарним власником (контролером), тобто фізичною особою, яка незалежно від формального володіння має можливість вирішально впливати на управління чи господарську діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння чи користування всіма активами або їх значною часткою, права вирішального впливу на формування

складу, результати голосування, а також учинення правочинів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління, або яка має можливість здійснювати вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самотійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі розміром 25 чи більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі [206], якими є суб'єкт декларування або члени його сім'ї.

Шостий елемент декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – це нематеріальні активи, що належать суб'єктові декларування або членам його сім'ї, зокрема об'єкти інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті. До відомостей щодо нематеріальних активів долучаються дані про вид та характеристики таких активів, вартість активів на момент виникнення права власності, а також про дату виникнення права на них.

Наступний елемент декларації – джерело, вид та розмір отриманих (нарахованих) доходів. На нашу думку, всі перелічені законодавцем доходи суб'єкта декларування доцільно розподілити на три групи. До першої належать доходи від грошового забезпечення: заробітна плата (одержана як за основним місцем роботи, так і за сумісництвом); пенсія (щомісячна пенсійна виплата

в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством) [201]; гонорар (грошова винагорода авторам праць з науки, мистецтва літератури, що виплачується згідно з умовами договору) та роялті (будь-який платіж, отриманий як винагорода за використання або за надання права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, а саме на будь-які літературні твори, твори мистецтва або науки, враховуючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення, інших аудіовізуальних творів, будь-які права, що охороняються патентом, будь-які зареєстровані торговельні марки (знаки на товари і послуги), права інтелектуальної власності на дизайн, секретне креслення, модель, формулу, процес, права інтелектуальної власності на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау) [181].

До другої групи належать доходи від корпоративних прав: по-перше, дивіденди (платежі, які здійснює юридична особа – емітент корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів чи інших цінних паперів на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів та інших цінних паперів, що засвідчують право власності інвестора на частку (пай) у майні

(активах) емітента, у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку [181]; по-друге, доходи від відчуження цінних паперів та корпоративних прав.

Третя група об'єднує всі інші доходи суб'єкта декларування, зокрема, одержані як страхова виплата (грошова сума, яку виплачує страховик відповідно до умов договору при настанні страхового випадку) [246]; благодійна допомога, наприклад, грошові кошти, майно, майнові права для досягнення певних визначених законодавством цілей (наука і наукові дослідження, охорона здоров'я тощо) [192]; відсотки (доходи, які сплачує (нараховує) позичальник на користь кредитора як плату за використання залучених на визначений або невизначений термін коштів або майна, зокрема платежів за використання коштів або товарів (робіт, послуг), отриманих у кредит; платежі за використання коштів, залучених у депозит; платежі за придбання товарів на виплату; платежі за користування майном згідно з договорами фінансового лізингу (оренди) (без урахування частини лізингового платежу, що надається в рахунок компенсації частини вартості об'єкта фінансового лізингу) та доходи орендодавця як частини орендного платежу за договором оренди житла з викупом, сплачена фізичною особою платнику податку, на користь якого відступлено право на отримання таких платежів [181]; подарунки, у разі якщо їх вартість перевищує п'ять мінімальних заробітних плат, установлених на 1 січня звітного року, а для подарунків у вигляді грошових коштів –



якщо розмір таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) впродовж року, перевищує п'ять мінімальних заробітних плат, установлених на 1 січня звітного року [204].

Окрім вищевикладених, на нашу думку, з огляду на матеріальний характер цих виплат до інших доходів суб'єкта декларування належать: допомога на догляд за дитиною віком до трьох років, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога на поховання, суми відшкодувань за майнову або моральну шкоду, отримані декларантом за рішенням суду тощо.

Восьмим елементом декларації законодавець називає відомості про наявні грошові активи (дані про вид, розмір та валюту активу, а також найменування і код Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців установи, в якій відкриті відповідні рахунки або до якої зроблені відповідні внески). Термін «грошові активи» є категорією бухгалтерського обліку і зазвичай об'єднує грошові кошти (готівка, кошти на рахунках у банках та активи в дорогоцінних (банківських) металах) та фінансові інвестиції [279, с. 196]. Фінансові інвестиції – це господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів [189]; однак під час заповнення антикорупційної декларації це поняття тлумачиться більш вузько, адже до фінансових інвестицій належать внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ і кошти, позичені третім особам. Більше того, цей компонент декларації, як і більшість інших, також містить

застереження, відповідно до якого не підлягають декларуванню грошові активи (зокрема готівкові кошти, кошти, розміщені на банківських рахунках, внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам) й активи в дорогоцінних (банківських) металах, сукупна вартість яких не перевищує 50 мінімальних заробітних плат, установлених на 1 січня звітного року.

Дев'ятий елемент декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – інформація про вид, розмір, валюту і дату виникнення фінансового зобов'язання (тобто правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку) [309] та особу, щодо якої виникли такі зобов'язання або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Для потреб антикорупційної сфери законодавець вважає за доцільне вважати фінансовими зобов'язаннями: отримані кредити, позики, зобов'язання за договорами лізингу, розмір сплачених коштів у рахунок основної суми позики (кредиту) та відсотків за позикою (кредиту), зобов'язання за договорами страхування та недержавного пенсійного забезпечення, позичені іншим особам кошти.

Окрім традиційного вартісного застереження, цей пункт декларації містить і застереження щодо зобов'язання забезпеченого нерухомим або рухомим майном, передбачаючи, що у випадках укладення правочину, забезпеченого рухомим або нерухомим майном, декларант повинен зазначати вид, місцезнаходження, вартість та власника такого майна (персональні дані фізичної особи або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Водночас якщо засобом забезпечення отриманого зобов'язання є порука, то в декларації зазначають персональні дані поручителя або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Десятий пункт декларації передбачає фіксування відомостей про всі видатки та правочини (вид, предмет та найменування контрагента), вчинені у звітному періоді, на підставі яких у суб'єкта декларування виникає або припиняється право власності (володіння чи користування), право сумісної власності на рухоме (нерухоме) майно, нематеріальні та інші активи, виникають фінансові зобов'язання. На нашу думку, вживання законодавцем терміна «видатки» є досить недоречним, адже ця категорія зазвичай використовується в галузі бюджетного права (видатки – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом: державним або місцевим) [35], і оперування нею для потреб антикорупційної сфери порушує

принцип єдності термінології. Тому ми вважаємо, що в цьому елементі декларації поняття «видатки» доцільно замінити поняттям «витрати». Щодо вартісного застереження, то воно становить суму, що перевищує 20 мінімальних заробітних плат, установлених на 1 січня звітного року.

Два наступні елементи декларації мають на меті виявити порушення вимог щодо заборони сумісництва (виконання працівником, окрім своєї основної, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому ж або іншому підприємстві, в установі, організації або у громадянина (підприємця, приватної особи) за наймом) [209] та суміщення (виконання працівником на тому самому підприємстві, в установі, організації поряд зі своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткової роботи за іншою професією (посадою) або обов'язків тимчасово відсутнього працівника без звільнення від своєї основної роботи) [97] з іншими видами діяльності. Так, згідно з одинадцятим елементом декларації суб'єкт декларування зобов'язаний зазначити посаду чи роботу, яку він виконує або ж виконував за сумісництвом. Конституція України встановлює право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується, однак у той самий час аналіз низки конституційних норм свідчить про наявність обмеження даного права шляхом заборони поєднувати свою службову діяльність з іншою роботою, що поширюється на досить

вузьке коло осіб [282, с. 184]. Конституційне обмеження розшифровується в низці нормативно-правових актів, серед яких Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, затверджене спільним Наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України та Міністерства фінансів України № 43 від 28 червня 1993 р., відповідно до якого керівники державних підприємств, установ, організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів державних підприємств, установ, організацій (цехів, відділів, лабораторій тощо) та їх заступники не мають права працювати за сумісництвом (за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності) [209]. Крім того, відповідно до ст. 25 ЗУ «Про запобігання корупції» особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється: займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України [204].

Дванадцятий елемент декларації передбачає фіксування інформації щодо членства суб'єкта декларування в організаціях (об'єднаннях), що діють без мети одержання прибутку, наприклад, громадських об'єднаннях, благодійних організаціях, саморегульованих чи самоврядних професійних об'єднаннях, із зазначенням назви відповідних організацій (об'єднань), та їх коду

Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Крім того, декларант повинен зазначати й відомості про факт входження до складу керівних, ревізійних чи наглядових органів таких організацій (об'єднань).

Окрім основних елементів декларації, наступний елемент має другорядний умовний характер (поширюється лише на службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, а також суб'єктів декларування, які обіймають посади, пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків) та передбачає надання відомостей про об'єкти декларування, передбачені пунктами 2–8 декларації, що є об'єктами права власності третьої особи, якщо суб'єкт декларування або член його сім'ї отримує чи має право на отримання доходу від такого об'єкта або може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти щодо такого об'єкта дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ним. Також закон передбачає, що дані відомості не підлягають декларуванню у разі, якщо відповідні об'єкти належать на праві власності юридичній особі, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб'єкт декларування або члени його сім'ї, та їх головним призначенням є використання в господарській діяльності такої юридичної особи (промислове обладнання, спеціальна техніка тощо) [204].

Крім того, поряд із згаданими застереженнями ст. 46 ЗУ «Про запобігання корупції» [196] також передбачає, що декларант зобов'язаний відображати всі доходи, видатки (навіть здійснені за

кордоном), вартість майна в конституційно закріпленій грошовій одиниці України – гривні. Ця норма не є винятковою для антикорупційної сфери, адже ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» закріплює, що гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні та приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків [239]. Також ЦК України передбачає, що зобов'язання повинна бути виражене у грошовій одиниці України – гривні [309].

Отже, юридичний зміст поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» характеризується сукупністю його ознак.

## РОЗДІЛ 3

### ВПЛИВ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ

#### У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ, НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ КВАЛІФІКАЦІЮ

##### **3.1. Кваліфікація злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є неправомірна вигода**

Кваліфікацію злочинів називають одним із найважливіших компонентів практичної діяльності органів досудового розслідування та суду, оскільки вона впливає на правила застосування кримінально-правових норм, дає можливість припинити суспільно небезпечні діяння, застосувати покарання до осіб, що їх вчинили та інше [127, с. 36]. Правильна кваліфікація злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема, і тих, предметом яких є неправомірна вигода, надзвичайно важлива, оскільки саме ця категорія суспільно небезпечних діянь завдає істотної шкоди не лише інтересам окремої особи чи громадянина, а й інтересам держави та суспільства в цілому.

По-перше, розглянемо співвідношення корупції та неправомірної вигоди. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» корупція – це використання спеціальними суб'єктами наданих службових повноважень чи пов'язаних із цим



можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди спеціальному суб'єктові, або на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [204]. Якщо буквально аналізувати це визначення, то здається, що корупцією є лише діяння, предмет яких – це виключно неправомірна вигода. Однак, звернувшись до міжнародно-правових актів, можна виокремити й такі корупційні діяння, як підкуп національних державних посадових осіб, підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій, розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою, зловживання впливом, зловживання службовим становищем тощо [101]. Щодо вітчизняного законодавства, то враховуючи ст. 1 ЗУ «Про національне антикорупційне бюро України», згідно з якою Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, припинення та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [228], та ч. 5 ст. 216 КПК України, що окреслює підслідність даного правоохоронного органу, до корупційних протиправних діянь необхідно відносити і привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем

(ст. 191 КК України), протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України), легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України), видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) [117].

Більше того, доктринальні тлумачення поняття «корупція» також не обмежують її виключно «неправомірною вигодою». Наприклад, О. В. Кришевич називає корупцію суспільно небезпечним явищем, зумовленим кризовими особливостями суспільного розвитку країни, що характеризується свідомим порушенням правових й етичних норм у здійсненні владних повноважень посадовими особами, з одного боку, та зацікавленими суб'єктами, з іншого, що призводить до негативних наслідків в усіх сферах суспільного життя [123, с. 101–102], а М. І. Мельник вважає, що корупцію, взагалі, необхідно розглядати як різновид соціальної

корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому. Крім того, автор підкреслює, що в основі корупції лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «doutdes» («даю, щоб ти дав») [150, с. 34].

На нашу думку, корупція – це складне і багатогранне явище, дослідження якого повинне обов'язково відбуватися не обмежуючись соціальною проблематикою. Тому найбільш вдалим тлумаченням корупції є визначення М. Камлика і Є. Невмержицького, відповідно до якого корупція – соціально-політичне явище, змістом якого є обумовлена політичними, економічними, соціальними і психологічними чинниками система негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг усупереч суспільним інтересам [89, с. 5].

Отже, з огляду на вищевикладене ми вважаємо, що законодавче ототожнення понять «корупція» та «неправомірна вигода» є недоречним, адже вони співвідносяться як загальне і конкретне; пропозиція, обіцянка, одержання або надання неправомірної вигоди є своєрідною основою корупції, її проявом, проте зміст цієї категорії не обмежується лише неправомірною вигодою. Неправомірна вигода – це лише частина корупції. Діяння,

предметом яких є неправомірна вигода, є найбільш несприятливі для суспільства, адже руйнують авторитет державного апарату, породжують уявлення щодо можливості досягнення бажаного результату шляхом підкупу [122, с. 118], проте навіть через це зміст корупції не можна обмежити винятково цими деструктивними елементами [121, с. 50]. Тобто корупція є особливою формою протиправної діяльності, що пронизує всі сфери суспільного життя та має безліч проявів, зокрема й діяння, предметом яких є неправомірна вигода.

Неправомірна вигода як предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, сприяє завершеності конструкції цих злочинів. З огляду на це важливим є відмежування неправомірної вигоди від суміжних понять. Перше з них – це «активи в значному розмірі» як предмет незаконного збагачення. Розуміння незаконного збагачення як дійсно корупційно небезпечної проблеми почало з'являтися наприкінці 70-х років ХХ століття. Першою серед міжнародних організацій, яка визначила невідповідність доходів і видатків посадовців займаним посадам, виконуваним функціям як незаконне збагачення та необхідність його криміналізації, стала Організація американських держав. У ст. IX Міжамериканської конвенції про боротьбу з корупцією встановлюється вимога визнання як злочину істотного збільшення майна урядового чиновника, яке він не може прозоро пояснити відповідно до його законних заробітків під час здійснення своїх функцій [62, с. 85]. Що

ж до України, то шлях до чинної редакції ст. 368-2 КК України був досить складним, зокрема з 1 липня 2011 р. діяла ст. 368-2 КК України, яка була запроваджена згідно із ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», відповідно до якої предметом незаконного збагачення була неправомірна вигода, яку необхідно було тлумачити в матеріальному еквіваленті, що було грубим порушенням правил законодавчої техніки й ускладнювало правозастосування. Згодом з ухваленням 14 жовтня 2014 р. Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [228] предметом незаконного збагачення стало майно, вартість якого значно перевищує доходи особи, отримані із законних джерел. Проте диспозиція у цій редакції все-таки була сформульована не достатньо точно. Тому з 12 січня 2015 р. після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» ст. 368-2 КК України одержала чинну редакцію, відповідно до якої предметом незаконного збагачення є «активи у значному розмірі», тобто грошові кошти або інше майно, а також доходи від них, якщо їх розмір (вартість) перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [117].

Поняття «активи» є економічною категорією та має декілька значень. По-перше, є бухгалтерською категорією і пов'язане з підприємницькою діяльністю. Згідно із Законом України «Про

бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [194] активами є ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

Вищенаведене вимагає розуміння такого. По-перше, те, що активи з'явилися внаслідок (у результаті) минулих подій. По-друге, те, що підприємство (власник) здійснює контроль над об'єктом, що належить до активів та управляє ним. І, нарешті, те, що підприємство (власник) має надію (очікує) в майбутньому надходження на підприємство грошових коштів (або їх еквівалентів) від цих активів. До активів належать усі наявні матеріальні цінності, нематеріальні активи та кошти, що належать підприємству, а також їх розміщення та використання [33, с. 13–14].

Активи підприємства за складом і розміщенням поділяють на: засоби виробництва; засоби у сфері обігу; засоби невиробничої сфери; засоби, що відволікаються; засоби для обслуговування обігу активів (торговельні приміщення, склади, ваговимірні прилади тощо). До активів належать також витрати поточного або попереднього звітних періодів (передплата за товари та послуги). Зі свого боку засоби виробництва – це сукупність предметів та засобів праці. Засоби виробництва (за винятком малоцінного інвентарю та швидкозношуваних предметів) називають основними засобами. *Основні засоби* згідно з Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку 7 [211] – це матеріальні активи, які

підприємство утримує з метою їх використання в процесі виробництва або постачання товарів і послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний термін корисного використання (експлуатації) яких більше ніж 1 рік (або операційного циклу, якщо він триває довше ніж 1 рік).

Для цілей бухгалтерського обліку основні засоби класифікуються на такі групи: земельні ділянки; капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом; будівлі, споруди та передавальні пристрої; машини та обладнання; транспортні засоби; інструменти, прилади, інвентар (меблі); тварини; багаторічні насадження; інші основні засоби [211].

За економічним змістом майно як активи підприємства поділяють на необоротні та оборотні активи. Необоротні активи – це матеріальні (основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції тощо), нематеріальні (права на користування майном, природними ресурсами, на знаки товарів та послуг тощо) та фінансові (довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість, відстрочені податкові активи) ресурси, призначені для реалізації чи використання впродовж терміну, що більше дванадцяти місяців із дати балансу чи операційний цикл [71, с. 67–68].

Щодо оборотних активів, то ними є грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші ресурси, призначені для реалізації або споживання впродовж одного року



або одного операційного циклу, якщо він триває більше ніж 1 рік. До оборотних активів належить: по-перше, запаси (предмети праці, зокрема виробничі запаси, незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва), малоцінні та швидкозношувані предмети, поточні біологічні активи, продукти праці, товари; по-друге, кошти в поточних рахунках чи поточна дебіторська заборгованість (дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги; заборгованість за одержаними векселями, дебіторська заборгованість за розрахунками); по-третє, поточні фінансові інвестиції; по-четверте, грошові кошти, наприклад, грошові кошти в касі, на поточних рахунках у банку, на інших рахунках у банку, інші грошові кошти [33, с. 18–22].

Що ж до наукового визначення, то аналіз теоретичних досліджень засвідчив, що на сьогодні не сформовано єдиних підходів до трактування категорії «актив». Більшість авторів недостатньо розкривають сутність і природу цієї категорії, а лише визначають їх призначення, не надаючи чіткого тлумачення. Інші автори трактують його занадто широко. Ця проблема призводить до неоднозначності та суперечливості визначення понять [280, с. 340]. Зокрема, В. С. Семейон під активами розуміє сукупність матеріальних ресурсів і нематеріальних прав, виражених у грошовій вартості [272, с. 153], а І. О. Бланк активами називає контрольовані підприємством економічні ресурси, сформульовані внаслідок інвестованого в них капіталу, що характеризуються детермінованою вартістю, продуктивністю і здатністю генерувати



дохід, постійний оборот яких у процесі використання пов'язаний із чинниками часу, ризику і ліквідності [20, с. 14].

По-друге, поняттям «активи» оперує й банківське право. Банківські активи – це ресурси банку та кошти, що класифікуються за напрямками розміщення і використання з метою одержання прибутку. Інколи банківські активи визначаються як ресурси, контрольовані банком у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до збільшення економічної вигоди в майбутньому. Банківські активи відображаються в активі балансу банку та включають: кошти в касі банку, кошти на кореспондентських рахунках, кошти в резервних фондах банку, надані кредити юридичним і фізичним особам, надані міжбанківські кредити, державні облігації, цінні папери, вкладення у факторингові та лізингові операції, дебітори, кошти, вкладені в спільну господарську діяльність тощо. Банківські активи поділяють на активи, що приносять і не приносять дохід. До банківських активів, що не приносять доходу, належать матеріальні та нематеріальні активи: кошти в касі, на кореспондентському рахунку, на резервних рахунках, а також основні засоби, матеріали, нематеріальні активи та відвернені кошти прибутку. Банківські активи, що приносять прибуток, поділяють на: кредити, облікові активи та банківські інвестиції. У банківській статистиці банківські активи класифікують так: готівкові кошти, банківські метали та кошти в Національному банку; залишки коштів на кореспондентських рахунках, відкритих в інших банках; надані

кредити; вкладення в цінні папери; дебіторська заборгованість; основні засоби та нематеріальні активи; нараховані доходи до отримання; інші активи [153, с. 155–157].

По-третє, законодавець використовує поняття «активи» й у ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [206]. Так, згідно із ст. 1 Закону активами є кошти, майно, майнові і немайнові права.

По-четверте, поняття «активи» має й кримінально-правове значення. На нашу думку, поняття «активи» для потреб кримінального права є складноструктурним, оскільки формується з декількох категорій: грошових коштів, іншого майна та доходів від них. Перші два елементи ми вже розглядали в контексті дослідження «неправомірної вигоди», що ж до доходів від грошей та майна, то доходами від грошей є дивіденти, відсотки, страхові виплати [116, с. 532], а доходами від майна – доходи, одержані від операцій із користування й розпорядження рухомим і нерухомим майном, наприклад, його продажу, обміну, оренди (суборенди) тощо.

Крім того, в контексті юридичного аналізу активів у значному розмірі необхідним є і дослідження вартісного застереження, що входить до структури терміна. Безумовно, наявність такого застереження обумовлена ст. 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [101], однак нормативне формулювання

розміру такого застереження, що перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на нашу думку, не є оптимальним, тому що рівень доходів суб'єктів даного злочину є варіативним. На нашу думку, формулювання, яким оперував законодавець у редакції ст. 368-2 КК України від 14 жовтня 2014 р. є більш слушним, адже наближене до суспільних реалій.

Отже, незважаючи на суворе додержання міжнародно-правових норм і загалом позитивний результат оновлення предмета незаконного збагачення, все-таки назвати введення поняття «активи у значному розмірі» до кримінального закону абсолютно виправданим і обґрунтованим складно. Адже, передусім, занепокоєння викликає тлумачення цього терміна. Тому, на нашу думку, зміст «активів у значному розмірі» в примітці до ст. 368-2 КК України необхідно викласти по-іншому; зазначивши, що *активами в значному розмірі* є будь-які вигоди матеріального чи грошового характеру, розмір (вартість) яких удвічі або більше разів перевищує розмір доходу, зазначеного в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за відповідний період, поданій особою в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції».

Щодо підстав відмежування «неправомірної вигоди» від «активів у значному розмірі», то ними є суто матеріальний юридичний зміст останнього поняття та наявність у його структурі вартісного застереження.

Наступним суміжним поняттям «неправомірна вигода» є «подарунок». Щодо змісту поняття «подарунок», то це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою від мінімальної ринкової [204]. Щоб визначити законність/незаконність одержання подарунка, публічний службовець повинен насамперед визначити, чи пов'язаний запропонований подарунок із виконанням ним своїх обов'язків за посадою. Пов'язаними з виконанням службових обов'язків є подарунки, що надаються як подяка за раніше вчинені службовцем дії (бездіяльність) або прийняті ним рішення на користь дарувальника або третіх осіб, або даруються в очікуванні заздалегідь необіцяного вчинення публічним службовцем дій (бездіяльності) або прийняття ним рішень на користь дарувальника або третіх осіб. До цієї самої категорії належать подарунки, що надаються службовцеві підлеглими. Службовцеві завжди варто визначатися з мотивами дарувальника. Якщо вбачається, що мотивом для надання подарунка є перебування такого службовця на державній службі та його абстрактна здатність приймати владні рішення чи вчиняти певні дії, від подарунка необхідно відмовитись. У разі якщо службовець має сумніви щодо того, чи пов'язане надання подарунка з його службовими обов'язками, він повинен звернутися за поясненнями до свого безпосереднього керівника.

У будь-якому разі необхідно відмовитися від прийняття подарунка, якщо це може поставити під сумнів добросовісність

службовця чи органу, де він працює, неупередженість та безсторонність прийнятих ним рішень. Така вимога впливає, зокрема, з положень: частини першої статті 12 Закону, яка вказує на те, що публічні службовці зобов'язані вжити заходів щодо недопущення будь-якої можливості виникнення конфлікту інтересів, а також статті 5 Закону України «Про державну службу», яка передбачає, що державний службовець повинен не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи негативно вплинути на репутацію державного службовця. Аналогічні положення, для прикладу, також містяться і в ст. 8 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Водночас необхідно мати на увазі, що є ситуації, у яких подарунки, хоча і мотивовані виконанням службовцем своїх обов'язків, однак не виходять за межі закону. Мова йде про випадки, коли подарунок надається службовцеві органом виконавчої влади/органом місцевого самоврядування як відзнака або заохочення за успіхи у професійній діяльності, або стосується проведення офіційних заходів. Очевидно, що такі подарунки не можуть надходити від приватних установ (компаній, банків, громадських організацій, фондів, політичних партій тощо) чи осіб, або ж бути профінансованими такими особами. Згідно з частиною другою статті 5 Закону допускається одержання подарунків, які відповідають загально визнаним уявленням про гостинність, за умови, що вартість одного подарунка не перевищує розміру однієї податкової соціальної пільги. До зазначених належать подарунки,

одержані від близьких осіб, друзів чи знайомих із нагоди, наприклад, дня народження, ювілею, або загально визнаного свята (Новий рік, Міжнародний жіночий день, День захисника Вітчизни) за умови, що ці подарунки не впливатимуть на ухвалення службовцями неупереджених рішень або не створюватимуть враження, що це може впливати на їх рішення. Незабороненими законом є такі прояви гостинності, як запрошення на каву, вечерю, перегляд спортивних змагань, знову ж таки за умови, що прояви гостинності не будуть постійними, не впливатимуть на ухвалення службовцями рішень або не створюватимуть враження, що це може впливати на їх рішення. Крім того, вартість одного такого подарунка не повинна перевищувати розміру однієї податкової соціальної пільги. Розмір податкової пільги встановлюється відповідно до статті 6 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» і дорівнює 50 відсоткам однієї мінімальної заробітної плати (з розрахунку на 1 місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року.

Аналізуючи це визначення, можна дійти висновку, що воно є практично тотожним визначенню неправомірної вигоди, адже об'єднує у своїй структурі майже аналогічні елементи. Тому ми пропонуємо підстави відокремлення «неправомірної вигоди» від «подарунка». По-перше, *вартісне вираження*: вартість подарунка регламентована і не повинна перевищувати одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від

однієї особи (групи осіб) впродовж одного року, не повинна перевищувати два прожиткові мінімуми, встановлені для працездатної особи на 1 січня поточного року. Натомість вартість неправомірної вигоди як предмета власне корупційних злочинів законодавчо не окреслена, за винятком кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), що виділяє неправомірну вигоду у значному розмірі (у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян); у великому розмірі (у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян); в особливо великому розмірі (у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). На нашу думку, як уже зазначалося, застосування вартісного вираження для поняття «неправомірна вигода» суперечить сутності цього поняття, адже фактично нівелює тезу про нематеріальний характер переваг, пільг, послуг, а особливо будь-яких вигод нематеріального чи негрошового характеру. По-друге, *мотив* пропозиції, обіцянки, надання або одержання неправомірної вигоди, а також мотив дарування (одержання дарунку). Так, якщо останнє здійснюється безоплатно й безкорисно та відповідно до ч. 2 ст. 717 ЦК України не може передбачати обов'язку обдарованого вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового чи немайнового характеру [309], то діяння, предметом яких є неправомірна вигода, навпаки, здійснюються для отримання певної вигоди (матеріальної та/або



нематеріальної). Крім того, подарунок може здійснюватися як безоплатно, так і за ціною, нижчою за мінімальну ринкову. Оперуючи поняттям «ціна, нижча за мінімальну ринкову», законодавець не пояснює його, тому вкотре доводиться звертатися до аналізу законодавчих актів. Так, відповідно до пп. 14.1.219 п. 14.1 ст. 14 ПК України ринкова ціна – це ціна, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати на добровільній основі, обидві сторони є взаємно незалежними та, фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності – однорідних) товарів (робіт, послуг) у порівняних економічних (комерційних) умовах [181]. Отже, ціною, нижчою за мінімальну ринкову, необхідно вважати ймовірну знижену ціну, за якою майно, нематеріальні активи реалізуються, а послуги, переваги, пільги надаються. По-третє, *обстановку надання*, адже зазвичай для подарунка вона буде урочистою, святковою, а для неправомірної вигоди ця вимога є необов'язковою.

На практиці складно встановити правомірність чи неправомірність подарунка. З огляду на це влучною видається позиція О. Банчука, який пропонує неправомірними вважати подарунки, які одержують посадові особи: за ухвалення рішень, учинення дії чи бездіяльність в інтересах дарувальника; за посередництво в сприянні в ухваленні рішень, учиненні дій чи



бездіяльності іншими посадовими особами та органами влади в інтересах дарувальника; від посадових осіб, які перебувають у підпорядкуванні, незалежно від мети здійснення подарунка [9, с. 23]. Отже, усі інші подарунки за умови, що вони не перевищують законодавчо встановлене вартісне обмеження, необхідно визнавати правомірними. У той самий час О. Беденко-Зваридчук пропонує дарунками, які дозволено приймати публічним службовцям, вважати лише ділові дарунки (сувеніри), прояви гостинності (запрошення на каву, чай, вечерю) у скромних масштабах, які широко використовуються для налагодження добрих ділових стосунків. Умовами прийняття цих дарунків є те, що вони не будуть постійними і не впливатимуть на прийняття публічними службовцями рішень або не створюватимуть враження, що вони можуть вплинути на їх рішення [15, с. 18].

Ми вважаємо, що таке роз'яснення містить декілька значних недоліків. По-перше, воно стосується лише посадових осіб публічного права і тому незрозумілим є питання щодо обдарування посадових осіб приватного права, а, по-друге, автор занадто широко оперує оцінними поняттями, зокрема, вживаючи дефініцію «скромні масштаби». Так, залежно від сфери діяльності та статків скромні масштаби можуть бути різними, тому цю категорію необхідно окреслити. Оскільки, намагаючись бути гостинною, одна особа може вчинити дії, які іншою будуть розцінені як неправомірний подарунок або ж взагалі як неправомірна вигода.

Незрозумілим у контексті тлумачення подарунка як прояву гостинності залишається і місце представницьких витрат (витрат підприємства з приймання та обслуговування представників інших підприємств, які прибули для проведення перемовин із метою підписання взаємовигідних контрактів), які існують на підприємствах та в організаціях в усіх цивілізованих країнах із ринковою економікою, наприклад, витрат на транспортні послуги, витрат, пов'язаних з організацією офіційних прийомів (сніданок, обід, фуршетне обслуговування), послуг перекладачів [256, с. 124]. Ураховуючи статки певних приватних суб'єктів підприємницької діяльності, досить складно буде «наблизити» розмір реальних представницьких витрат до нормативних обмеження. Отже, якщо в результаті оплати одним із контрагентів витрат на проживання в готелі іншого контрагента та їх спільної вечері між ними буде укладено контракт, то такі дії приймальної сторони фактично можуть бути розцінені як неправомірний подарунок.

Ще одним різновидом подарунка, крім представницьких витрат, в антикорупційній сфері відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства юстиції України щодо запобігання та протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування є особистий дарунок, тобто подарунок, одержаний від близьких осіб, давніх друзів, добрих знайомих із нагоди особистого свята, наприклад, дня народження або ж загально визнаного свята (Новий рік, Різдво тощо), за умови, що він

не впливатиме на прийняття особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, окремими прирівняними до них особами неправомірних рішень або не створюватиме враження, що це може вплинути на їх рішення [203].

Крім того, в антикорупційній сфері виділяють й офіційні дарунки – дарунки державі, територіальній громаді, державним чи комунальним установам чи організаціям. Ці дарунки отримують під час офіційних заходів, якими є протокольні заходи міжнародного, державного, місцевого рівнів, які проводяться за участі посадових осіб відповідних органів, або ж заходи, що відбуваються у зв'язку з виконанням службових повноважень зазначеними особами, з урахуванням загальноприйнятих міжнародних та національних норм, правил і традицій [263, с. 26]. До того ж важливим є врахування як історично-культурних звичаїв, так і релігійних. Однак іноді, незважаючи на загальноприйняті уявлення про офіційний дарунок, серед них трапляються доволі екстраординарні, зокрема, в Китайській Народній Республіці іноді дарують панд. Крім того, нерідко першим особам держави дарують те, що, на думку дарувальника, асоціюється з політичним образом політика в міжнародній спільноті. Наприклад, свого часу Й. В. Сталіну було репрезентовано колекцію трубок для паління. Проте, незважаючи на вищезазначені дарунки, фахівці з офіційного протоколу радять дарувати художньо оформлені вироби – скульптури, гравюри, пам'ятні медалі, що нагадують про державу – дарувальника [171, с. 129]. Уповноважена особа, яка одержала офіційний подарунок,

зобов'язана передати його відповідному органу впродовж 1 протягом місяця. При цьому дана процедура обов'язково супроводжується складанням акта прийняття-передачі [217].

Щодо інших видів неузгоджень у понятійному апараті вітчизняного антикорупційного законодавства, то доволі проблемним є встановлення караності або ж допустимості винагороди (подяки) у матеріальному вигляді [125, с. 149]. На нашу думку, основою для суперечок із приводу правової природи винагороди стала суперечність між нормами права та моралі. Найчастіше в процесі правотворчої діяльності законодавець спирається на моральні засади, усталені в певному суспільстві. Однак іноді має місце невідповідність між цими різновидами соціальних норм. Наприклад, із дитинства всіх привчають додержуватися моральних приписів: дякувати за турботу, допомогу та привітне ставлення до нас. Однак такі моральні норми не можуть бути «сліпо» екстрапольовані на сферу взаємовідносин між суб'єктом владних повноважень, що надає публічні послуги (посадовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, що надає публічні послуги або фізичною особою, яка уповноважена надавати публічні послуги), та особою, що звертається за одержанням цієї послуги. Адже таке викривлене додержання моральних приписів призводить до зростання кількості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Зокрема, винагородою прийнято вважати будь-яку періодичну матеріальну (грошову чи натуральну) виплату працівникам, однак у контексті корупції це тлумачення спотворюється. Адже винагородою визнають й «додаткові» засоби стимулювання й заохочення. На нашу думку, по-перше, будь-яка винагорода особі, яка уповноважена законом надавати публічні послуги, окрім встановленого розміру оплати праці чи інших прибутків (доходів), відображених у документах фінансової звітності юридичних осіб приватного права, громадських організацій або самозайнятих осіб, є неправомірною. Підтвердження цієї тези відображено й у законодавчих актах, зокрема у ч. 6 ст. 11 ЗУ «Про адміністративні послуги» [191], що містить імперативну заборону на стягнення за надання адміністративних послуг будь-яких додаткових, не передбачених законом, платежів або вимагання сплати будь-яких додаткових коштів. По-друге, надання певного виду послуг належить до повноважень службової особи, тобто вона зобов'язана їх надавати. Більше того, така службова особа повинна здійснювати свої повноваження шляхом якісного та швидкого надання публічних послуг. Отже, будь-які спроби чи дії, вчинені з метою «заохочення» чи «подяки» службовій особі, є неправомірними, адже дискредитують основні принципи трудового та адміністративного законодавства.

Окрім труднощів у визначенні протиправності матеріальної винагороди, під час кваліфікації злочинів досить складним видається й процес відмежування такої подяки від неправомірної

вигоди. Так, С. М. Клімова та Т. В. Ковальова вважають, що предмет матеріальної винагороди вузчий, ніж предмет неправомірної вигоди. Зокрема, автори пропонують вважати матеріальною подякою лише грошові кошти [95, с. 17]. Однак, на нашу думку, такий підхід є штучно звуженим, адже винагорода може мати й натуральну форму. Крім того, таке тлумачення не вирішує проблему відмежування матеріальної подяки від неправомірної вигоди. Доволі незвичною є й позиція Конституційного Суду України, який у своїй ухвалі оперує цими термінами як синонімами [303].

Вважаємо, що виокремлення поняття «матеріальна винагорода» від поняття «неправомірна вигода» є недоречним. Отже, необхідно безпосередньо зазначити, що матеріальна подяка повністю поглинається неправомірною вигодою. Усунути ці неточності могло б роз'яснення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ або ж тлумачення Верховного Суду України [28, с. 9].

На особливу увагу в контексті кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є неправомірна вигода, заслуговує порушення системності КК України. Адже чинний КК України містить тотожні визначення неправомірної вигоди у двох статтях. Одне з них використовується для потреб статей 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3 та 370 КК України, а інше міститься в ст. 354 КК України. До 12 лютого

2015 р. тлумачення до Примітки 2 до ст. 354 КК України від того, яким оперує розділ XVII Особливої частини КК України, відрізняв вартісний показник, адже розмір грошових коштів, переваг, пільг, послуг, майна чи нематеріальних активів, які пропонували, обіцяли, надавали чи одержували без законних на те підстав, для визнання їх неправомірною вигодою повинен був перевищувати 1,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Вищезазначена ситуація мала декілька негативних наслідків. По-перше, тлумачення поняття «неправомірна вигода», надане в розділі XV Особливої частини КК України, ускладнювало процес усвідомлення поняття «неправомірна вигода», адже, буквально його аналізуючи, здавалося, що неправомірна вигода повинна обов'язково мати грошовий еквівалент. По-друге, існування вартісного обмеження було нічим іншим, як штучним звуженням антикорупційних заходів. Адже, незважаючи на те, що працівники підприємств, установ чи організацій не є службовими особами, все ж їх підкуп є не менш несприятливим для публічних відносин, оскільки здійснюється в надзвичайно важливій сфері: сфері діяльності підприємств, установ та організацій, а також спрямований на пониження їх авторитету та завдання шкоди майновим інтересам громадян. Тому законодавчий крок щодо уніфікації визначення поняття «неправомірна вигода» в кримінальному законі України, безумовно, – позитивний. Проте, вирішивши одну проблему, законодавець створив іншу. Ми переконані, що більш доречним було б взяти за приклад



тлумачення «офіційного документа» (наведене в ст. 358, для цієї статті, а також статей 357 і 366 КК України), давши визначення «неправомірної вигоди» у примітці до ст. 354 КК України, зазначивши, що ним необхідно оперувати у статтях 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3 та 370 КК України.

Щодо перспективи надання визначення «неправомірної вигоди» у ст. 160 КК України, тобто де вона вперше згадується в КК України, то, на нашу думку, це є недоречним із декількох причин. По-перше, в такому разі нівелюється значення конституційних прав громадян, зокрема, активного виборчого права, адже його пропонується розглядати поряд із державним управлінням, службовою чи професійною діяльністю. По-друге, зміст цього поняття не є тотожним тому, що запропоноване у ст. 354 КК України та ст. 364-1 КК України (містить поняття «кошти», а не «грошові кошти», не містить поняття «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру»). По-третє, у визначенні, поданому в розділі V Особливої частини КК України, на відміну від визначень у XV і XVII розділах, наявне вартісне застереження 3 % розміру мінімальної заробітної плати.

Важливим для кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є неправомірна вигода, є й відмежування протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369-3 КК України) від порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням



офіційним спортивним змаганням» (ст. 172-9<sup>1</sup> КУпАП). Так, основною відмінністю є характер завданої шкоди. Щодо характеристики складу аналізованих правопорушень, то об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг щодо запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань, а об'єктом адміністративного правопорушення – суспільні відносини, у сфері запобігання корупційним правопорушенням на результати офіційних спортивних змагань. Предметом і злочину, і адміністративного правопорушення є неправомірна вигода, для настання адміністративної відповідальності її розмір не повинен перевищувати двадцяти мінімальних заробітних плат. Щодо предмета злочину, то розмір неправомірної вигоди для настання кримінальної відповідальності за ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України законодавцем не окреслений, а для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 369-3 КК України він повинен перевищувати двадцять мінімальних заробітних плат.

З об'єктивної сторони злочин характеризується впливом на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу в змову щодо результатів офіційного спортивного змагання, а також у вчиненні вказаних дій щодо неповнолітнього або повторно та в порушенні заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням. Щодо

понятійно-категоріального апарату об'єктивної сторони складу аналізованого злочину, то ст. 1 ЗУ «Про фізичну культуру і спорт» визначає спортивне змагання як захід, який проводить організатор спортивних заходів для порівняння досягнень спортсменів та визначення переможців відповідно до правил спортивних змагань із видів спорту та затвердженого організатором спортивних заходів положення (регламенту) про ці змагання, що відповідає визначеним центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, вимогам [249]. Спортивні змагання можуть бути неофіційними та офіційними, тобто такими, що передбачені Єдиним календарним планом фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів України, які проводять уповноважені організатори спортивних змагань з метою визначення переможців згідно з правилами спортивних змагань для відповідного виду спорту, визнаного в Україні, та положенням (регламентом) про це змагання [202]. Щодо поняття «маніпулювання», то ним є процес впливу за допомогою певних засобів на свідомість, почуття, психіку, волю людини з метою зміни її стереотипів мислення й поведінки [318, с. 12], а маніпулюванням в офіційному спортивному змаганні є умисне вчинення корупційного правопорушення, спрямованого на некоректні зміни ходу спортивного змагання чи його результату шляхом повного або часткового виключення непередбачуваного характеру змагань і досягнення наперед визначеного їх наслідку, з метою отримання

будь-якої неправомірної переваги для себе або для інших [202]. Принциповим є з'ясування правової природи поняття «ставки на спорт», адже з огляду на юридичний зміст та значення ставок на спорт для складу злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 369-3 КК України, в перспективі вони повинні бути визнані предметом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Це поняття тлумачиться в ст. 1 ЗУ «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», відповідно до якої ставками на спорт є будь-яке парі із залученням грошових ставок в очікуванні виграшу в грошовому вираженні з урахуванням майбутнього і невизначеного перебігу подій, пов'язаних з офіційним спортивним змаганням та його результатами [202]. Адміністративне правопорушення з об'єктивної сторони характеризується порушенням заборони розміщення ставок на спорт зацікавленими сторонами офіційного спортивного змагання, в якому вони беруть участь, з одержанням за це неправомірної вигоди розміром, що не перевищує двадцяти мінімальних заробітних плат та тією самою дією, вчиненою особою, яку впродовж року було піддано адміністративному стягненню за це порушення.

Щодо суб'єкта, то для обох правопорушень він є спеціальним, тобто спортсмени (фізичні особи, які систематично займаються певними видами спорту, визнаними в Україні, та беруть участь у спортивних заходах), особи допоміжного спортивного персоналу,

які беруть участь у спортивному змаганні (будь-які тренери, наставники, менеджери, агенти, працівники команди, офіційні особи команди, медичний та інший персонал, що обслуговує або лікує спортсменів, які беруть участь або готуються до спортивних змагань) та посадові особи у сфері спорту (власники, акціонери, керівники чи працівники юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання; керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання) [202]. Крім того, суб'єктом злочину може бути і загальний, зокрема у разі надання неправомірної вигоди. Із суб'єктивної сторони правопорушення характеризуються прямим умислом та метою (одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи).

Отже, підставами для відмежування протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369-3 КК України) від порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172-9<sup>1</sup> КУпАП), є характер шкоди, предмет та об'єктивна сторона складу правопорушень.

Принциповим питанням під час кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предмет яких – неправомірна вигода, є кваліфікація дій особи, якщо предметом неправомірної вигоди було майно, що не може перебувати у власності громадян, об'єднань

громадян, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України або для якого передбачений спеціальний порядок набуття права власності. Адже особливою підставою класифікації майна є його оборотоздатність, зокрема, воно може вільно перебувати в цивільному обороті, бути обмеженим у цивільному обороті (вогнепальна гладкоствольна зброя, вогнепальна мисливська нарізна зброя, газові пістолети, радіоактивні речовини тощо) та бути вилученим із цивільного обороту (вибухові речовини і засоби вибуху, бойові отруйні речовини, наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря), спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації тощо) [241]. З огляду на вищезазначене вважаємо, що, по-перше, у разі одержання службовою особою неправомірної вигоди у вигляді зброї, зокрема вогнепальної, такі дії необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів: ч. 1 ст. 263 КК України і ч. 1 ст. 368 КК України; по-друге, у разі надання неправомірної вигоди у вигляді наркотичних речовин такі дії потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів: ч. 1 ст. 307 КК України і ч. 1 ст. 369 КК України. Аналогічно необхідно вирішувати питання щодо кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є неправомірна вигода у вигляді іншого майна, обмеженого або вилученого з цивільного обороту.

З огляду на вищевикладене неправомірна вигода як предмет більшості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, істотно впливає на кваліфікацію цих злочинів.

### **3.2. Кваліфікація злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є офіційний документ**

Дослідження кримінально-правового значення неправомірної вигоди як предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, для кваліфікації цих злочинів засвідчило наявність декількох неоднозначних аспектів, тому доцільним є й установлення кримінально-правового значення офіційного документа для кваліфікації службового підроблення.

Так, на кваліфікацію службового підроблення впливає широкий перелік документів, які можна визнати офіційними. Цей факт на практиці призводить до помилок у частині визначення предмета злочину, передбаченого ст. 366 КК України. Тому ми вважаємо, що правоохоронним та судовим органам доцільно здійснювати більш детальний як поточний, так і річний моніторинг предметів службового підроблення, визначаючи найбільш поширені. Такий аналіз дозволить спростити правозастосування та стане одним з

ефективних превентивних заходів у боротьбі зі службовим підробленням.

На нашу думку, незважаючи на те, що поняття «офіційний документ» є збірним, у судовій практиці можна виділити ті офіційні документи, які найчастіше стають предметами службового підроблення. Пропонуємо всі офіційні документи як предмети злочину, передбаченого ст. 366 КК України, диференціювати за сферою походження на дві групи. Перша – це *предмети службового підроблення в публічній сфері*. Одним з офіційних документів, що досить часто зазнає службового підроблення у цій сфері, є *табелі обліку робочого часу*. Наприклад, Комунарським районним судом міста Запоріжжя було встановлено, що Особа 1, працюючи на посаді завідувача дошкільного навчального закладу комбінованого типу № 262 «Олімпієць», вносила завідомо неправдиві відомості до табелів обліку робочого часу осіб, які фактично не працювали в навчальному закладі. Унаслідок таких дій їм безпідставно нараховували трудовий стаж та заробітну плату. У результаті укладення мирової угоди з прокурором Особу 1 було визнано винною за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України [49].

Крім табелів обліку робочого часу, предметом службового підроблення в публічній сфері нерідко стають документи, які пов'язані не з основною діяльністю публічних підприємств, установ та організацій, а з господарсько-правовою. Зокрема, Верховинським районним судом Івано-Франківської області

Особу 1, завідувача складу відділу освіти Верховинської районної державної адміністрації, було засуджено за службове підроблення *накладних*. Злочинні дії Особи 1 полягали у фіктивному посвідченні накладної до договору постачання продуктів харчування для відділу освіти Верховинської райдержадміністрації, яке фактично не відбулося [41].

Предметом службового підроблення також часто стають й *офіційні документи, розроблені органами досудового розслідування*. Так, Солом'янським районним судом міста Києва було встановлено, що Особа 1, працюючи на посаді оперуповноваженого відділення розкриття злочинів проти особи Солом'янського районного управління Головного управління МВС України в місті Києві, постійно здійснюючи функції представника влади і будучи службовою особою, перебуваючи на своєму робочому місці, внесла завідомо неправдиві відомості до запиту № 50/2272 Солом'янського районного управління Головного управління МВС України в місті Києві від 22 лютого 2012 р. щодо належності номерів мобільного зв'язку: НОМЕР\_1, НОМЕР\_2, НОМЕР\_3 Особі 2. Зокрема, підробленими виявились як інформація у запиті, так і підпис начальника Солом'янського районного управління Головного управління МВС України в місті Києві [52].

Поширеним предметом службового підроблення є й *протоколи про адміністративні правопорушення*. Наприклад, Центральноміським районним судом міста Горлівки Донецької області було встановлено, що Особа 1, працюючи на посаді головного



державного податкового ревізора-інспектора відділу перевірок фінансових установ та контролю за операціями у сфері зовнішньоекономічної діяльності управління податкового контролю Горлівської об'єднаної державної податкової інспекції Донецької області Державної податкової служби, будучи державним службовцем, представником влади, працівником правоохоронного органу, навмисно з метою покращання показників своєї службової діяльності та своєчасності направлення до судових органів протоколів про адміністративні правопорушення внесла до офіційного документа – протоколу про адміністративне правопорушення – завідомо неправдиві відомості. Крім того, Особа 1, продовжуючи реалізовувати свій злочинний намір, склала й акт відмови Особи 2 від підпису протоколу про адміністративне правопорушення. З метою надання вищезазначеному акту достовірності Особа 1 вписала в нього як свідків Особу 4 та Особу 5, які підписали акт [54].

Що ж до другої групи, то ними є *приватноправові офіційні документи*. У процесі діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців переважно мають місце службові підроблення трьох видів офіційних документів: господарсько-правових договорів, додатків до господарсько-правових договорів (накладних, актів прийняття-передачі тощо) та довідок про заробітну плату. Прикладом службового підроблення *господарсько-правових договорів та додатків до них* є вирок Монастириського районного суду Тернопільської області, згідно з яким приватного підприємця,

Особу 1, було засуджено за службове підроблення, предметом якого став договір зберігання кам'яного вугілля та акт прийняття-передачі кам'яного вугілля на зберігання. Зокрема, злочинні дії полягали в тому, що Особою 1 та Особою 2 було складено, підписано та засвідчено печатками завідомо фіктивний господарсько-правовий договір та додаток до нього [51].

Щодо прикладу службового підроблення *довідки про заробітну плату*, то Жовтневим районним судом міста Маріуполя було встановлено, що підсудні Особа 1 та Особа 2, будучи посадовими особами (головним бухгалтером та головним інженером житлово-комунального підприємства «Житловик»), умисно, переслідуючи мету складання та видачі завідомо неправдивих офіційних документів, а також внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, склали завідомо неправдивий офіційний документ – довідку про середню заробітну платню на ім'я матері підсудної Особи 2 – директора житлово-комунального підприємства «Житловик» Особи 3. До того ж підсудна Особа 2 внесла до офіційного документа завідомо неправдиві відомості про заробітну платню Особи 3, а підсудна Особа 1 підписала цю довідку. Після чого Особа 2 видала вищезазначену довідку Особі 3, яка в подальшому використала її у своїх цілях. За результатами дослідження всіх об'єктивних обставин кримінального провадження підсудних було визнано винними у скоєнні злочину, передбаченого ст. 366 КК України [46].

Необхідним є й встановлення правової природи пояснення особи під час прийняття заяви (повідомлення) про вчинення злочину. Адже в судовій практиці щодо цього питання існують дві взаємовиключні тенденції. Зокрема, суди, керуючись КПК України, який не визначає пояснення особи джерелом доказування через відсутність відповідних реквізитів, не визнають пояснення особи предметом службового підроблення [82, с. 34]. Таку позицію підтримують і вчені-процесуалісти, зокрема, П. П. Сердюков, який наголошує, що всі документи, які походять від громадян, є документами лише в загальному розумінні цього слова і не можуть бути доказами, а отже, і набувати статусу офіційних документів [274, с. 24]. Аналогічної думки додержуються й суди. Зокрема, вироком Дворічанського районного суду Харківської області Особу 1 було засуджено за ч. 1 ст. 366 КК України за те, що вона, будучи дільничним інспектором – службовою особою, нехтуючи своїми службовими обов'язками, склала фіктивні пояснення від імені громадян, після чого внесла постанову про відмову в порушенні кримінальної справи. Судом предметом службового підроблення було визнано лише постанову про відмову у відкритті кримінальної справи, а сфабриковані пояснення осіб такого статусу не набули [82, с. 35].

Інша точка зору ґрунтується на тезі, що офіційними документами можуть визнаватись і ті документи, що походять від приватних осіб, а саме: заяви та пояснення, які стали підставами для винесення процесуальних актів [82, с. 34], таких як постанова

про закриття кримінального провадження, постанова про зупинення кримінального провадження, протокол про адміністративне правопорушення тощо. На нашу думку, саме ця позиція відповідає дійсності та повинна бути взята за основу у процесі правозастосування. Адже згідно з нормативним визначенням офіційного документа, наданого в кримінальному законі, він повинен містити інформацію, яка підтверджує події (факти), які як спричинили, так і здатні спричинити наслідки правового характеру, тобто породити, змінити чи припинити певні правовідносини. Отже, пояснення особи необхідно визнавати офіційним документом, який спричиняє наслідки правового характеру. Аналогічної точки зору додержуються і більшість судів. Зокрема, вироком Жовтневого районного суду міста Луганська Особу 1 було засуджено за ч. 1 ст. 366 КК України за те, що вона, будучи дільничним інспектором – службовою особою, підробила протокол про адміністративне затримання Особи 2, а також сфальсифікувала пояснення від імені померлої та неіснуючої особи про вилучення в Особи 2 наркотичних речовин. У цьому разі предметом службового підроблення суд визнав не лише безпосередньо сам процесуальний документ, а й документ, який начебто став підтвердженням протиправної поведінки Особи 2 [82, с. 35].

Також необхідно зупинитися на відмежуванні службового підроблення (ст. 366 КК України) від суміжного складу злочину – підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи

використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України). Так, об'єктом злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 366 КК України, є суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, у частині складання, видання та посвідчення офіційних документів та посвідчення фактів, що мають юридичне значення, а предметом злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 358 КК України – встановлений законодавством порядок ведення, обігу та використання офіційних і деяких приватних документів (печаток, штампів, бланків, посвідчень), який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також прав і законних інтересів громадян, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення. Предмет злочину, передбачений ст. 358 КК України, є ширшим, ніж предмет злочину, передбачений ст. 366 КК України, та має декілька складових елементів.

Першою складовою предмета є документ. Другою – бланк, тобто аркуш паперу, на якому в друкованій заголовковій частині зазначається необхідна інформація про автора, вид документа тощо. Бланк документа ще не є документом, а лише певним плацдармом, основою для нього. Бланк стає документом лише після внесення на нього всіх необхідних реквізитів. У нормативних джерелах вирізняють такі групи бланків: по-перше, загальні бланки, тобто ті, в яких не зазначається назва; по-друге, бланки

конкретного виду документа, ті, що містять назву документа; по-третє, бланки листів, по-четверте, бланки документів суворого обліку [223]. До останніх належать бланки документів, що засвідчують особу, освіту, трудовий стаж; проїзні документи, знаки поштової сплати, документи, що обслуговують грошовий обіг, бланки білетів тиражних та миттєвих лотерей [221]. На нашу думку, за незаконні дії з бланками суворого обліку, зважаючи на їх суспільне значення, порівняно з незаконними діями з іншими різновидами бланків, законодавством повинна бути передбачена більш сувора відповідальність.

Третім складовим елементом предмета підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів є печатка, тобто спеціальний пристрій із нарізними знаками для відтисків (відбитків) їх на сургучі, воску, папері тощо з метою надання документу достовірності, автентичності та юридичної сили [118, с. 751]. Печатки можуть виготовляти з різних матеріалів, наприклад, металу, пластмаси, дерева, гуми тощо. Іноді, крім поділу печаток за матеріалом виготовлення, їх розрізняють і за механізмом дії. Відповідно до останнього критерію бувають так звані «сухі печатки», відбиток якими здійснюють шляхом сильного тиску, та «мокрі печатки», для виготовлення відтиску яких використовують рідку речовину.

Наступним елементом предмета злочину, передбаченого

ст. 358 КК України, що за своєю природою подібний до печатки, є штамп. Деякі науковці, зокрема, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, взагалі не відмежовують поняття «печатка» та «штамп», наголошуючи, що вони є спеціальними формами, на яких містяться рельєфні або заглиблені дзеркальні відображення текстів, малюнків, інших позначок і які призначені для отримання відбитків на певних матеріалах [157, с. 1025]. Однак, на нашу думку, хоча печатка і штамп у певних аспектах достатньо подібні, все ж співвідносяться як загальне і конкретне. Так, штамп є різновидом печатки і на відміну від останньої штамп містить більший обсяг інформації.

П'ятою складовою предмета досліджуваного злочину є офіційний документ. Особливе місце у структурі предмета підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів має останній елемент – посвідчення особи. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та В. І. Тютюгін посвідченням називають документ, що посвідчує (підтверджує) особистість власника, його право та (або) правовий статус, виданий (виготовлений) для використання [118, с. 756]. Натомість П. Ю. Летніков звертає увагу і на офіційну природу посвідчення [139, с. 17]. На нашу думку, його позиція є більш виправданою, адже акцентує увагу на тому, що посвідчення особи посвідчує певний юридичний факт. Важливим є те, що законодавець виокремлює посвідчення особи з широкого переліку

офіційних документів, тим самим наголошуючи на його значущості.

У чинному законодавстві України передбачені посвідчення для різних цілей: по-перше, ті, що посвідчують статус особи (паспорт громадянина України, дипломатичний паспорт України); по-друге, офіційні документи, які, крім посвідчення особи, підтверджують і її спеціальний статус (посвідчення водія, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон); по-третє, офіційні документи, які видають у зв'язку з виконанням службових чи професійних обов'язків (службове посвідчення працівника прокуратури); по-четверте, посвідчення, які є підтвердженням певних прав громадян (пенсійне посвідчення, посвідчення особи, яка є дитиною-інвалідом). Крім того, посвідчення можуть бути як безстроковими, так і з обмеженим терміном дії.

Шостою складовою предмета досліджуваного злочину є завідомо підроблений документ – тобто документ, зміст та/або форма якого були повністю та/або частково виправлені, спотворені тощо. Документ стає підробленим, зазнаючи злочинного впливу, тому підроблений документ ззовні може відповідати всім вимогам, встановленим для справжнього документа, однак бути фальшивим за своїм сутнісним наповненням і навпаки.

Об'єктивна сторона підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів полягає в підробленні посвідчення або іншого офіційного документа з метою використання його підроблювачем чи іншою



особою або збут такого документа, а також виготовленні підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, інших офіційних печаток, штампів чи бланків із тією самою метою або їх збут, а також складанні чи виданні завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків; підробленні з метою використання або збуту посвідчень, інших офіційних документів, що складені у визначеній законом формі та містять передбачені законом реквізити; виготовленні підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків з метою їх збуту або їх збут чи збут завідомо підроблених офіційних документів, зокрема особистих документів особи; використанні завідомо підробленого документа. Об'єктивна сторона службового підроблення полягає у виданні службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесенні до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, іншому підробленні офіційних документів [117]. Обов'язковою умовою застосування останньої правової норми також є факт протиправного використання службовою особою для вчинення злочинного діяння наданої їй влади або службового становища [323, с. 15].

Суб'єкт злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 366 КК України, є спеціальним (службова особа), у той час як суб'єкт злочину, відповідальність за вчинення якого

передбачена ст. 358 КК України, є загальним. Суб'єктивна сторона обох аналізованих злочинів характеризується прямим умислом.

Отже, першою ознакою розмежування предметів службового підроблення і підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів є предмет злочину. Другим кроком у процесі розмежування, після того як ми відокремимо всі інші предмети злочину і залишаться лише офіційний документи, посвідчення особи як різновид офіційного документа та завідомо підроблений документ, є відмежування на основі об'єкта та об'єктивної сторони, які, як і у випадку з предметом злочину, в ст. 358 КК України є більш широким. Третім, завершальним етапом розмежування стане відмежування за суб'єктом злочину. Так, суб'єкт службового підроблення – спеціальний (службова особа), на відміну від суб'єкта підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів, яким є загальний.

Принциповою є і кваліфікація дій особи, вчинених у сукупності. Так, незважаючи на те, що службове підроблення традиційно розглядають як спеціальний різновид зловживання владою або службовим становищем [60, с. 138], усе ж кваліфікувати дії особи у випадках вчинення дій, передбачених у диспозиціях статей 364 та 366 КК України, необхідно без «поглинання» службового підроблення зловживання владою і службовим становищем. Зокрема, Виноградівським районним

судом Закарпатської області було встановлено, що Особа 3, обіймаючи посаду Олешницького сільського голови, діючи умисно, всупереч інтересам служби, зловживаючи своїм службовим становищем, достовірно знаючи, що землі в межах населеного пункту села Олешник Виноградівського району відносять до категорії земель сільськогосподарського призначення і не переведені до категорії земель житлової та громадської забудови, в інтересах третіх осіб, винесла на розгляд сесій сільської ради заяви мешканців села Олешник про виділення та надання їм земельних ділянок для будівництва та обслуговування житлових будинків, господарських споруд та гаражного будівництва на земельній ділянці, розміщеній у межах населеного пункту села Олешник Виноградівського району Закарпатської області. Згодом Особа 3 підписала та завірила печаткою сільської ради рішення сесій за результатами розгляду зазначених заяв. На підставі рішення Олешницької сільської ради громадянам було виділено у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення, які вони мали намір використовувати для житлової забудови. Враховуючи всі обставини провадження, суд визнав Особу 3 винною за фактом вчинення сукупності злочинів: зловживання владою і службовим становищем та службового підроблення [44].

У випадках, якщо службове підроблення здійснюється з корисливою метою – заволодіння чужим майном, шляхом зловживання службовим становищем, дії винного необхідно також кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених у статтях 191

та 366 КК України. Так, Веселівським районним судом Запорізької області було встановлено, що Особа 2, директор комунального підприємства «Новоолександрівець 1» Веселівського району Запорізької області, діючи навмисно, зловживаючи своїм службовим становищем, підписав та завірив печаткою комунального підприємства «Новоолександрівець 1» акт приймання виконаних робіт, у якому були зазначені завідомо неправдиві відомості про факт завершення виконання реконструкції житлового фонду, однак у дійсності зазначені роботи взагалі не були виконані. Згодом цей акт прийняття-виконання робіт Веселівською селищною радою був наданий до Управління державного казначейства у Веселівському районі Запорізької області для перерахування комунальним підприємством коштів за начебто виконані в повному обсязі роботи з реконструкції житлового фонду. Того самого дня зазначені кошти були перераховані й у подальшому частково використанні на господарські потреби підприємства, а частково – на реконструкцію житлового фонду. На підставі цього судом Особу 2 було засуджено як за вчинення службового підроблення, так і за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [42].

На противагу цьому, наприклад, Калінінським районним судом міста Донецька було встановлено, що на території міста Жданівки Донецької області Особа 1, працюючи головним бухгалтером приватного підприємства «Фортеця Сервіс», будучи посадовою

особою, вчинила службове підроблення, шляхом внесення до офіційного документа завідомо неправдивих відомостей та видала цей документ невстановленим особам, а саме: за грошову винагороду склала довідки, видані від імені приватного підприємства «Фортеця Сервіс» про факт працевлаштування та розмір заробітної плати за останні шість місяців. Ці довідки були завідомо неправдивими, адже зазначені в них особи на даному підприємстві ніколи не працювали й відповідно не отримували заробітну плату. Окрім складання цих довідок, Особа 1 також їх підписала: як від свого імені, так і шляхом підроблення підпису директора приватного підприємства. Більше того, Особа 1 засвідчила довідки печаткою приватного підприємства «Фортеця Сервіс», яка знаходилась у її віданні [48]. На жаль, дослідивши всі обставини провадження, Особу 1 судом було визнано винною лише за фактом вчинення службового підроблення, однак, на нашу думку, у діях Особи 1 також вбачаються ознаки підкупу службової особи приватного права. Так, складання неправдивих документів у цьому разі супроводжувалося й передаванням неправомірної вигоди головному бухгалтеру приватного підприємства «Фортеця Сервіс». Тобто за таких обставин дії Особи 1 необхідно було кваліфікувати за сукупністю двох злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: ч. 1 ст. 366 КК України і ч. 3 ст. 368-3 КК України.

Проблемним є й відмежування офіційного документа як засобу вчинення злочину від офіційного документа – предмета злочину. Адже під час вчинення деяких злочинів предмет злочину може трансформуватися в знаряддя злочину, а в деяких випадках предмет злочину одночасно є і його знаряддям або засобом учинення [130, с. 54]. Наприклад, у 2011 р. Заводським районним судом міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області було встановлено, що Особа 1, приватний підприємець і директор товариства з обмеженою відповідальністю «Фентазіленд», реалізуючи свій злочинний намір, спрямований на отримання кредиту на придбання нерухомості, склала завідомо неправдивий документ – довідку про заробітну плату на своє ім'я, в яку внесла завідомо неправдиві відомості про розмір своєї заробітної плати за період із лютого по липень 2008 р. Згодом, продовжуючи реалізовувати свій злочинний намір, спрямований на отримання кредиту на придбання нерухомості, Особа 2 надала цю фіктивну довідку про доходи в Акціонерний комерційний банк «Укрсоцбанк», на підставі чого між банком та Особою 2 було укладено кредитний договір. Вироком суду Особу 1 було визнано винною у вчиненні службового підроблення [47].

Аналогічно було вирішено і справу з обвинувачення Ж. О., директора приватного підприємства, який, використовуючи своє службове становище, з корисливих спонукань, знаючи, що приватне підприємство не має найманих працівників, не отримує прибутку та не виплачує заробітну плату, підробив офіційні

документи – довідки про заробітну плату на ім'я К. Н., К. С., Л. Г., Ж. Н. та на власне, на підставі яких отримав у кредитній спілці кредити на загальну суму 80 000,00 гривень, які згодом використав для здійснення фінансово-господарської діяльності приватного підприємства. Ухвалою колегії суддів Судової палати з кримінальних справ Верховного Суду України Ж. О. було засуджено за ст. 366 КК України [304].

На нашу думку, така правозастосовна практика нівелювала теоретичне вчення про відмежування предмета та засобу вчинення злочину, адже у вищевказаних діях Особи 1 та Ж. О., безумовно, офіційний документ був не лише предметом злочинного діяння, а, отже, й кваліфікувати їхні дії необхідно було за сукупністю злочинів. З ухваленням 22 вересня 2011 р. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» вчинення таких дій повинно було кваліфікуватися за сукупністю статей 222 та 366 КК України. Зокрема, Коростишівським районним судом Житомирської області Особу 1, директора приватного підприємства «Лідія», було засуджено за фактом вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 222 і ч. 1 ст. 366 КК України за те, що Особа 1, діючи умисно, власноруч заповнила бланк довідки про доходи на ім'я своєї онуки Особи 2, до якої внесла неправдиві відомості про те, що остання, нібито, будучи офіційно працевлаштованою в приватному підприємстві «Лідія» на посаді гравюра-художника із серпня 2011 до січень 2012 р. отримувала



заробітну плату щомісячно сумою 2 422 гривні. Після складання завідомо підробленого офіційного документа Особа 1 підписала та завірила його печатками приватного підприємства «Лідія». Крім того, Особа 1, продовжуючи свої умисні злочинні дії, перебуваючи у приміщенні відділення Публічного акціонерного товариства «Імексбанк», підтвердила фіктивні відомості, відображені в довідці, шляхом введення кредитного інспектора в оману, для незаконного отримання кредиту Особою 2, у результаті чого Особі 2 банком було надано кредит [50].

З огляду на вищезазначене, офіційний документ наділений як аспектами, що здатні спростити процес кваліфікації службового підроблення, так і ускладнити його.

### **3.3. Кваліфікація злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предметом яких є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування**

Новелізація антикорупційного та кримінального законодавства поняттям «неправомірна вигода» та оновлення змісту поняття «офіційний документ» спричинили чимало проблемних аспектів у процесі кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Однак замість їх усунення динамічні соціальні та політичні перетворення, які відбулися в Україні впродовж 2014 р., змусили



законодавця змінити тенденції розвитку кримінального закону [313, с. 6] та серед іншого призвели до криміналізації декларування недостовірної інформації, предметом якого, як вже наголошувалось, є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Кримінально-правове значення цього предмета злочину, як і решти предметів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, також має низку аспектів, що впливають на кваліфікацію декларування недостовірної інформації.

Перший із них полягає у відсутності чіткої методології розмежування поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» з поняттями «податкова звітність» і «податкова декларація». Вважаємо, що найзагальнішим з усіх вищевикреслених понять є поняття «податкова звітність». У ПК України відсутнє тлумачення цієї категорії, однак подається перелік її складових: податкова декларація, митна декларація, розрахунки, звіти про використання доходів (прибутків) неприбуткових організацій, фінансова звітність [181].

Аналогічна ситуація і в низці зарубіжних країн, зокрема, в ПК Грузії розділ V «Податкова звітність» підрозділ XII «Облік об'єктів оподаткування і податкова звітність» містить лише визначення податкової декларації. У ПК Туркменістану в розділі IV «Нарахування та сплата податку» підрозділі «Облік і звітність»

ст. 30 «Податкова декларація» зазначено безпосередньо її трактування. А в ПК Російської Федерації з'ясовано поняття «податкова декларація» в розділі V «Податкова декларація і податковий контроль» підрозділі 13 «Податкова декларація» [137, с. 301].

У наукових джерелах «податковою звітністю», зазвичай називають документацію, що містить інформацію про розрахунок податкового зобов'язання, на підставі якої здійснюється нарахування та/або сплата податку, збору (обов'язкового платежу), що підлягає сплаті до бюджету чи державних цільових фондів у встановлені законодавством терміни, що подається платником податків (податковим агентом) у податкові органи [174, с. 175]. Натомість О. В. Лега аналізує зазначену категорію крізь призму її елементів, вказуючи, що податкова звітність – це документ платника податків, який включає розрахунки, податкові декларації з кожного виду податку та іншого обов'язкового платежу, додатки до розрахунків і податкових декларацій, які складаються за затвердженими відповідними формами [137, с. 302].

Ми вважаємо, що поняття «податкова звітність» є опорним, вихідним для утворення поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування», однак, як зауважує, Р. Г. Браславський, все-таки їх необхідно розмежовувати [29, с. 136]. Так, основною відмінністю є те, що «податкова звітність» є збірним, складним поняттям, у той час як поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій

держави чи місцевого самоврядування» – одиничним. Крім того, розрізнявальною ознакою є й ціль подання даних документів. Адже податкова звітність має на меті завершити цикл виконання податкового обов'язку, шляхом складання й подання певних, передбачених законом документів, у той час як декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, є проявом антикорупційного фінансового контролю і її основне завдання – попередження корупційних проявів та підвищення прозорості влади для забезпечення додержання конституційних прав і свобод громадян, законності в усіх сферах життєдіяльності держави.

Щодо поняття «податкова декларація», то з огляду на вищевикладене – це елемент податкової звітності, а також згідно зі ст. 46 ПК України документ, що подається платником податків (зокрема, відокремленим підрозділом у випадках, визначених цим Кодексом) органу контролю у терміни, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку [181].

Спільною рисою для податкової декларації і декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є те, що вони обидві є документами з імперативно визначеними формами та реквізитами. Однак якщо форма першої встановлюється центральним органом виконавчої влади, що

забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, і здебільшого має характер розрахунку, відповідно до якого повинна бути забезпечена обґрунтована методика розрахунку бази оподаткування за даними бухгалтерського обліку; точність і достовірність визначення податкового зобов'язання; формування податкової звітності [136, с. 415], то форма антикорупційної декларації, як вже зазначалося, затверджена ЗУ «Про запобігання корупції» і покликана якомога детальніше описати доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру суб'єктів декларування.

Друга підстава розмежування досліджуваних понять – це характер інформації, що зазначається в деклараціях. Так, у податковій декларації подають відомості, необхідні для забезпечення адміністрування податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – дані, спрямовані на забезпечення відкритості й прозорості у сфері функціонування публічної служби, а також на доведення факту співвимірності доходів, витрат і способу життя підконтрольних суб'єктів.

Третя підстава відмежування – суб'єкти, які повинні подавати вищезазначені декларації. Суб'єктами податкового декларування є юридичні особи (їх відокремлені підрозділи) та фізичні особи, як резиденти, так і нерезиденти. Суб'єктами антикорупційного декларування є ті особи, які займають посади відповідно до законодавчого переліку. Крім того, визначальною рисою суб'єктів податкового декларування є наявність (передача) об'єктів

оподаткування або ж провадження діяльності (операцій), що є об'єктом оподаткування згідно з податковим законодавством, натомість суб'єкти антикорупційного декларування повинні декларувати свої доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру на підставі належності до групи публічних службовців.

І насамкінець, різняться в цих документах і суб'єкти, які уповноважені здійснювати їх аналіз і перевірку. Адже податкові декларації подаються до територіальних управлінь державної фіскальної служби, а антикорупційні декларації піддаються вдвічі посиленому контролю (як із боку фіскальних органів, так і з боку Національного агентства з питань запобігання корупції).

Враховуючи вищевикладене, обидві декларації є елементами податкової звітності, а декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, ще й елементом фінансового антикорупційного контролю.

Важливим для кваліфікації декларування недостовірної інформації є встановлення правового режиму інформації, що міститься в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Адже згідно із законодавчими приписами антикорупційна декларація належить до відкритої інформації, тобто є відомостями, одержання, використання та поширення яких відповідно до законодавства не може бути обмежене; доступ до неї є безоплатним; користування здійснюється на свій розсуд, а відмова в доступі до неї – неможлива [131, с. 14]. Крім того, вона належить й до публічної інформації

(відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була одержана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених у ЗУ «Про доступ до публічної інформації») [198].

Однак у той самий час у ній зазначаються відомості, зокрема, щодо реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії та номера паспорта громадянина України, місця проживання, дати народження фізичних осіб, щодо яких зазначається інформація в декларації, місцезнаходження об'єктів, які наводяться в декларації (крім області, району, населеного пункту, де знаходиться об'єкт), що є інформацією з обмеженим доступом [204]. Взагалі інформація з обмеженим доступом у вузькому сенсі – це обмежені відомості [140, с. 47], а в широкому – відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, доступ до яких обмежено відповідно до законодавства України її власником або добросовісним користувачем (суб'єктом владних повноважень, фізичною або юридичною особою), у зв'язку з її особливою цінністю для них на законних підставах [12, с. 49].

Отже, на нашу думку, законодавчий припис, що персональні дані, зазначені в декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленій за формою і в

порядку, встановленими ЗУ «Про запобігання корупції», не належать до інформації з обмеженим доступом, крім відомостей, визначених ЗУ «Про засади запобігання корупції» [224], з одного боку, безперечно, є дієвим елементом антикорупційного фінансового контролю. Проте з іншого – порушує конституційні приписи. По-перше, ст. 21 Конституції України, згідно з якою всі люди є рівними у своїх правах та ст. 24 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають рівні конституційні права, однак фактично суб'єкти антикорупційного декларування не є рівними та мають звужені конституційні права, оскільки позбавляються права на захист персональних даних. По-друге, згідно зі ст. 31 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, зокрема в зв'язку з обробленням персональних даних, крім випадків, передбачених Конституцією України. По-третє, існування цього припису суперечить і ст. 64 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням терміну дії цих обмежень).

Більше того, як бути з громадськими організаціями чи іншими запитувачами інформації, які хоч і повинні діяти відповідно до букви закону, проте з огляду на відсутність нормативного регулювання правового режиму розміщення інформації в мережі



Інтернет можуть практично безкарно публікувати в ній будь-які персональні дані публічних службовців, зокрема й з антикорупційних декларацій. На нашу думку, створюючи правову норму, законодавець зобов'язаний створити й дієвий механізм її реалізації. Тому необхідно розробити правові механізми захисту інформації з обмеженим доступом як елемента публічної інформації (декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), оскільки доступ до неї може істотно порушити права окремих громадян. Зокрема, створити правову базу для утворення цілісної системи захисту такої інформації: підготовка кадрів і забезпечення додержання ними усіх необхідних правил; використання новітніх технологій збереження та захисту інформації тощо.

Також необхідно проаналізувати й тлумачення сутності поняття «недостовірна інформація». Насамперед необхідно зазначити, що цей термін є оцінним. Крім того, незрозумілим залишається вживання законодавцем у назві ст. 366-1 КК України поняття «недостовірна інформація», а в тексті цієї статті – поняття «недостовірні відомості». Звичайно, з огляду на законодавче визначення інформації, напевно, нормотворець оперує ними як синонімами, проте ми вважаємо, що доцільніше було б вживати наскрізні поняття.

На нашу думку, *недостовірною інформацією* в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, необхідно вважати розбіжності доходів і витрат



суб'єкта декларування (достатність офіційно отриманих доходів для придбання та/або утримання майна; неправдиві відомості щодо наявності та/або доходів від нерухомого майна, рухомого майна, корпоративних прав, нематеріальних активів, будь-яких інших доходів).

Крім того, ми переконані, що уповноважені органи повинні приділяти особливу увагу не лише питанням законності придбання (отримання) майна, а й питанням його утримання. Адже досить часто підконтрольні суб'єкти шляхом прямого порушення закону (зловживань) чи обходу закону (договір дарування, отримання спадку) «маскують» факт придбання майна. У той самий час приховати фактичне утримання такого майна набагато складніше.

До того ж на практиці стає досить складним відмежувати недостовірність від звичайної описки чи арифметичної помилки в антикорупційній декларації, що також може стати базисом для зловживань із боку органів фіскального контролю, антикорупційного запобігання і досудового розслідування та неминуче призведе до порушення прав громадян.

Доцільним є характеристика відмови члена сім'ї декларанта надати відомості про доходи. На нашу думку, вимога щодо надання членами сім'ї суб'єкта декларування інформації, необхідної для заповнення декларації, є неоднозначною, адже насамперед спрямована на виявлення будь-яких корупційних проявів, однак обмежує право на приватне життя. Ми вже зазначали, що характер праці публічного службовця вимагає від нього «відмовитися» від

права на захист персональних даних, однак чи правомірно поширювати цю вимогу і на членів його сім'ї? Згідно з ЗУ «Про запобігання корупції» в разі відмови члена сім'ї суб'єкта декларування надати будь-які відомості чи їх частину для заповнення декларації суб'єкт декларування зобов'язаний зазначити про це в декларації [204]. Водночас Державна фінансова інспекція у своєму роз'ясненні наголошує, що якщо один із членів сім'ї державного службовця відмовляється подавати відомості про свої доходи у звітному році (наприклад, один із подружжя після розлучення), державний службовець повинен звернутися до свого керівника та пояснити ситуацію. Якщо ж наявна інформація про місце роботи того, хто відмовляється добровільно подавати свої відомості, то установа, в якій працює державний службовець, може направити за місцем роботи такого члена сім'ї офіційний запит на отримання даних про доходи [84]. На нашу думку, цей припис фактично виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, адже суб'єкт декларування не здійснює подання неправдивих відомостей.

Проблемною видається й перевірка антикорупційних декларацій, оскільки, як уже зазначалося, вони піддаються посиленому контролю, як відомчому, так і громадському. Зі свого боку відомчий контроль здійснюється Державною фіскальною службою та Національним агентством із питань запобігання корупції і полягає в перевірці своєчасності подання декларацій,

правильності й повноті їх заповнення, а також арифметичному і логічному контролю. З огляду на предмет нашого дослідження науковий інтерес становлять арифметична та логічна перевірки. Перша з них передбачає встановлення достовірності даних, зазначених у декларації, тобто їх правдивості та повноти. Для з'ясування цих ознак уповноважені органи здійснюють аналіз наявної в органі контролю інформації (зокрема, податкової) щодо доходів, отриманих суб'єктом декларування, та порівняння її з відомостями про доходи, зазначеними в декларації, а також порівняння відомостей про зазначене в декларації нерухоме майно, транспортні засоби, кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, цінні папери, внески до статутного (складеного) капіталу товариства, підприємства, організації, фінансові зобов'язання з наявною в органі контролю інформацією про них із метою з'ясування достовірності та повноти їх відображення в декларації [216].

Друга перевірка полягає у встановленні логічності відомостей, зазначених у декларації. З цією метою органи контролю можуть одержати письмові пояснення та/або копій підтвердних документів від суб'єкта декларування, а також звертатись із запитом до державних органів, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, а також фізичних осіб [216].

Особливе місце в контексті одержання інформації від третіх осіб займає інформація, що становить банківську таємницю (відображена та задокументована на паперовому або електронному носії інформація з обмеженим законодавством доступом, яка містить будь-які відомості про клієнтів, одержанні фінансовою установою в процесі безпосереднього здійснення нею своєї діяльності, таємницю яких фінансова установа зобов'язана забезпечувати з метою захисту інтересів клієнтів [276, с. 13]), адже її одержання має умовний характер. Так, банківська таємниця, зокрема відомості щодо фінансово-економічного стану клієнтів, розкривається банками Національному агентству з питань запобігання корупції лише за рішенням суду. Ми вважаємо, що існування цієї умови цілком виправдане, адже інакше б нівелювалась ідея захищеності інформації в банківському секторі.

Крім відомчого контролю, антикорупційні декларації підлягають й громадському. Цей контроль здійснюють, по-перше, шляхом забезпечення загального, безперешкодного і цілодобового доступу до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції, що надається шляхом можливості перегляду, копіювання та роздрукування інформації, а також у вигляді набору даних (електронного документа), організованого у форматі, що дозволяє його автоматизоване оброблення електронними засобами (машинозчитування) з метою повторного

використання [204]. А, по-друге, шляхом надання можливості громадським організаціям і окремим громадянам звертатися з запитами про доступ до публічної інформації для отримання копій антикорупційних декларацій підконтрольних суб'єктів.

З огляду на вищевикладене посилений антикорупційний фінансовий контроль повинен забезпечити належну реалізацію запобігання корупції, однак на практиці, на нашу думку, може призвести до протилежного. Адже ймовірніше «подвійність» повноважень органів державної влади спричинить формальність виконання останніми своїх функцій і перекладанні відповідальності на інших. Тому з метою запобігання декларативності правової норми щодо перевірки антикорупційних декларацій законодавець повинен запровадити систему «єдиного контролю», віддавши ці повноваження Національному агентству з питань запобігання корупції, а щодо громадського контролю, то, як свідчить досвід західних демократій, він може стати найбільш дієвим у системі антикорупційних заходів.

Важливим є й відмежування декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) від порушення вимог щодо фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП). Основною відмінністю між аналізованими протиправними діяннями є характер шкоди, що для злочину завжди є істотною. Щодо решти підстав для відмежування, то з огляду на те, що предмет (декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), суб'єкт даних правопорушень (спеціальний

суб'єкт) та об'єкт (суспільні відносини у сфері запобігання корупції) – тотожні, вони не можуть бути взяті за основу під час кваліфікації діяння особи. Тобто відмежування необхідно здійснювати, спираючись, по-перше, на об'єктивну сторону діяння, адже для злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 366-1 КК України, – це подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої ЗУ «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації, а для адміністративного правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 172-6 КУпАП, – це несвоєчасне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента або про істотні зміни в майновому стані. По-друге, підставою для відмежування є й суб'єктивна сторона, що для злочину характеризується прямим умислом, а для адміністративного правопорушення – як прямим умислом, так і непрямим.

Отже, підставами для відмежування декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) від порушення вимог щодо фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП) є характер шкоди, об'єктивна та суб'єктивна сторони зазначених протиправних діянь.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що кримінально-правове значення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, проявляється в декількох аспектах, які можуть позначатися на процесі кваліфікації декларування недостовірної інформації.

## ВИСНОВКИ

Теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає в наданні системної й комплексної характеристики предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, і формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цьому контексті, які відповідають вимогам наукової новизни, мають теоретичне та практичне значення. Основні з них полягають у такому:

1. Історично теоретичне вчення про предмет злочину пройшло три періоди існування: 1) ототожнення поняття «предмет злочину» з поняттям «об'єкт злочину» (XIX століття – 1917 р.); 2) набуття поняттям «предмет злочину» класичного сенсу (1917–1991 рр.); 3) плюралізм наукових концепцій щодо юридичної природи «предмета злочину» (1991 р. – до сьогодні). Аналіз спеціальних літературних джерел кримінально-правової науки, що стосуються предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, продемонстрував відсутність комплексних досліджень із цієї тематики. Крім того, вивчення основних концепцій щодо сутності предмета злочину засвідчило, що більшість із них мають винятково теоретичний характер і не можуть бути практично реалізовані, особливо в контексті предмета злочинів у сфері службової



діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

2. Класифікація предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, здійснюється на основі трьох груп критеріїв. Перша група – це загальнофілософські: форма існування предмета злочину і форма визначення предмета злочину в кримінальному законі. Друга група – раціонально-філософські: зміст і обсяг поняття. Третя група – спеціалізовані критерії: сутність предмета злочинів, значення предмета для складу злочину і його сприяння процесу кваліфікації.

3. Вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, засвідчило, що в зарубіжних державах предметом злочину визнають не лише матеріальні утворення зовнішнього світу, а й так звані «ідеальні блага». Поняття, що позначають предмет корупційних злочинів в зарубіжних країнах, є різними: хабар, неправомірні переваги, вигоди тощо, спільним для більшості з них є їх комбінована природа (матеріальне і нематеріальне, грошове і негрошове вираження). Щодо пов'язаного з корупцією предмета злочинів, то в зарубіжних державах, порівняно з вітчизняним, перелік його різновидів є набагато ширшим; єдиним винятком є Республіка Білорусь, що називає предметом цих злочинів лише офіційний документ.

4. Поняття «неправомірна вигода» як предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, має два аспекти формування: історичний та міжнародно-правовий. Поняття «неправомірна вигода» є комплексним (перебуває на межі двох наук (економіки та юриспруденції) та системним (складається з декількох категорій (грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, обіцяють, пропонують, надають, одержують та вказівки на підставу отримання вигоди – без законних на те підстав).

5. Офіційний документ має шість основних ознак, наявність яких дозволяє визнати той чи інший офіційний документ предметом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Усі ці ознаки поділяються на дві групи: перша з них – це формальні ознаки (зміст, форма, реквізити та матеріальний носій), а друга – сутнісні ознаки (роль офіційного документа та суб'єкт, який його склав, видав чи посвідчив).

6. Поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» є законодавчою новелою, яка потребує нормативно-правового окреслення. Основними групами елементів декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є загальні відомості, відомості про майно та доходи, відомості про витрати і зобов'язання фінансового характеру та відомості про корпоративні права суб'єкта декларування.

7. Кримінально-правове значення неправомірної вигоди для кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, полягає: по-перше, в забезпеченні завершеності конструкцій складів цих злочинів, для цього важливим є визначення співвідношення неправомірної вигоди і корупції, відмежування «неправомірної вигоди» від суміжних понять («активи у значному розмірі», «подарунок» і «винагорода» («подяка») в матеріальному вигляді); усунення порушення принципу системності КК України; по-друге, у відмежуванні злочинного діяння (ст. 369-3 КК України) від незлочинного (ст. 172-9<sup>1</sup> КУпАП); по-третє, у сприянні повній кваліфікації дій особи, тому у випадках, якщо неправомірною вигодою є майно, що обмежене чи вилучене з цивільного обороту, необхідною є кваліфікація за сукупністю злочинів.

8. Кримінально-правове значення офіційного документа для кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, полягає: по-перше, у забезпеченні повноти конструкції складу службового підроблення, з цією метою необхідним є визначення переліку офіційних документів, що найчастіше зазнають службового підроблення, і визнання пояснення особи під час прийняття заяви

(повідомлення) про вчинення злочину різновидом офіційного документа; по-друге, у відмежуванні службового підроблення (ст. 366 КК України) від підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України); по-третє, у сприянні повній кваліфікації дій особи, тому необхідним є відмежування офіційного документа, предмета злочину (ст. 366 КК України) від офіційного документа – засобу вчинення злочину (ст. 222 КК України), а також запобігання поглинанню службового підроблення іншими злочинами, зокрема, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 364 КК України).

9. Кримінально-правове значення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, для кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, полягає, по-перше, в забезпеченні оптимальності складу декларування недостовірної інформації, для цього істотним є розмежування понять «податкова звітність», «податкова декларація» та «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», встановлення правового режиму інформації в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також тлумачення поняття «недостовірна інформація»; по-друге, в забезпеченні конструктивності складу декларування недостовірної

інформації й відповідно притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності, зокрема, в разі відмови члена сім'ї суб'єкта декларування надати відомості про його фінансовий стан та за умови наявності посиленого державного антикорупційного фінансового контролю.

10. На підставі дослідження предмета злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, запропоновано до законодавства внести такі доповнення:

– до КК України:

1) примітку 2 до статті 354 викласти так: *«Під неправомірною вигодою у статтях 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3 та 370 необхідно розуміти грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги (матеріального та/або нематеріального характеру, які мають як грошове, так і негрошове вираження)»;*

2) виключити примітку до статті 364-1;

3) доповнити ст. 366-1 приміткою 2 такого змісту: *«Під декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в цій статті необхідно розуміти офіційний документ, що подається: особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особами, які претендують на зайняття чи обрання на такі посади; особами, які звільняються з цих посад, компетентному органу, у встановлені законодавством терміни, на підставі яких*

*здійснюється моніторинг способу життя декларанта та фінансова перевірка його доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру»;*

4) примітку 2 до статті 368-2 викласти так: *«Під активами у значному розмірі у цій статті необхідно розуміти будь-які вигоди матеріального чи грошового характеру, розмір (вартість) яких удвічі або більше разів перевищує розмір доходу, зазначеного в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за відповідний період, поданій особою в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції»;*

– до Закону України «Про запобігання корупції»:

1) доповнити ст. 1 Закону визначеннями такого змісту:

*«переваги – умови, що створюють для конкретних осіб виключні права на що-небудь;*

*пільги – права особи на спрощене виконання або невиконання обов'язку взагалі, а також на отримання додаткових, порівняно з іншими особами, можливостей, які виникають в особи у зв'язку з її особливим професійним, соціальним статусом, віком чи гендерною належністю;*

*послуги – діяльність виконавця, спрямована на вчинення на користь замовника чи третіх осіб певних дій або утримання від їх вчинення;*

*майно – це будь-які активи (матеріальні та нематеріальні), виражені в речах, правах та обов'язках;*

*декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – це електронний офіційний документ, який заповнюють і подають особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особи, які претендують на зайняття чи обрання на такі посади; особи, які звільняються з цих посад, на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції у встановлені законодавством терміни, на підставі яких здійснюється моніторинг способу життя декларанта та фінансова перевірка його доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру»;*

2) у ст. 1 слова «неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав» замінити словами «неправомірна вигода – грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги (матеріального та/або нематеріального характеру, які мають як грошове, так і негрошове вираження)».

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акрам Трад Аль-Фаїз. Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / Акрам Трад Аль-Фаїз. – Київ, 2002. – 16 с.

2. Аль Халаса Ашраф. Поняття преступлення по уголовному праву Иордании : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Аль Халаса Ашраф. – Москва, 2003. – 26 с.

3. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посібник / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 342 с.

4. Анощенкова С. В. Уголовно-правовое учение о потерпевшем / С. В. Анощенкова. – Москва : Волтерс Клувер, 2006. – 248 с.

5. Апарова Т. В. Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / Т. В. Апарова, М. А. Игнатова, А. А. Меньших ; отв. ред. Ф. М. Решетников. – Москва : Юрид. лит., 1994. – 128 с.

6. Аполинская Н. В. Определение вещи как объекта гражданского права Российской Федерации [Электронный ресурс] /



Н. В. Аполинская // Сибирский юридический вестник. – 2002. – № 1. – С. 25–28. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1115284>.

7. Артюнов В. Х. Логіка : навч.-метод. посібник для самоств. вивч. дисц. / В. Х. Артюнов, Д. П. Ктрик, В. М. Мішин. – Київ : КНЕУ, 2002. – 127 с.

8. Байлов А. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Основні склади злочинів за Розділом XVII Особливої частини КК : альбом схем / А. В. Байлов, Я. О. Лантінов. – Харків : Харків юридичний, 2012. – 32 с.

9. Банчук О. Запобігання і протидія корупції в органах місцевого самоврядування : практичний посібник / О. Банчук. – Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. – 88 с.

10. Баранов А. Словарь основных уголовно-правовых понятий и терминов [Электронный ресурс] / А. Баранов, П. Марфицин. – Режим доступа : <http://determiner.ru/dictionary/542/word/obektprestuplenija>.

11. Барсукова С. Ю. Коррупция: научные дебаты и российская реальность / С. Ю. Барсукова // Общественные науки и современность. – 2008. – № 5. – С. 36–47.

12. Баскаков В. Інформація з обмеженим доступом: поняття та ознаки / В. Баскаков // Актуальні проблеми державотворення : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 28 червня 2011 р.). – Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2011. – С. 47–49.

13. Батычко В. Т. Финансовое право : конспект лекций [Электронный ресурс] / В. Т. Батычко. – Таганрог : ТТИ ЮФУ, 2009. – Режим доступа : [http://www.aup.ru/books/m231/5\\_1.htm](http://www.aup.ru/books/m231/5_1.htm).

14. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Е. Батюкова. – Москва, 1995. – 23 с.

15. Беденко-Зваридчук О. Винагорода медичним працівникам та антикорупційне законодавство / О. Беденко-Зваридчук // Журнал головної медичної сестри. – 2012. – № 3. – С. 16–22.

16. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права (Общая и особенная части) / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев : Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. – 618 с.

17. Берднікова К. В. Удосконалення чинного антикорупційного законодавства та аналіз оновленої системи запобігання і протидії корупції в Україні / К. В. Берднікова // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 2 (8). – С. 31–38.

18. Беляев О. О. Політична економія [Електронний ресурс]: навч. посібник / О. О. Беляев, А. С. Бебело. – Київ : КНЕУ, 2001. – 328 с. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/258/50/>.

19. Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – Москва : Издательство «Юрлитинформ», 2006. – 184 с.

20. Бланк И. А. Управления активами и капиталом предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Ника-центр, Эльга, 2003. – 448 с.

21. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському та національному праві (змістовна характеристика) [Електронний ресурс] / Л. Л. Богачова // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 2. – Режим доступу : file:///C:/Users/Admin/Downloads/tipp\_2013\_2\_74%20(4).pdf.

22. Бондаренко О. Предмет служебных преступлений в государствах континентальной правовой семьи / О. Бондаренко // *Legea si Viata*. – 2014. – № 6/3. – С. 13–16.

23. Бондаренко О. С. Аналіз понятійного аспекту «безпредметних злочинів» у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг / О. С. Бондаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 9-2. – С. 57–59. – (Серія «Юриспруденція»).

24. Бондаренко О. С. Историчний аспект формування поняття «неправомірна вигода» / О. С. Бондаренко // Наукові праці Національного авіаційного університету «Повітряне і космічне право» : зб. наук. пр. – Київ : НАУ, 2014. – № 2 (31). – С. 20–23. – (Серія «Юридичний вісник»).

25. Бондаренко О. С. Класифікація предметів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг / О. С. Бондаренко // Науковий вісник

Ужгородського національного університету. – 2012. – № 20, ч. 1. – С. 20–22. – (Серія «Право»).

26. Бондаренко О. С. Поняття «неправомірної вигоди»: аналіз міжнародного та вітчизняного підходів / О. С. Бондаренко // Становлення та розвиток юридичної освіти в Національному авіаційному університеті : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 16 трав. 2013 р.). – Київ : ВД «Комп'ютерпрес», 2013. – С. 221–223.

27. Бондаренко О. С. Предмет «корупційних злочинів» / О. С. Бондаренко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 1 (32). – С. 154–156.

28. Бондаренко О. С. Проблеми співвідношення «неправомірної вигоди» і «хабара» в контексті новелізації Кримінального кодексу України / О. С. Бондаренко // Правові реформи в Україні: досвід, проблеми, перспективи : матеріали підсумкової наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 квіт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 8–10.

29. Браславський Р. Г. Критерії розмежування понять «податкова звітність» та «звітність про доходи і майно» [Електронний ресурс] / Р. Г. Браславський // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 136–139. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/FP\\_index.htm\\_2012\\_4\\_23%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/FP_index.htm_2012_4_23%20(2).pdf).

30. Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація корупційних діянь з врахуванням нового антикорупційного законодавства України [Електронний ресурс] / Л. П. Брич // Юридичний вісник

України. – 2010. – 8–11 травня. – № 19. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/229-kriminal-pravo/15021-2011-01-21-04-34-10.html>.

31. Бугайов В. А. Сущность объекта преступления в современном уголовном праве / В. А. Бугайов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 203–210. – (Серия «Юридические науки»).

32. Букалєрова Л. А. Официальные документы – предметы преступлений против порядка управления / Л. А. Букалєрова // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия: сборник научных трудов / Л. А. Букалєрова. – Саратов : Саратовский центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции «Сателлит», 2005. – С. 475–480.

33. Бухгалтерський облік : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 6.050100 «Облік і аудит» / за ред. д-ра екон. наук, проф. В. Ф. Максимової. – Одеса : ОНЕУ, 2013. – Ч. 1. – 462 с.

34. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31 июля 1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к кодексу : [http://www.consultant.ru/popular/budget/56\\_1.html#p117](http://www.consultant.ru/popular/budget/56_1.html#p117).

35. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості

Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 50–51. – Ст. 572. –  
Режим доступу до кодексу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

36. Великий тлумачний словник української мови / уклад.  
В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.

37. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста  
Дніпропетровська від 10 черв. 2016 р. № 58230582 [Електронний  
ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58230582>.

38. Вирок Апеляційного суду Львівської області від 19 листоп.  
2015 р. № 53623433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :  
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/53623433>.

39. Вирок Арцизького районного суду Одеської області  
12 берез. 2014 р. № 37645056 [Електронний ресурс]. – Режим  
доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37645056>.

40. Вирок Богородчанського районного суду Івано-  
Франківської області від 7 черв. 2016 р. № 58288319 [Електронний  
ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58288319>.

41. Вирок Верховинського районного суду Івано-  
Франківської області від 1 жовт. 2013 р. № 1-кп/340/72/13  
[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33846947>.

42. Вирок Веселівського районного суду Запорізької області від 7 трав. 2012 р. № 23895973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23895973>.

43. Вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області від 22 серп. 2016 р. № 59842300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59842300>.

44. Вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області від 25 трав. 2012 р. № 33635031 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33635031>.

45. Вирок Городоцького районного суду Хмельницької області від 28 трав. 2014 р. № 38935689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38935689>.

46. Вирок Жовтневого районного суду міста Маріуполь Донецької області від 3 лип. 2013 р. № 32172177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32172177>.

47. Вирок Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 21 листоп. 2011 р. № 30362326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30362326>.

48. Вирок Калінінського районного суду міста Донецька від 10 груд. 2012 р. № 29234587 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29234587>.

49. Вирок Комунарського районного суду міста Запоріжжя від 1 квіт. 2013 р. № 30373432 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30373432>.

50. Вирок Коростишивського районного суду Житомирської області від 11 жовт. 2013 р. № 35351748 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35351748>.

51. Вирок Монастирського районного суду Тернопільської області від 31 трав. 2013 р. № 31985513 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31985513>.

52. Вирок Солом'янського районного суду міста Києва від 1 жовт. 2012 р. № 26235169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26235169>.

53. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 10 черв. 2016 р. № 58235659 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58235659>.

54. Вирок Центральноміського районного суду міста Горлівки Донецької області від 18 лют. 2013 р. № 29386723 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29386723>.

55. Вирок Чернівецького районного суду Вінницької області від 23 груд. 2013 р. № 36709495 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36709495>.

56. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 17 квіт. 2013 р. [Електронний



ресурс]. – Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=46598](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46598).

57. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 18 черв. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?id=&pf3516=6308&skl=7](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6308&skl=7).

58. Вовк Д. О. Економіка і право: проблеми розуміння і співвідношення / О. Д. Вовк, І. А. Єфіменко // Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 135–146. – (Серія «Економічна теорія та право»).

59. Водопьянова В. А. Налоговые системы зарубежных стран [Электронный ресурс] : учебное пособие / В. А. Водопьянова, Т. В. Терентьева. – Москва : ИНФРА, 2008. – 356 с. – Режим доступа : [http://abc.vvsu.ru/Books/nalog\\_sis\\_zarub\\_stran/page0004.asp#hex27](http://abc.vvsu.ru/Books/nalog_sis_zarub_stran/page0004.asp#hex27).

60. Волженкин Б. В. Служебный подлог / Б. В. Волженкин. – Москва : Юристъ, 2000. – 368 с.

61. Воробей О. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навчально-методичний посібник / О. В. Воробей, І. М. Мельников, О. Г. Волошин. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 304 с.

62. Гарбазей Д. О. Незаконне збагачення: міжнародно-правовий аспект / Д. О. Гарбазей // Альманах міжнародного права. – 2014. – № 4. – С. 84–94.

63. Германское право. Часть 1. Гражданское уложение : пер. с нем. Серия: Современное зарубежное и международное частное право. – Москва : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 552 с.

64. Герцензон А. А. Уголовное право. Общая часть / А. А. Герцензон. – Москва, 1948. – 291 с.

65. Горошовський В. С. Правова природа органів виконавчої влади / В. С. Горошовський // Публічне право. – 2012. – № 3 (7). – С. 323–327.

66. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] ; ред. станом на 20 вер. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

67. Гринь О. Д. Характеристика предмета злочину неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби / О. Д. Гринь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – № 20, ч. 1. – С. 24–28. – (Серія «Право»).

68. Гричанин И. Квалификация подделки и использования подложных документов / И. Гричанин, Ю. Щиголев // Российская юстиция. – 1997. – № 11. – С. 37–38.

69. Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08

«Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Грудзур. – Київ, 2011. – 20 с.

70. Грудзур О. М. Об'єктивна сторона провокації хабара / О. М. Грудзур // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 22. – С. 258–266.

71. Гудзь Н. В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. / Н. В. Гудзь, П. Н. Денчук, Р. В. Романів. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Київ : Центр навчальної літератури, 2016. – 424 с.

72. Дагель П. С. Потерпевший в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Потерпевший от преступления : тематический сборник статей. – Владивосток, 1974. – С. 16–37.

73. Даценко Г. В. Вдосконалення складових елементів державного фінансового контролю в Україні / Г. В. Даценко // Вісник Чернігівського торгово-економічного інституту. Серія «Економічні науки». – 2013. – Вип. 2. – С. 254–257.

74. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою від 29 листоп. 1985 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_114](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114).

75. Дем'янчук Ю. В. Порівняльний аналіз протидії корупції в країнах Європейського Союзу / Ю. В. Дем'янчук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – 2014. – Т. 27 (66), № 3. – С. 113–118. – (Серия «Юридические науки»).

76. Дзюба Ю. П. Предмет злочину як ознака складу злочину: методологічні аспекти дослідження / Ю. П. Дзюба // Вісник Академії адвокатури України. – Київ : Видавничий центр Академії адвокатури України, 2009. – Число 1 (14). – С. 273–274.

77. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / О. О. Дудоров. – Львів : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

78. Дудоров О. О. Проблеми кримінальної відповідальності за підроблення документа / О. О. Дудоров // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2011. – № 3. – С. 90–103.

79. Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://public.nazk.gov.ua/>.

80. Єщенко П. С. Сучасна економіка [Електронний ресурс] : навч. посіб. / П. С. Єщенко. – Київ : Вища школа, 2005. – 325 с. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/64/4625.html>.

81. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник для юрид. вузів і ф-тів / В. Є. Жеребкін. – 2-ге вид., стереотип. – Харків : Основа ; Київ : Знання, 1998. – 256 с.

82. Жук В. Г. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) / В. Г. Жук, О. С. Іщенко, А. І. Смолкіна // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1 (113). – С. 31–43.

83. Задихайло Д. Д. Економічна влада в контексті правового регулювання господарських відносин / Д. Д. Задихайло // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 163–171.

84. Запобігання проявам корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/83088>.

85. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – Київ : Паливода А. В., 2006. – 264 с.

86. Ільєнок Т. В. Історико-правові витоки поняття корупції / Т. В. Ільєнок // Держава та регіони. – 2012. – № 3. – С. 51–56. – (Серія «Право»).

87. Інтелектуальна власність : навчальний посібник / О. О. Ястремська. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2013. – 124 с.

88. Інтелектуальна власність : підручник / Р. С. Кірін, В. Л. Хоменко, І. М. Коросташова. – Донецьк : Національний гірничий університет, 2012. – 320 с.

89. Камлик М. І. Корупція в Україні / М. І. Камлик, Є. В. Невмержицький. – Київ : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 179 с.

90. Кашкаров О. О. Відмінність одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації від одержання хабара [Електронний ресурс] / О. О. Кашкаров // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 387–391. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2011\\_2\\_60.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_2_60.pdf).

91. Кашкаров О. О. Колізії у чинному антикорупційному законодавстві України / О. О. Кашкаров, І. О. Доброрез // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2013. – № 1. – С. 186–190. – (Серия «Юридические науки»).

92. Кирилюк Ю. Б. Особливості бланкетної диспозиції статті 419 КК України [Електронний ресурс] / Ю. Б. Кирилюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2012. – № 2 (6). – (Серія «Право»). – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kybsku.pdf>.

93. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая / А. Ф. Кистяковский. – 2-е испр. и значит. доп. изд. – Киев : Тип. И. и А. Давиденко, 1882. – 972.

94. Клепицкий И. А. Документ как предмет подлога в уголовном праве / И. А. Клепицкий // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 68–75.

95. Клімова С. М. Організація запобігання і протидії корупції: навч. посібник / С. М. Клімова, Т. В. Ковальова. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. – 200 с.

96. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика : навч. посібник / Д. І. Коваленко – Київ : Центр навчальної літератури, 2010. – 344 с.

97. Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] ; ред. станом на 28 груд. 2015 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). –1971. – № 50. – Ст. 375. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

98. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс] ; ред. станом на 10 лют. 2016 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page>.

99. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М. І. Козюбра // Наукові записки НАУКМА. – 2007. – Т. 64 («Юридичні науки»). – С. 3–9.

100. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про міжнародні майнові права на рухоме обладнання від 16 листоп. 2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_k62](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k62).

101. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_c16](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16).

102. Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. [Електронний

ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004).

103. Конвенція, якою запроваджено Уніфікований Закон про переказні векселі та прості векселі від 6 вер. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа : [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_009](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_009).

104. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] ; ред. станом на 15 трав. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

105. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – Київ : Атіка, 2001. – 432 с.

106. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений : учебное пособие / Н. И. Коржанский. – Волгоград, 1976. – 120 с.

107. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский – Москва : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

108. Коррупционная преступность: криминологическая характеристика и научно-практический комментарий к законодательству о борьбе с коррупцией / В. В. Асанова и др. ; под общ. ред. В. М. Хомича ; Науч.-практ. центр проблем укреплен.



законности и правопорядка Ген. прокуратуры Респ. Беларусь. – Минск : Тесей, 2008. – 504 с.

109. Корупція в Україні : причини поширення та механізм протидії. Зелена книга державної політики / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко та ін. – Київ : ДП «НВЦ» «Пріоритети», 2010. – 88 с.

110. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / З. Б. Живко, М. О. Живко, Ю. І. Кіржецький Ю. І. та ін. ; за заг. ред. І. О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.

111. Костенко В. Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві [Електронний ресурс] / В. Костенко // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2012. – № 10. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3125/>.

112. Кравцов С. Ф. Предмет преступления : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. Ф. Кравцов. – Ленинград, 1976. – 20 с.

113. Кравчук В. Електронні гроші в Україні / В. Кравчук, Д. Науменко, А. Глибовець. – Київ : Альфа-ПК, 2012. – 64с.

114. Крылова Н. Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учебник / Н. Е. Крылова, А. В. Серебринокова. – 2-е изд. перераб и доп. – Москва : Издательство «Зерцало», 1998. – 208 с.

115. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України.

Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_101](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101).

116. Кримінальне право України: особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2015. – 680 с.

117. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. №2341-III [Електронний ресурс] ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

118. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 2. Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Харків, 2013. – 1040 с.

119. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 груд. 1960 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1961. – № 2. – Ст. 14.

120. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10. – Ст. 47. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

121. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні : матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 19 квіт. 2013 року) / МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Харків : Золота миля, 2013. – 322 с.

122. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за хабарництво та відмежування його від шахрайства / О. В. Кришевич // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 1 (27). – С. 117–126.

123. Кришевич О. В. Поняття «перевага» як складова корупції / О. В. Кришевич // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. VI міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 20 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 100–102.

124. Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. І. Крупко. – Київ, 2005. – 20 с.

125. Кубальський В. Н. Незаконне збагачення: аналіз новели кримінального законодавства / В. Н. Кубальський // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2013. – № 3. – С. 146–150.

126. Кузнецов А. В. Ответственность за подлог документов по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право,

криминология; уголовно-исполнительное право» / А. В. Кузнецов. – Москва, 1957. – 18 с.

127. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. І. Шакуна. – 4-те вид., переробл. – Київ : Алерта, 2012. – 316 с.

128. Кузнецов И. В. Понятия и виды предметов преступлений в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. В. Кузнецов. – Черкаси, 2007. – 201 с.

129. Кузьмін С. А. Комп'ютерна (кібернетична) інформація як предмет учинення злочину (кримінально-правовий аспект) / С. А. Кузьмін // Інформація і право : наук. журн. – 2012. – № 3 (6). – С. 159–163.

130. Кузьмін С. А. Кримінальна відповідальність учасників організованих груп корисливо-насильницької спрямованості : монографія / С. А. Кузьмін. – Київ : Паливода А. В., 2011. – 132 с.

131. Кукшинова О. О. Правове регулювання доступу до відкритої інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. О. Кукшинова. – Київ , 2012. – 20 с.

132. Курс советского уголовного права : в 5 т. / отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. – Т. 1: Часть общая. – 1968. – 646 с.

133. Курс советского уголовного права : Преступление : в 6 т. Часть общая / редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. – Москва : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.

134. Кухтюк Д. В. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України / Д. В. Кухтюк // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 26–30.

135. Лаптев А. В. Состав преступления и квалификация уголовных дел / А. В. Лаптев ; под ред. И. Т. Голякова. – Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 29 с.

136. Лащук Є. В. Предмет злочину у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є. В. Лащук. – Київ, 2005. – 21 с.

137. Лега О. В. Податкова декларація як складова конструкції податкової звітності / О. В. Лега // Економічні науки.– 2013. – № 10 (3). – С. 411–416. – (Серія: «Облік і фінанси»).

138. Лега О. В. Податкова звітність: еволюція визначення / О. В. Лега // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3. – С. 300–303

139. Летников П. Ю. Уголовная ответственность за подделку, изготовление или сбыт поддельных документов, государственных наград, штампов, печатей, бланков : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право, криминалогия; уголовно-исполнительное право» / П. Ю. Летников. – Красноярск, 2009. – 24 с.

140. Ліпкан В. А. Доступ до інформації з обмеженим доступом: проблеми вироблення уніфікованих дефініцій / В. А. Ліпкан, Л. І. Капінус // Публічне право. – 2013. – № 4 (12). – С. 45–53.

141. Лісничий В. В. Концептуальні засади політичних наук: теорія та історія : метод. та дидактичні матеріали до модуля 1 / уклад. В. В. Лісничий. – Харків : УАДУ ХФ, 2001. – 36 с.

142. Лопашенко Н. А. Несовершеннолетний как потерпевший и субъект в преступных посягательствах / Н. А. Лопашенко // Правовая политика и правовая жизнь. – 2001. – № 1. – С. 133–138.

143. Лузгин И. И. Коррупция и её общественная опасность : курс лекций для студентов неюридических специальностей / И. И. Лузгин. – Новополюк : ПГУ, 2012. – 144 с.

144. Лун Чанхай. Учение о составе преступления по уголовному праву КНР и России: сравнительно-правовое исследование : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Лун Чанхай. – Владивосток, 2009. – 29 с.

145. Любченко П. М. Організаційно-господарські повноваження : проблеми теорії і практики / П. М. Любченко, Ю. М. Берездецький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Юриспруденція». – 2013. – № 2, т. 2. – С. 28–31.

146. Ляпунов Ю. И. Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел : учебное пособие / Ю. И. Ляпунов. – Москва : Аккад. МВД СССР, 1974. – 151 с.

147. Малахов А. Табель о взятках [Электронный ресурс] / А. Малахов // Коммерсантъ-Деньги. – 2005. – 27 июня. – № 25 (530). – Режим доступа : [http://www.aferizm.ru/histiry/his\\_vzyatka\\_tabel.htm](http://www.aferizm.ru/histiry/his_vzyatka_tabel.htm).

148. Манько Д. Г. Віртуальне буття електронного документа: питання теорії і практики / Д. Г. Манько // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юрис-пруденція». – 2012. – № 4. – С. 13–17.

149. Медведев В. Г. Классификация прав на вещь в древнем Риме. Понятие и виды вещей / В. Г. Медведев // Вектор науки ТГУ. – 2012. – № 4 (7). – С. 66–69.

150. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М. І. Мельник. – Київ : Парламентське вид-во, 2000. – 256 с.

151. Мельничук Н. Ю. Державний внутрішній фінансовий контроль в Україні: стан та перспективи розвитку / Н. Ю. Мельничук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 286–295.

152. Михайленко Д. Г. Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. Г. Михайленко. – Одеса, 2009. – 21 с.

153. Міщенко В. І. Банківські операції : підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренева. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Київ : Знання, 2007. – 796 с.

154. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лащук. – Київ : Паливода А. В., 2011. – 192 с.

155. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник / В. О. Навроцький. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

156. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний : в 14 т. Том 11. Общественно-юридический. – Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1911. – 328 с.

157. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – Київ : Юридична думка, 2010. – 1288 с.

158. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 1064 с.

159. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Є. В. Невмержицький. – Київ, 2009. – 35 с.

160. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – Москва : Госюриздат, 1960. – 230 с.



161. Николук М. З. Подібність і розбіжність права власності та права інтелектуальної власності: обліковий аспект / М. З. Николук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2008. – № 2 (44). – С. 111–115. – (Серія «Економічні науки»).

162. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – Москва : Издательство НОРМА, 2001. – 208 с.

163. Об информации, информационных технологиях и о защите информации [Электронный ресурс] : Закон Российской Федерации от 27 июля 2006 г. № 149-ФЗ ; ред. сост. на 13 июля 2015 г. – Режим доступа к закону : [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_61798/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/).

164. О борьбе с коррупцией: Закон Республики Беларусь от 20 июля 2006 г. № 164-3 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2006. – № 122. – С. 91–101.

165. Об утверждении Положения о паспорте гражданина Российской Федерации, образца бланка и описания паспорта гражданина Российской Федерации [Электронный ресурс] : Постановление Правительства Российской Федерации от 8 июля 1997 г. № 828. – Режим доступа к документу : <http://base.garant.ru/11900262/>.

166. Осадчий В. І. Кримінально-правова характеристика та кваліфікація підкупу працівника підприємства, установи чи

організації (ст. 354 КК України) / В. І. Осадчий // Юридичний вісник. – 2015. – № 2 (35). – С. 145–151.

167. О судебной практике по делам о взяточничестве [Электронный ресурс] : Постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 26 июня 2003 г. № 6 ; ред. постановления от 26 сент. 2009 г. – Режим доступа к документу : [http://base.spinform.ru/show\\_doc.fwx?rgn=18718#page-bottom](http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18718#page-bottom).

168. О судебной практике по делам о преступлениях против интересов службы [Электронный ресурс] : Постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 16 дек. 2004 г. № 12. – Режим доступа к документу : <http://www.pravo.by/MAIN.ASPX?GUID=3871&P0=S20400012&P2={NRPA}>.

169. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Москва : Юрид. лит., 1993. – 908 с.

170. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект / С. О. Павленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 373–382.

171. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин : навч. посіб. / Ю. І. Палеха. – Київ : Кондор, 2007. – 356 с.

172. Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М. І. Панов, Н. Д. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9. – С. 47–55.

173. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н. И. Панов // Проблемы

правоведения : республиканский межведомственный научный сборник. – Киев, 1984. – № 45. – С. 67–73.

174. Пантелеєв В. П. Еволюція визначення «податкова звітність/«звітність за податками» / В. П. Пантелеєв // Сталий розвиток економіки : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 2. – С. 171–176.

175. Парасюк Н. М. Незаконні дії з документами, бланками, штампами та печатками за кримінальним правом України : юридичний аналіз складів злочинів (статті 357, 358 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. М. Парасюк. – Львів, 2011. – 19 с.

176. Петровский А. В. Мусульманское уголовное право и особенности уголовного законодательства мусульманских государств : монография / А. В. Петровский. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 2013. – 91 с.

177. Пивоварська К. Б. Соціальні пільги: сучасний стан і перспективи розвитку / К. Б. Пивоварська // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – № 1. – С. 27–31.

178. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть / А. А. Пионтковский. – Москва : Госюриздат, 1961. – 666 с.

179. Пікуля Т. О. Поняття та співвідношення правових пілґ та привілеїв / Т. О. Пікуля // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2010. – № 4 (56). – С. 64–69.

180. Плотницька І. М. Ділова українська мова : навчальний посібник / І. М. Плотницька. – 3-те вид. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 256 с.

181. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

182. Полькін К. К. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації / К. К. Полькін // Вісник Луганського національного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 1. – С. 142–155.

183. Попова Л. В. Налоговые системы зарубежных стран : учебно-методическое пособие / Л. В. Попова, И. А. Дрожжина, Б. Г. Маслов. – Москва : Дело и Сервис, 2008. – 368 с.

184. Попович В. П. Окремі проблеми встановлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/13445?mode=full>.

185. Порхун Т. Хабар означав новину чи інформацію, пізніше – плату за повідомлення [Електронний ресурс] / Т. Порхун // Журнал «Країна». – 2012. – 23 лютого. – № 110. – Режим доступу :

[http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/\\_habar-oznachav-novinu-chi-informaciyu-piznishe-platu-za-povidomlennya/423929](http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_habar-oznachav-novinu-chi-informaciyu-piznishe-platu-za-povidomlennya/423929).

186. Посполітак В. В. Правове визначення поняття цінні папери. Ознаки та класифікація цінних паперів / В. В. Посполітак // Юридичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 92–102.

187. Право інтелектуальної власності: акад. курс : підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін. ; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.

188. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. І. Присяжнюк. – Київ, 2006. – 20 с.

189. Приходько В. Послуга як правова категорія та характеризуюча ознака договору розшуку / В. Приходько // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 79–82.

190. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-ХІІ ; ред. станом на 18 жовт. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 13. – Ст. 64. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

191. Про адміністративні послуги [Електронний ресурс] : Закон України від 6 вер. 2012 р. № 5203-VI ; ред. станом на 1 січ.

2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 32. – Ст. 409. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

192. Про благодійну діяльність та благодійні організації [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI ; ред. станом на 26 верес. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – № 2013. – № 25. – Ст. 252. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

193. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовт. 1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 34. – Ст. 267.

194. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 996-XIV ; ред. станом на 30 верес. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 40. – Ст. 365. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

195. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс] : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 221-VII ; ред. станом на 26 квіт. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 10. – Ст. 119. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/221-18>.

196. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного

лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серп. 1998 р. № 1303 ; ред. станом на 13 жовт. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 33. – Ст. 61. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF>.

197. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2016. – № 4. – Ст. 60. – Режим доступу до закону : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

198. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI ; ред. станом на 1 трав. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

199. Про електронні документи та електронний документообіг [Електронний ресурс] : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV ; ред. станом на 30 верес. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 275. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

200. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII ; ред. станом на 21 трав. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.



201. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 49–51. – Ст. 376. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

202. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань [Електронний ресурс] : Закон України від 3 листоп. 2015 р. № 743-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 51. – Ст. 472. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743-19>.

203. Про запобігання і протидію корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 16 жовт. 2013 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>.

204. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 49. – Ст. 3186. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

205. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1506-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 45. – Ст. 691.

206. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму



та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII ; ред. станом на 13 лип. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 50–51. – Ст. 2057. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

207. Про затвердження інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [Електронний ресурс] : Постанова Національного банку України від 21 січ. 2004 р. № 22 ; ред. станом на 17 квіт. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 110. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>.

208. Про затвердження інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства закордонних справ від 4 черв. 2002 р. № 113 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 26. – Ст. 150. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0535-02>.

209. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28 черв. 1993 р. № 43. – Режим доступу до документа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0076-93>.

210. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі «Подання фінансової

звітності» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 28 груд. 2009 р. № 154 ; ред. станом на 15 верес. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 7. – Ст. 211. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0103-10>.

211. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 27 квіт. 2000 р. № 92 ; ред. станом на 24 лип. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 21. – Ст. 99. – Режим доступу до документа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

212. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серп. 2004 р. № 1102 ; ред. станом на 5 верес. 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 34. – Ст. 71. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF>.

213. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для пільгового кредитування юридичних осіб, у тому числі об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, для проведення реконструкції, капітального та поточного ремонту об'єктів житлово-комунального господарства [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2012 р. № 599 // Офіційний вісник України. –

2012. – № 50. – Ст. 480. – Режим доступу до документа :  
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/599-2012-%D0%BF>.

214. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства юстиції України від 11 листоп. 2011 р. № 3306/5 ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 91. – Ст. 172. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11>.

215. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб та членів їх сімей [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2011 р. № 446; ред. станом на 11 черв. 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 32. – Ст. 38. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF>.

216. Про затвердження Порядку здійснення перевірки достовірності відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 13 берез. 2015 р. № 333. – Режим доступу до документа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0418-15>.

217. Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим,

територіальній громаді, держаним або комунальним установам чи організаціям [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2011 р. № 1195 ; ред. станом на 29 трав. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 91. – Ст. 147. – Режим доступу до документа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1195-2011-%D0%BF>.

218. Про затвердження Порядку проведення внутрішнього аудиту в системі Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства охорони здоров'я від 27 берез. 2012 р. № 113. – Режим доступу до документа : [http://moz.gov.ua/ua/portal/dn\\_20120327\\_207.html](http://moz.gov.ua/ua/portal/dn_20120327_207.html).

219. Про затвердження Порядку пропуску на територію Держмитслужби України та до її адміністративних будинків [Електронний ресурс] : Наказ Державної Митної служби України від 23 квіт. 2010 р. № 397 ; ред. станом на 7 верес. 2011 р. – Режим доступу до документа : <http://search.ligazakon.ua/>.

220. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фінансовій інспекції України та її територіальних органах [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 26 лип. 2013 р. № 707 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 69. – Ст. 95. – Режим доступу до документа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1467-13>.

221. Про затвердження Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку [Електронний ресурс] : Наказ

Міністерства фінансів України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ від 25 листоп. 1993 р. № 98/118/740.  
– Режим доступу до документа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0008-94>.

222. Про затвердження Правил визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 23 жовт. 2013 р. № 422 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 91. – Ст. 101. – Режим доступу до документа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1942-13>.

223. Про затвердження Типової інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2011 р. № 1242 ; ред. станом на 13 листоп. 2015 р. – Режим доступу до документа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1242-2011-%D0%BF>.

224. Про захист персональних даних [Електронний ресурс] : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI ; ред. станом на 30 верес. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

225. Про захист прав споживачів [Електронний ресурс] : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної УРСР (ВВР). – 1991. – № 30. –

Ст. 379. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

226. Про захист тварин від жорстокого поводження [Електронний ресурс] : Закон України від 21 лют. 2006 р. № 3447-IV ; ред. станом на 9 груд. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 27. – Ст. 230. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.

227. Про іпотеку [Електронний ресурс] : Закон України від 5 черв. 2003 р. № 898-IV; ред. станом на 6 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 48. – Ст. 313. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.

228. Про національне антикорупційне бюро [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII ; ред. станом на 15 лип. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 47. – Ст. 2051. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

229. Про національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 29. – Ст. 238. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

230. Про Національний стандарт України «Державну уніфіковану систему документації. Уніфіковану систему організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення

документів» (ДСТУ 4163-2003)» [Електронний ресурс] : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 7 квіт. 2003 р. № 55. – Режим доступу до документа : [http://www.vru.gov.ua/content/file/Doc\\_007.pdf](http://www.vru.gov.ua/content/file/Doc_007.pdf).

231. Про національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII ; ред. станом на 29 груд. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 40–41. – Ст. 379. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

232. Про нотаріат [Електронний ресурс] : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 39. – Ст. 383. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

233. Про обіг векселів в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2374-III ; ред. станом на 15 серп. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 24. – Ст. 128. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>.

234. Про охорону прав винаходи і корисні моделі [Електронний ресурс] : Закон України від 15 груд. 1993 р. № 3687-XII ; ред. станом на 5 груд. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 7. – Ст. 32. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.



235. Про охорону прав на промислові зразки [Електронний ресурс] : Закон України від 5 груд. 1993 р. № 3688-ХІІ ; ред. станом на 5 груд. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 7. – Ст. 34. – Режим доступу до закону : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>.

236. Про охорону прав на сорти рослин [Електронний ресурс] : Закон України від 21 квіт. 1994 р. № 3116-ХІІ ; ред. станом на 30 черв. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 21. – Ст. 218. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>.

237. Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем рослин [Електронний ресурс] : Закон України від 5 листоп. 1997 р. № 621/97- ВР ; ред. станом на 5 груд. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 8. – Ст. 28. – Режим доступу до закону : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/621/97%D0%B2%D1%80>.

238. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-ІІІ ; ред. станом на 1 січ. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 47. – Ст. 251. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.

239. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2346-ІІІ ; ред. станом на 23 лип. 2015 р. // Відомості Верховної Ради



України (ВВР). – 2009. – № 21. – Ст. 137. – Режим доступу до закону : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

240. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 трав. 2001 р. № 584 ; ред. станом на 8 трав. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 57. – Режим доступу до документа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-%D0%BF>.

241. Про право власності на окремі види майна [Електронний ресурс]: Постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1992 р. № 2471-ХІІ ; ред. станом на 24 січ. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 35. – Ст. 717. – Режим доступу до документа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2471-12>.

242. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV ; ред. станом на 22 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 15. – Ст. 232. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

243. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс] : Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лют. 1993 р. № 15-93 ; ред. станом на 27 квіт. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 17.

– Ст. 184. – Режим доступу до документа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.

244. Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Закон України від 7 черв. 2001 р. № 2493-III ; ред. станом на 26 квіт. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 33. – Ст. 175. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.

245. Про соціальні послуги [Електронний ресурс] : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV ; ред. станом на 18 жовт. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 45. – Ст. 358. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

246. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР ; ред. станом на 28 груд. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 18. – Ст. 78. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.

247. Про судову практику у справах про хабарництво [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5. – Режим доступу до постанови : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.

248. Про схвалення концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лют.

2006 р. № 90-р. – Режим доступу до документа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80>.

249. Про фізичну культуру і спорт [Електронний ресурс] : Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3808-ХІІ ; ред. станом на 11 черв. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 14. – Ст. 80. – Режим доступу до закону : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.

250. Про функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 3 черв. 2016 р. № 3 ; ред. станом на 23 серп. 2018 р. – Режим доступу до документа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0959-16>.

251. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3480-IV ; ред. станом на 20 верес. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 31. – Ст. 268. – Режим доступу до закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

252. Пудовочкин Ю. Е. Источники уголовного права Российской Федерации / Ю. Е. Пудовочкин // Журнал Российского права. – 2003. – № 5. – С. 64–75.

253. Райхлин Э. Основы экономической теории. Финансово-денежная система / Э. Райхалин. – Москва : Наука, 1999. – 352 с.

254. Резнікова В. В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій / В. В. Резнікова // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 1. – С. 58–68.

255. Ризак Я. В. Кримінальна відповідальність за підкуп службової особи юридичної особи приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Я. В. Ризак. – Київ, 2014. – 20 с.

256. Ризак Я. Предмет комерційного підкупу за Кримінальним кодексом України / Я. Ризак // Вісник Національної академії прокуратури України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії. – 2012. – № 1. – С. 121–127.

257. Рішення Конституційного Суду України від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>.

258. Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке / С. С. Розова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 224 с.

259. Российское уголовное право. Общая часть / под ред. В. С. Комисарова. – Санкт-Петербург : Питер, 2005. – 560 с.

260. Руководство для законодательных органов по осуществлению Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции. – 2-е изд. – Вена : Венский международный центр, 2012. – 284 с.

261. Рябов В. О. Электронные деньги в России. Проблемы использования и регулирования [Электронный ресурс] /

В. О. Рябов // Креативная экономика. – 2010. – № 9 (45). – С. 31–37.  
– Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/3775/>.

262. Савицький В. Т. Документ як базове поняття документального забезпечення управління / В. Т. Савицький // Університетські наукові записки : часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – № 4 (16). – С. 313–318.

263. Савченко А. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг: науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / А. В. Савченко, О. В. Кришевич ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – Київ : Алерта, 2012. – 160 с.

264. Савченко А. В. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – Київ : Центр навчальної літератури, 2015. – 312 с.

265. Савченко А. В. Кримінально-правові терміни антикорупційного спрямування: проблеми перекладу та тлумачення / А. В. Савченко // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. VI міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 20 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 16–20.

266. Савченко А. В. Склад злочину: проблеми визначення конструктивних елементів та ознак / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 261–263.

267. Саджан В. А. Іноземні інвестиції: аналіз та вплив на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / В. А. Саджан, Т. О. Скорик // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 3–4 (4–5). – С. 129–135. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/n4-5.html>.

268. Сахаров В. И. Средства и орудия совершения преступления и их уголовно-правовое значение : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. И. Сахаров. – Москва, 1991. – 21 с.

269. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / А. Я. Светлов ; отв. ред. И. П. Лановенко. – Киев : Наукова думка, 1978. – 303 с.

270. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні: науково-аналітичні матеріали / П. М. Сенищ, В. М. Кравець, В. І. Міщенко та ін. – Київ : Національний банк України, Центр наукових досліджень, 2008. – 145 с.

271. Селівон М. Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя / М. Ф. Селівон // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 3. – С. 35–52.

272. Семейон В. С. Активи як облікова категорія: проблеми трактування / В. С. Семейон // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2008. – № 21 (44), ч. 1. – С. 146–155. – (Серія «Економічні науки»).

273. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. В. Сенаторов. – Харків, 2005. – 20 с.

274. Сердюков П. П. Доказательства на стадии возбуждения уголовного дела : учеб. пособие / П. П. Сердюков – Иркутск : Изд-во Иркутск гос. ун-та, 1981. – 87 с.

275. Сидоров Б. В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Б. В. Сидоров. – Казань, 1999. – 50 с.

276. Сирота А. І. Банківська таємниця як правова категорія / А. І. Сирота // Фінансове право. – 2013. – № 1 (23). – С. 11–13.

277. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] від 10 січ. 2002 р. № 2947-III ; ред. станом на 26 верес. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21–22. – Ст. 135. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

278. Скоков Б. Г. Гроші і кредит: конспект лекцій [для студентів усіх форм навчання напрямів «Економіка і підприємництво» та «Менеджмент»] / Б. Г. Скоков, І. А. Крайвська. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 244 с.

279. Скоробагатова В. В. Грошові кошти як основна складова монетарних активів: економічна та облікова сутність поняття /

В. В. Скоробагатова // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 193–197. – (Серія «Економічні науки»).

280. Скоробагатова В. В. Сутність категорії «активи»: аналіз наукових джерел / В. В. Скоробагатова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2011. – № 3 (21), ч. 2. – С. 37–44.

281. Смирнова Н. Н. Уголовное право : учеб. / Н. Н. Смирнова. – Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 675 с.

282. Снігур І. Й. До питання про обмеження наукової та викладацької діяльності державних службовців / І. Й. Снігур // Вісник академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (5). – С. 183–186.

283. Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності / І. В. Спасибо-Фатєєва // Українське комерційне право. – 2004. – № 5. – С. 9–18.

284. Спасович В. Д. Учебник уголовного права. Часть общая / В. Д. Спасович. – Санкт-Петербург : Гризько, 1863. – 340 с.

285. Стан та структура злочинності в Україні (2010–2018 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/>.

286. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2018 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/>.



287. Сташис В. В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2010. – 456 с.

288. Сумачев А. В. Пострадавший как субъект уголовного правоотношения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. В. Сумачев. – Рязань, 1997. – 25 с.

289. Тацкий В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацкий. – Харків : Вища шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.

290. Тимошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток та бланків, їх збуту та використання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Тимошенко. – Київ, 2009. – 19 с.

291. Ткач Г. Й. Поняття владного повноваження / Г. Й. Ткач // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. – 2009. – № 49. – С. 101–105. – (Серія «Юридична»).

292. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – Москва, 1957. – 361 с.

293. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: загальна характеристика / В. І. Тютюгін, Ю. Б. Гродецький // Вісник Асоціації Кримінального права України. – 2015. – № 1 (4). – С. 272–295.

294. Тютюгін В. І. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підготовки до іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко. – Харків : Право, 2016. – 200 с.

295. Тютюгін В. І. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення? [Електронний ресурс] / В. І. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 2010. – 6–12 лютого. – № 6. – Режим доступу : [http://yurincom.com/ua/legal\\_practice/analitichna\\_yurysprudentsiia/novely\\_kryminalnogo\\_zakonodavstva\\_shchodo\\_posylennia\\_vidpovidalnosti\\_za\\_koruptsiini\\_zlochyny\\_\\_vyrishenni\\_a\\_problemy\\_chy\\_problemy\\_dlia\\_vyrishennia\\_\\_-publication](http://yurincom.com/ua/legal_practice/analitichna_yurysprudentsiia/novely_kryminalnogo_zakonodavstva_shchodo_posylennia_vidpovidalnosti_za_koruptsiini_zlochyny__vyrishenni_a_problemy_chy_problemy_dlia_vyrishennia__-publication).

296. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к кодексу : [http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load\\_text\\_none\\_1\\_](http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load_text_none_1_).

297. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к кодексу : <http://www.ug-kodeks.ru/>.

298. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : учебное пособие / под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. – Москва : Омега-Л, 2003. – 576 с.

299. Уголовное право. Общая часть : учебник / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – 2-е изд., перераб. та доп. – Москва : Юридическая фирма «Контракт»: ИНФРА-М, 2005. – 560 с.

300. Уголовное право. Особенная часть / под ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова. – Москва : Новый юристь, 1999. – 752 с.

301. Уголовное право : учебно-методический комплекс / Р. Н. Ключко, Т. Г. Хатевич, С. Н. Сноп, И. А. Моисеева. – Гродно, 2009. – 126 с.

302. Уголовное право. Часть общая. Часть особенная : учебник / под общ. ред. проф. Л. Д. Гаухмана, проф. Л. М. Колодкина и проф. С. В. Максимова. – Москва : Юриспруденция, 1999. – 784 с.

303. Ухвала Конституційного Суду України від 11 груд. 2012 р. № 33-у/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v033u710-12>.

304. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 серп. 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/89543D0942AF9414C225752A002EA48B?OpenDocument>.

305. Фіалка М. І. Кримінально-правова охорона документообігу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. І. Фіалка. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

306. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сборник научные трудов Свердловского юридического института. – Свердловск, 1969. – Вып. 10. – С. 184–225.

307. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2011. – 424 с.

308. Харченко Г. Г. Правове обґрунтування змісту дефініції «речове право» у законодавстві / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис. – 2011. – № 3. – С. 162–166.

309. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] ; ред. станом на 1 січ. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. – Режим доступу до кодексу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

310. Цитряк В. Я. Корупція та хабарництво: проблеми визначення та співвідношення понять / В. Я. Цитряк // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – 2009. – № 47. – С. 96–102.

311. Цитряк В. Я. Підкуп у сфері службової діяльності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Я. Цитряк. – Одеса, 2014. – 20 с.

312. Чекотовська О. Е. Основні підходи до розуміння категорії «електронний документ» / О. Е. Чекотовська // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 134–137.

313. Черней В. В. Сучасна кримінально-правова політика на законодавчому рівні / В. В. Черней // Актуальні проблеми

кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 6–11.

314. Шабас І. М. Корупція в Україні: сутність, причини та наслідки [Електронний ресурс] / І. М. Шабас // Публічне і приватне право: проблеми методології, теорії і практики : тези доп. Міжнар. інтернет-конф. (м. Київ, 14 трав. 2013 р.). – Режим доступу : [http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=539:140513-03&catid=67:2-0513&Itemid=83&lang=ru](http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=539:140513-03&catid=67:2-0513&Itemid=83&lang=ru).

315. Шакун В. І. Концептуальні засади розвитку кримінологічної науки в Україні / В. І. Шакун // Вісник асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1. – С. 366–376.

316. Шармар О. М. Актуальні питання кримінальної відповідальності суб'єкта злочину за кримінальним правом України [Електронний ресурс] / О. М. Шармар // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 187–192. – Режим доступу : [http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc\\_gum/Nvknivs/2011\\_1/sharmar.htm](http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknivs/2011_1/sharmar.htm).

317. Швецова-Водка Г. М. Типологія документа : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Кн. палата України, 1998. – 78 с.

318. Шипова А. В. Манипулирование сознанием и его специфика в современном обществе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А. В. Шипова. – Красноярск, 2009. – 25 с.

319. Шкляр Т. О. Вплив економічної діяльності на зміст юридичної діяльності / Т. О. Шкляр // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2010. – № 2. – С. 69–74. – (Серия «Юридические науки»).

320. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. – Київ : Центр навчальної літератури, 2010. – 472 с.

321. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підручник / А. І. Щетинін. – 4-те вид. – Київ : Центр навчальної літератури, 2010. – 440 с.

322. Щодо запобігання і протидії корупції [Електронний ресурс] : Лист Міністерства юстиції України від 22 лют. 2013 р. № 1332-0-26-13/11. – Режим доступу : [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13\\_1323-13](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13).

323. Юрченко О. М. Загальні засади кваліфікації злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : наук.-практ. посіб. / О. М. Юрченко, О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – Київ : Паливода А. В., 2012. – 60 с.

324. Яремко Г. З. Допустимий рівень бланкетності диспозицій в статтях Особливої частини КК України, які не містять прямих вказівок щодо його обмеження [Електронний ресурс] / Г. З. Яремко // Часопис академії адвокатури України. – 2010. – № 9 (4). – Режим доступу : <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2010-4/10ygzsyo.pdf>.

325. Яременко Ю. Декларування доходів особами, уповноваженими на виконання функцій держави / Ю. Яременко,

А. Козловський // Вісник державної служби України. – 2008. – № 3.  
– С. 6–8.

326. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Д. Ярошенко. – Київ, 2014. – 267 с.

327. Case of Olsson v. Sweden (No.1), no. 10465/83, 24 March 1988, para 61 [Electronic resource]. – Access mode: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/75echr88.case.1/law-ihrl-75echr88>.

328. Penal Code of Egept [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.icla.up.ac.za/images/un/use-offorce/africa/Egypt/Penal%20Code%20Egypt%201937.pdf>.

329. Penal Code of France [Electronic resource]. – Access mode : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Code\\_33.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Code_33.pdf).

330. Penal Code of German [Electronic resource]. – Access mode : [http://www.gesetze-im-internet.de/englisch\\_stgb/](http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/).

331. Penal Code of Jordan [Electronic resource]. – Access mode : [http://www.ahtnc.org.jo/sites/default/files/penal\\_code.pdf](http://www.ahtnc.org.jo/sites/default/files/penal_code.pdf).

332. Penal Code of New York [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18>.

333. Penal Code of the People's Republic of China [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm>.

334. Penal Code of the Republic of Turkey [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>.

335. Penal Code of the United States of America [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18>.

336. Rassat M.-L. Droit penal / M.-L. Rassat. – Paris : Presses Universitaires de France, 1987. – 407 p.

337. The Foreign Corrupt Practices Act 19 may 1977 y. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.justice.gov/>.

338. Tröndle Herbert. Strafgesetzbuch und Nebengesetze / Herbert Tröndle, Eduard Dreher. – München : C. H. Beck, 1991. – 1990 с.



Навчальне видання

**Бондаренко Ольга Сергіївна,  
Кришевич Ольга Володимирівна,  
Пахомов Володимир Васильович**

**ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ  
СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,  
ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ**

Науково-практичний посібник

Художнє оформлення обкладинки О. С. Бондаренко  
Редактор Н. З. Клочко  
Комп'ютерне верстання О. С. Бондаренко

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 18,37. Обл.-вид. арк. 14,67. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач  
Сумський державний університет,  
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.